C. CORNELII TACITI

GERMANIA, AGRICOLA,

ET DE

ORATORIBUS DIALOGUS.

EX EDITIONE OBERLINIANÂ.

ACCEDUNT NOTÆ ANGLICÆ.

CURA

C. K. DILLAWAY, A. M.

PHILADELPHIA:
HENRY PERKINS, 22 S. FOURTH ST.
1849.

STEREOTYPED AT THE
BOSTON TYPE AND STEREOTYPE FOUNDRY.

TO

MOSES STUART,

PROFESSOR IN THE THEOLOGICAL SEMINARY, ANDOVER,

THIS VOLUME

IS RESPECTFULLY INSCRIBED

BY

THE EDITOR.

PREFACE.

THE text adopted in this edition is that of Oberlin, which is considered, on the whole, of the highest authority.

As the writings of Tacitus, particularly this portion of them, are frequently read in our colleges, it has been thought best to adapt the orthography of such words as are variously written by commentators, to that of the text books generally used in those institutions. For the same reason, a change in the punctuation has been made in a few instances.

The notes have been added, as in the five preceding volumes of this series, to throw light upon obscure passages, and to remove, in some degree, any causes of embarrassment which the reader may find in the text.

The editor repeats his acknowledgment of the favor bestowed by the public upon the result of his former labors, and hopes that the present volume will be found worthy of their continued approbation.

C. K. D.

Boston, *June*, 1840.

C. CORNELIUS TACITUS

DE

SITU, MORIBUS, ET POPULIS

GERMANIÆ.

I. GERMANIA omnis a Gallis Rhætisque et Pannoniis Rheno et Danubio fluminibus, a Sarmatis Dacisque mutuo metu aut montibus, separatur. Cetera Oceanus ambit, latos sinus et immensa spatia complectens, nuper cognitis quibusdam gentibus ac regibus, quos bellum aperuit. Rhenus, Rhæticarum Alpium inaccesso ac præcipiti vertice ortus, modico flexu in Occidentem versus, septentrionali Oceano miscetur. Danubius, molli et clementer edito montis Abnobæ jugo effusus, plures populos adit, donec in Ponticum mare sex meatibus erumpit: septimum enim os paludibus hauritur.

II. Ipsos Germanos indigenas crediderim, minimeque aliarum gentium adventibus et hos-

pitiis mixtos; quia nec terrâ olim, sed classibus, advehebantur, qui mutare sedes quærebant: et immensus ultra, utque sic dixerim, adversus Oceanus raris ab orbe nostro navibus aditur. Quis porro, præter periculum horridi et ignoti maris, Asiâ aut Africâ aut Italiâ relictâ, Germaniam peteret? informem terris, asperam cœlo, tristem cultu adspectuque, nisi si patria sit. Celebrant carminibus antiquis (quod unum apud illos memoriæ et annalium genus est) "Tuisconem deum, terrâ editum, et filium Mannum, originem gentis conditoresque. Manno tris filios," assignant, "e quorum nominibus proximi Oceano Ingævones, medii Hermiones, ceteri Istævones vocentur." Quidam autem, licentiâ vetustatis, "plures deo ortos, pluresque gentis appellationes, Marsos, Gambrivios, Suevos, Vandalios," affirmant: "eaque vera et antiqua nomina. Ceterum Germaniæ vocabulum recens et nuper additum; quoniam, qui primi Rhenum transgressi Gallos expulerint, ac nunc Tungri, tunc Germani vocati sint: ita nationis nomen in nomen gentis evaluisse paulatim, ut omnes, primum a victore ob metum, mox a seipsis invento nomine, Germani vocarentur."

III. "Fuisse apud eos et Herculem" memorant, primumque omnium virorum fortium ituri

in prœlia canunt. Sunt illis hæc quoque carmina, quorum relatu, quem barritum vocant, accendunt animos, futuræque pugnæ fortunam ipso cantu augurantur: terrent enim trepidantve, prout sonuit acies. Nec tam vocis ille, quam virtutis, concentus videntur. Affectatur præcipue asperitas soni et fractum murmur, objectis ad os scutis, quo plenior et gravior vox repercussu intumescat. Ceterum et "Ulyxem" quidam opinantur, "longo illo et fabuloso errore in hunc Oceanum delatum, adisse Germaniæ terras, Asciburgiumque, quod in ripâ Rheni situm hodieque incolitur, ab illo constitutum nominatumque. Aram quin etiam Ulyxi consecratam, adjecto Laërtæ patris nomine, eodem loco olim repertam, monumentaque et tumulos quosdam, Græcis literis inscriptos, in confinio Germaniæ Rhætiæque adhuc exstare:" quæ neque confirmare argumentis, neque refellere in animo est: ex ingenio suo quisque demat, vel addat fidem.

IV. Ipse eorum opinionibus accedo, qui "Germaniæ populos nullis aliis aliarum nationum connubiis infectos, propriam et sinceram et tantum sui similem gentem exstitisse," arbitrantur: unde habitus quoque corporum, quamquam in tanto hominum numero, idem omnibus: truces et cærulei oculi, rutilæ comæ, magna corpora

et tantum ad impetum valida; laboris atque operum non eadem patientia: minimeque sitim æstumque tolerare, frigora atque inediam cœlo solove assueverunt.

V. Terra, etsi aliquanto specie differt, in universum tamen aut silvis horrida, aut paludibus fœda; humidior, quâ Gallias; ventosior, quâ Noricum ac Pannoniam adspicit; satis ferax; frugiferarum arborum impatiens; pecorum fecunda, sed plerumque improcera: ne armentis quidem suus honor, aut gloria frontis: numero gaudent; eæque solæ et gratissimæ opes sunt. Argentum et aurum propitii an irati Dii negaverint, dubito. Nec tamen affirmaverim, nullam Germaniæ venam argentum aurumve gignere: quis enim scrutatus est? possessione et usu haud perinde afficiuntur. Est videre apud illos argentea vasa, legatis et principibus eorum muneri data, non in aliâ vilitate, quam quæ humo finguntur: quamquam proximi, ob usum commerciorum, aurum et argentum in pretio habent, formasque quasdam nostræ pecuniæ agnoscunt atque eligunt; interiores simplicius et antiquius permutatione mercium utuntur. Pecuniam probant veterem et diu notam, serratos, bigatosque. Argentum quoque magis quam aurum sequuntur, nullâ affectione animi, sed quia numerus argen-

teorum facilior usui est promiscua ac vilia mercantibus.

VI. Ne ferrum quidem superest, sicut ex genere telorum colligitur. Rari gladiis, aut majoribus lanceis utuntur: hastas, vel ipsorum vocabulo frameas, gerunt, angusto et brevi ferro, sed ita acri, et ad usum habili, ut eodem telo, prout ratio poscit, vel cominus vel eminus pugnent: et eques quidem scuto frameâque contentus est: pedites et missilia spargunt, plura singuli, atque in immensum vibrant, nudi aut sagulo leves: nulla cultûs jactatio: scuta tantum lectissimis coloribus distinguunt: paucis loricæ: vix uni alterive cassis, aut galea. Equi non formâ, non velocitate conspicui: sed nec variare gyros, in morem nostrum, docentur. In rectum, aut uno flexu dextros agunt, ita conjuncto orbe, ut nemo posterior sit. In universum æstimanti, plus penes peditem roboris: eoque mixti prœliantur, aptâ et congruente ad equestrem pugnam velocitate peditum, quos ex omni juventute delectos, ante aciem locant. Definitur et numerus: centeni ex singulis pagis sunt: idque ipsum inter suos vocantur; et quod primo numerus fuit, jam nomen et honor est. Acies per cuneos componitur. Cedere loco, dummodo rursus instes, consilii quam formidinis arbitran-

tur. Corpora suorum etiam in dubiis prœliis referunt. Scutum reliquisse, præcipuum flagitium: nec aut sacris adesse, aut concilium inire, ignominioso fas: multique superstites bellorum infamiam laqueo finierunt.

VII. Reges ex nobilitate, duces ex virtute sumunt: nec regibus infinita aut libera potestas; et duces exemplo potius, quam imperio: si prompti, si conspicui, si ante aciem agant, admiratione præsunt. Ceterum, neque animadvertere, neque vincire, ne verberare quidem, nisi sacerdotibus permissum: non quasi in pœnam, nec ducis jussu, sed velut deo imperante, quem adesse bellantibus credunt: effigiesque et signa quædam, detracta lucis, in prœlium ferunt. Quodque præcipuum fortitudinis incitamentum est, non casus, nec fortuita conglobatio turmam aut cuneum facit, sed familiæ et propinquitates, et in proximo pignora, unde feminarum ululatus audiri, unde vagitus infantium: hi cuique sanctissimi testes, hi maximi laudatores. Ad matres, ad conjuges vulnera ferunt: nec illæ numerare, aut exigere plagas, pavent: cibosque et hortamina pugnantibus gestant.

VIII. Memoriæ proditur, quasdam acies, inclinatas jam et labantes, a feminis restitutas,

constantiâ precum et objectu pectorum, et monstratâ cominus captivitate, quam longe impatientius feminarum suarum nomine timent; adeo, ut efficacius obligentur animi civitatum, quibus inter obsides puellæ quoque nobiles imperantur. Inesse quin etiam sanctum aliquid et providum putant: nec aut consilia earum aspernantur, aut responsa negligunt. Vidimus, sub divo Vespasiano, Veledam, diu apud plerosque numinis loco habitam. Sed et olim Auriniam et complures alias venerati sunt, non adulatione, nec tamquam facerent deas.

IX. Deorum maxime Mercurium colunt, cui certis diebus humanis quoque hostiis litare fas habent. Herculem ac Martem concessis animalibus placant: pars Suevorum et Isidi sacrificat. Unde causa et origo peregrino sacro, parum comperi, nisi quod signum ipsum, in modum liburnæ figuratum, docet, advectam religionem. Ceterum, nec cohibere parietibus deos, neque in ullam humani oris speciem assimulare, ex magnitudine cœlestium arbitrantur: lucos ac nemora consecrant, deorumque nominibus appellant secretum illud, quod solâ reverentiâ vident. Auspicia, sortesque, ut qui maxime, observant.

X. Sortium consuetudo simplex: virgam,

frugiferæ arbori decisam, in surculos amputant, eosque notis quibusdam discretos, super candidam vestem temere ac fortuito spargunt: mox, si publice consuletur, sacerdos civitatis, sin privatim, ipse paterfamiliæ, precatus deos, cœlumque suspiciens, ter singulos tollit, sublatos, secundum impressam ante notam, interpretatur. Si prohibuerunt, nulla de eâdem re in eundem diem consultatio; sin permissum, auspiciorum adhuc fides exigitur. Et illud quidem etiam hîc notum, avium voces volatusque interrogare: proprium gentis, equorum quoque præsagia ac monitus experiri: publice aluntur iisdem nemoribus ac lucis candidi, et nullo mortali opere contacti; quos pressos sacro curru sacerdos, ac rex, vel princeps civitatis, comitantur, hinnitusque ac fremitus observant. Nec ulli auspicio major fides, non solum apud plebem, sed apud proceres, apud sacerdotes. Se enim ministros deorum, illos conscios putant. Est et alia observatio auspiciorum, quâ gravium bellorum eventus explorant. Ejus gentis, cum quâ bellum est, captivum, quoquo modo interceptum, cum electo popularium suorum, patriis quemque armis, committunt: victoria hujus vel illius pro præjudicio accipitur.

XI. De minoribus rebus principes consultant;

de majoribus omnes; ita tamen, ut ea quoque, quorum penes plebem arbitrium est, apud principes pertractentur. Coëunt, nisi quid fortuitum et subitum inciderit, certis diebus, cum aut inchoatur luna, aut impletur: nam agendis rebus hoc auspicatissimum initium credunt. Nec dierum numerum, ut nos, sed noctium, computant. Sic constituunt, sic condicunt: nox ducere diem videtur. Illud ex libertate vitium, quod non simul, nec ut jussi conveniunt, sed et alter et tertius dies cunctatione coëuntium absumitur. Ut turbæ placuit, considunt armati. Silentium per sacerdotes, quibus tum et coërcendi jus est, imperatur. Mox rex, vel princeps, prout ætas cuique, prout nobilitas, prout decus bellorum, prout facundia est, audiuntur, auctoritate suadendi magis, quam jubendi potestate. Si displicuit sententia, fremitu aspernantur; sin placuit, frameas concutiunt. Honoratissimum assensûs genus est, armis laudare.

XII. Licet apud concilium accusare quoque, et discrimen capitis intendere. Distinctio pœnarum ex delicto: proditores et transfugas arboribus suspendunt: ignavos et imbelles et corpore infames cœno ac palude, injectâ insuper crate, mergunt. Diversitas supplicii illuc respicit, tamquam scelera ostendi oporteat, dum

puniuntur, flagitia abscondi. Sed et levioribus delictis, pro modo, pœna: equorum pecorumque numero convicti multantur: pars multæ regi, vel civitati, pars ipsi, qui vindicatur, vel propinquis ejus exsolvitur. Eliguntur in iisdem conciliis et principes, qui jura per pagos vicosque reddant. Centeni singulis ex plebe comites, consilium simul et auctoritas, adsunt.

XIII. Nihil autem neque publicæ neque privatæ rei, nisi armati agunt. Sed arma sumere non ante cuiquam moris, quam civitas suffecturum probaverit. Tum in ipso concilio, vel principum aliquis, vel pater, vel propinquus, scuto frameâque juvenem ornant: hæc apud illos toga, hic primus juventæ honos: ante hoc domûs pars videntur, mox reipublicæ. Insignis nobilitas, aut magna patrum merita, principis dignationem etiam adolescentulis assignant: ceteris robustioribus ac jam pridem probatis aggregantur: nec rubor, inter comites adspici. Gradus quin etiam et ipse comitatus habet, judicio ejus, quem sectantur: magnaque et comitum æmulatio, quibus primus apud principem suum locus; et principum, cui plurimi et acerrimi comites. Hæc dignitas, hæ vires, magno semper electorum juvenum globo circumdari, in pace

decus, in bello præsidium. Nec solum in suâ gente cuique, sed apud finitimas quoque civitates id nomen, ea gloria est, si numero ac virtute comitatûs emineat: expetuntur enim legationibus, et muneribus ornantur, et ipsâ plerumque famâ bella profligant.

XIV. Cum ventum in aciem, turpe principi virtute vinci, turpe comitatui virtutem principis non adæquare. Jam vero infame in omnem vitam ac probrosum, superstitem principi suo ex acie recessisse. Illum defendere, tueri, sua quoque fortia facta gloriæ ejus assignare, præcipuum sacramentum est. Principes pro victoriâ pugnant; comites pro principe. Si civitas, in quâ orti sunt, longâ pace et otio torpeat; plerique nobilium adolescentium petunt ultro eas nationes, quæ tum bellum aliquod gerunt; quia et ingrata genti quies, et facilius inter ancipitia clarescant, magnumque comitatum non nisi vi belloque tueantur: exigunt enim principis sui liberalitate illum bellatorem equum, illam cruentam victricemque frameam. Nam epulæ, et, quamquam incompti, largi tamen apparatus pro stipendio cedunt: materia munificentiæ per bella et raptus. Nec arare terram, aut expectare annum tam facile persuaseris, quam vocare hostes et vulnera mereri: pigrum quinimmo

et iners videtur, sudore acquirere, quod possis sanguine parare.

XV. Quotiens bella non ineunt, multum venatibus, plus per otium transigunt, dediti somno ciboque. Fortissimus quisque ac bellicosissimus nihil agens, delegatâ domûs et penatium et agrorum curâ feminis senibusque et infirmissimo cuique ex familiâ; ipsi hebent; mirâ diversitate naturæ, cum iidem homines sic ament inertiam, et oderint quietem. Mos est civitatibus, ultro ac viritim conferre principibus, vel armentorum vel frugum, quod, pro honore acceptum, etiam necessitatibus subvenit. Gaudent præcipue finitimarum gentium donis, quæ non modo a singulis, sed publice, mittuntur: electi equi, magna arma, phaleræ, torquesque. Jam et pecuniam accipere docuimus.

XVI. Nullas Germanorum populis urbes habitari, satis notum est: ne pati quidem inter se junctas sedes. Colunt discreti ac diversi, ut fons, ut campus, ut nemus placuit. Vicos locant, non in nostrum morem, connexis et cohærentibus ædificiis: suam quisque domum spatio circumdat, sive adversus casus ignis remedium, sive inscitiâ ædificandi. Ne cæmentorum quidem apud illos aut tegularum

usus: materiâ ad omnia utuntur informi, et citra speciem aut delectationem. Quædam loca diligentius illinunt terrâ, ita purâ ac splendente, ut picturam ac lineamenta colorum imitetur. Solent et subterraneos specus aperire, eosque multo insuper fimo onerant, suffugium hiemi et receptaculum frugibus: quia rigorem frigorum ejusmodi locis molliunt; et, si quando hostis advenit, aperta populatur, abdita autem et defossa aut ignorantur, aut eo ipso fallunt, quod quærenda sunt.

XVII. Tegumen omnibus sagum, fibulâ, aut, si desit, spinâ consertum: cetera intecti totos dies juxta focum atque ignem agunt. Locupletissimi veste distinguuntur, non fluitante, sicut Sarmatæ ac Parthi, sed strictâ et singulos artus exprimente. Gerunt et ferarum pelles, proximi ripæ negligenter, ulteriores exquisitius, ut quibus nullus per commercia cultus. Eligunt feras, et detracta velamina spargunt maculis pellibusque belluarum, quas exterior Oceanus atque ignotum mare gignit. Nec alius feminis quam viris habitus, nisi quod feminæ sæpius lineis amictibus velantur, eosque purpurâ variant, partemque vestitûs superioris in manicas non extendunt, nudæ brachia ac lacertos: sed et proxima pars pectoris patet.

XVIII. Quamquam severa illic matrimonia; nec ullam morum partem magis laudaveris: nam prope soli barbarorum singulis uxoribus contenti sunt, exceptis admodum paucis, qui, non libidine, sed ob nobilitatem, plurimis nuptiis ambiuntur. Dotem non uxor marito, sed uxori maritus, offert. Intersunt parentes et propinqui, ac munera probant: munera non ad delicias muliebres quæsita, nec quibus nova nupta comatur; sed boves, et frenatum equum, et scutum cum frameâ gladioque. In hæc munera uxor accipitur; atque invicem ipsa armorum aliquid viro affert: hoc maximum vinculum, hæc arcana sacra, hos conjugales deos arbitrantur. Ne se mulier extra virtutum cogitationes extraque bellorum casus putet, ipsis incipientis matrimonii auspiciis admonetur, venire se laborum periculorumque sociam, idem in pace, idem in prœlio passuram ausuramque: hoc juncti boves, hoc paratus equus, hoc data arma denuntiant. Sic vivendum, sic pereundum: accipere se, quæ liberis inviolata ac digna reddat, quæ nurus accipiant, rursusque ad nepotes referant.

XIX. Ergo septæ pudicitiâ agunt, nullis spectaculorum illecebris, nullis conviviorum irritationibus corruptæ. Literarum secreta viri pariter ac feminæ ignorant. Paucissima in

tam numerosâ gente adulteria; quorum pœna præsens, et maritis permissa. Accisis crinibus, nudatam, coram propinquis, expellit domo maritus, ac per omnem vicum verbere agit: publicatæ enim pudicitiæ nulla venia: non formâ, non ætate, non opibus maritum invenerit. Nemo enim illic vitia ridet; nec, corrumpere et corrumpi, "*sæculum*" vocatur. Melius quidem adhuc eæ civitates, in quibus tantum virgines nubunt, et cum spe votoque uxoris semel transigitur. Sic unum accipiunt maritum, quo modo unum corpus unamque vitam, ne ulla cogitatio ultra, ne longior cupiditas, ne tamquam maritum, sed tamquam matrimonium, ament. Numerum liberorum finire, aut quemquam ex agnatis necare, flagitium habetur: plusque ibi boni mores valent, quam alibi bonæ leges.

XX. In omni domo nudi ac sordidi, in hos artus, in hæc corpora, quæ miramur, excrescunt. Sua quemque mater uberibus alit, nec ancillis ac nutricibus delegantur. Dominum ac servum nullis educationis deliciis dignoscas. Inter eadem pecora, in eâdem humo degunt; donec ætas separet ingenuos, virtus agnoscat. Sera juvenum Venus; eoque inexhausta pubertas: nec virgines festinantur; eadem juventa, similis proceritas: pares validæque miscentur; ac ro-

bora parentum liberi referunt. Sororum filiis idem apud avunculum, qui apud patrem, honor. Quidam sanctiorem arctioremque hunc nexum sanguinis arbitrantur, et in accipiendis obsidibus magis exigunt; tamquam ii et animum firmius, et domum latius, teneant. Hæredes tamen successoresque sui cuique liberi; et nullum testamentum. Si liberi non sunt, proximus gradus in possessione fratres, patrui, avunculi. Quanto plus propinquorum, quo major affinium numerus, tanto gratiosior senectus, nec ulla orbitatis pretia.

XXI. Suscipere tam inimicitias, seu patris seu propinqui, quam amicitias, necesse est: nec implacabiles durant. Luitur enim etiam homicidium certo armentorum ac pecorum numero, recipitque satisfactionem universa domus: utiliter in publicum; quia periculosiores sunt inimicitiæ juxta libertatem. Convictibus et hospitiis non alia gens effusius indulget. Quemcumque mortalium arcere tecto, nefas habetur: pro fortunâ quisque apparatis epulis excipit. Cum defecêre, qui modo hospes fuerat, monstrator hospitii et comes, proximam domum non invitati adeunt: nec interest: pari humanitate accipiuntur. Notum ignotumque, quantum ad jus hospitii, nemo discernit. Abeunti, si quid po-

poscerit, concedere moris; et poscendi invicem eadem facilitas. Gaudent muneribus: sed nec data imputant, nec acceptis obligantur.

XXII. Victus inter hospites comis. Statim e somno, quem plerumque in diem extrahunt, lavantur, sæpius calidâ, ut apud quos plurimum hiems occupat. Lauti cibum capiunt: separatæ singulis sedes, et sua cuique mensa: tum ad negotia, nec minus sæpe ad convivia, procedunt armati. Diem noctemque continuare potando, nulli probrum. Crebræ, ut inter vinolentos, rixæ, raro conviciis, sæpius cæde et vulneribus transiguntur. Sed et de reconciliandis invicem inimicis, et jungendis affinitatibus, et adsciscendis principibus, de pace denique ac bello, plerumque in conviviis consultant; tamquam nullo magis tempore aut ad simplices cogitationes pateat animus, aut ad magnas incalescat. Gens non astuta, nec callida, aperit adhuc secreta pectoris licentiâ joci. Ergo detecta et nuda omnium mens posterâ die retractatur, et salva utriusque temporis ratio est. Deliberant, dum fingere nesciunt: constituunt, dum errare non possunt.

XXIII. Potui humor ex hordeo aut frumento, in quandam similitudinem vini corrup-

tus. Proximi ripæ et vinum mercantur. Cibi simplices: agrestia poma, recens fera, aut lac concretum. Sine apparatu, sine blandimentis, expellunt famem. Adversus sitim non eadem temperantia. Si indulseris ebrietati, suggerendo quantum concupiscunt, haud minus facile vitiis, quam armis, vincentur.

XXIV. Genus spectaculorum unum atque in omni cœtu idem. Nudi juvenes, quibus id ludicrum est, inter gladios se atque infestas frameas saltu jaciunt. Exercitatio artem paravit, ars decorem: non in quæstum tamen, aut mercedem: quamvis audacis lasciviæ pretium est voluptas spectantium. Aleam (quod mirere) sobrii inter seria exercent, tantâ lucrandi perdendive temeritate, ut, cum omnia defecerunt, extremo ac novissimo jactu de libertate et de corpore contendant. Victus voluntariam servitutem adit: quamvis juvenior, quamvis robustior, alligari se ac venire patitur: ea est in re pravâ pervicacia: ipsi fidem vocant. Servos conditionis hujus per commercia tradunt, ut se quoque pudore victoriæ exsolvant.

XXV. Ceteris servis, non, in nostrum morem, descriptis per familiam ministeriis, utuntur. Suam quisque sedem, suos penates regit.

Frumenti modum dominus, aut pecoris, aut vestis, ut colono, injungit: et servus hactenus paret. Cetera domûs officia uxor ac liberi exsequuntur. Verberare servum ac vinculis et opere coërcere, rarum. Occidere solent, non disciplinâ et severitate, sed impetu et irâ, ut inimicum, nisi quod impune. Libertini non multum supra servos sunt, raro aliquod momentum in domo, nunquam in civitate; exceptis duntaxat iis gentibus, quæ regnantur. Ibi enim et super ingenuos et super nobiles ascendunt: apud ceteros impares libertini libertatis argumentum sunt.

XXVI. Fœnus agitare et in usuras extendere, ignotum: ideoque magis servatur, quam si vetitum esset. Agri, pro numero cultorum, ab universis in vices occupantur, quos mox inter se, secundum dignationem, partiuntur: facilitatem partiendi camporum spatia præstant. Arva per annos mutant: et superest ager; nec enim cum ubertate et amplitudine soli labore contendunt, ut pomaria conserant, et prata separent, et hortos rigent: sola terræ seges imperatur. Unde annum quoque ipsum non in totidem digerunt species: hiems et ver et æstas intellectum ac vocabula habent; autumni perinde nomen ac bona ignorantur.

XXVII. Funerum nulla ambitio: id solum observatur, ut corpora clarorum virorum certis lignis crementur. Struem rogi nec vestibus, nec odoribus, cumulant: sua cuique arma, quorundam igni et equus adjicitur. Sepulcrum cespes erigit. Monumentorum arduum et operosum honorem, ut gravem defunctis, aspernantur. Lamenta ac lacrymas cito, dolorem et tristitiam tarde, ponunt. Feminis lugere honestum est; viris meminisse. Hæc in commune de omnium Germanorum origine ac moribus accepimus: nunc singularum gentium instituta ritusque, quâtenus differant, quæ nationes e Germaniâ in Gallias commigraverint, expediam.

XXVIII. Validiores olim Gallorum res fuisse, summus auctorum D. Julius tradit: eoque credibile est, etiam Gallos in Germaniam transgressos. Quantulum enim amnis obstabat, quo minus, ut quæque gens evaluerat, occuparet permutaretque sedes, promiscuas adhuc, et nullâ regnorum potentiâ divisas? Igitur inter Hercyniam silvam Rhenumque et Mœnum amnes Helvetii, ulteriora Boii, Gallica utraque gens, tenuêre. Manet adhuc Boihemi nomen, significatque loci veterem memoriam, quamvis mutatis cultoribus. Sed utrum Aravisci in Pannoniam

ab Osis, Germanorum natione, an Osi ab Araviscis in Germaniam, commigraverint, cum eodem adhuc sermone, institutis, moribus utantur, incertum est; quia, pari olim inopiâ ac libertate, eadem utriusque ripæ bona malaque erant. Treveri et Nervii circa affectationem Germanicæ originis ultro ambitiosi sunt, tamquam, per hanc gloriam sanguinis, a similitudine et inertiâ Gallorum separentur. Ipsam Rheni ripam haud dubie Germanorum populi colunt, Vangiones, Triboci, Nemetes. Ne Ubii quidem, quamquam Romana colonia esse meruerint, ac libentius Agrippinenses, conditoris sui nomine, vocentur, origine erubescunt, transgressi olim, et experimento fidei super ipsam Rheni ripam collocati, ut arcerent, non ut custodirentur.

XXIX. Omnium harum gentium virtute præcipui Batavi, non multum ex ripâ, sed insulam Rheni amnis, colunt, Cattorum quondam populus et seditione domesticâ in eas sedes transgressus, in quibus pars Romani imperii fierent. Manet honos et antiquæ societatis insigne: nam nec tributis contemnuntur, nec publicanus atterit: exempti oneribus et collationibus, et tantum in usum prœliorum sepositi, velut tela atque arma, bellis reservantur. Est in eodem obsequio et Mattiacorum gens. Protulit enim magnitudo po-

puli Romani ultra Rhenum, ultraque veteres terminos, imperii reverentiam. Ita sede finibusque in suâ ripâ, mente animoque nobiscum, agunt, cetera similes Batavis, nisi quod ipso adhuc terræ suæ solo et cœlo acrius animantur. Non numeraverim inter Germaniæ populos, quamquam trans Rhenum Danubiumque consederint, eos, qui decumates agros exercent. Levissimus quisque Gallorum, et inopiâ audax, dubiæ possessionis solum occupavêre. Mox, limite acto, promotisque præsidiis, sinus imperii et pars provinciæ habentur.

XXX. Ultra hos Catti initium sedis ab Hercynio saltu inchoant, non ita effusis ac palustribus locis ut ceteræ civitates, in quas Germania patescit: durant siquidem colles, paulatimque rarescunt: et Cattos suos saltus Hercynius prosequitur simul atque deponit. Duriora genti corpora, stricti artus, minax vultus, et major animi vigor. Multum (ut inter Germanos) rationis ac solertiæ: præponere electos, audire præpositos, nôsse ordines, intelligere occasiones, differre impetus, disponere diem, vallare noctem, fortunam inter dubia, virtutem inter certa numerare: quodque rarissimum, nec nisi ratione disciplinæ concessum, plus reponere in duce, quam in exercitu. Omne robur in pedite,

quem, super arma, ferramentis quoque et copiis onerant. Alios ad prœlium ire videas, Cattos ad bellum. Rari excursus, et fortuita pugna. Equestrium sane virium id proprium, cito parare victoriam, cito cedere. Velocitas juxta formidinem, cunctatio propior constantiæ est.

XXXI. Et aliis Germanorum populis usurpatum rarâ et privatâ cujusque audentiâ, apud Cattos in consensum vertit, ut primum adoleverint, crinem barbamque submittere, nec, nisi hoste cæso, exuere votivum obligatumque virtuti oris habitum. Super sanguinem et spolia revelant frontem, seque tum demum pretia nascendi retulisse, dignosque patriâ ac parentibus ferunt. Ignavis et imbellibus manet squalor. Fortissimus quisque ferreum insuper annulum (ignominiosum id genti) velut vinculum gestat, donec se cæde hostis absolvat. Plurimis Cattorum hic placet habitus. Jamque canent insignes, et hostibus simul suisque monstrati. Omnium penes hos initia pugnarum: hæc prima semper acies, visu torva: nam ne in pace quidem vultu mitiore mansuescunt. Nulli domus, aut ager, aut aliqua cura: prout ad quemque venêre, aluntur: prodigi alieni, contemptores sui; donec exsanguis senectus tam duræ virtuti impares faciat.

XXXII. Proximi Cattis certum jam alveo Rhenum, quique terminus esse sufficiat, Usipii ac Tencteri, colunt. Tencteri, super solitum bellorum decus, equestris disciplinæ arte præcellunt. Nec major apud Cattos peditum laus, quam Tencteris equitum. Sic instituêre majores, posteri imitantur. Hi lusus infantium, hæc juvenum æmulatio; perseverant senes: inter familiam et penates et jura successionum equi traduntur: excipit filius, non, ut cetera, maximus natu, sed prout ferox bello et melior.

XXXIII. Juxta Tencteros Bructeri olim occurrebant: nunc Chamavos et Angrivarios immigrâsse narratur, pulsis Bructeris, ac penitus excisis, vicinarum consensu nationum; seu superbiæ odio, seu prædæ dulcedine, seu favore quodam erga nos deorum: nam ne spectaculo quidem prœlii invidêre: super LX millia, non armis telisque Romanis, sed, quod magnificentius est, oblectationi oculisque ceciderunt. Maneat, quæso, duretque gentibus, si non amor nostri, at certe odium sui: quando, urgentibus imperii fatis, nihil jam præstare fortuna majus potest, quam hostium discordiam.

XXXIV. Angrivarios et Chamavos a tergo

Dulgibini et Chasuari cludunt, aliæque gentes, haud perinde memoratæ. A fronte Frisii excipiunt. Majoribus minoribusque Frisiis vocabulum est ex modo virium: utræque nationes usque ad Oceanum Rheno prætexuntur, ambiuntque immensos insuper lacus, et Romanis classibus navigatos. Ipsum quin etiam Oceanum illâ tentavimus: et superesse adhuc Herculis columnas fama vulgavit: sive adiit Hercules, seu, quidquid ubique magnificum est, in claritatem ejus referre consensimus. Nec defuit audentia Druso Germanico: sed obstitit Oceanus in se simul atque in Herculem inquiri. Mox nemo tentavit: sanctiusque ac reverentius visum, de actis deorum credere, quam scire.

XXXV. Hactenus in Occidentem Germaniam novimus. In Septemtrionem ingenti flexu redit. Ac primo statim Chaücorum gens, quamquam incipiat a Frisiis, ac partem litoris occupet, omnium, quas exposui, gentium lateribus obtenditur, donec in Cattos usque sinuetur. Tam immensum terrarum spatium non tenent tantum Chaüci, sed et implent: populus inter Germanos nobilissimus, quique magnitudinem suam malit justitiâ tueri: sine cupiditate, sine impotentiâ, quieti secretique, nulla provocant bella, nullis raptibus aut latrociniis populantur. Idque præ-

cipuum virtutis ac virium argumentum est, quod, ut superiores agant, non per injurias assequuntur. Prompta tamen omnibus arma, ac, si res poscat, exercitus; plurimum virorum equorumque: et quiescentibus eadem fama.

XXXVI. In latere Chaücorum Cattorumque Cherusci nimiam ac marcentem diu pacem illacessiti nutrierunt: idque jucundius, quam tutius, fuit; quia inter impotentes et validos falso quiescas; ubi manu agitur, modestia ac probitas nomina superioris sunt. Ita, qui olim "boni æquique Cherusci," nunc "inertes ac stulti" vocantur: Cattis victoribus fortuna in sapientiam cessit. Tracti ruinâ Cheruscorum et Fosi, contermina gens, adversarum rerum ex æquo socii, cum in secundis minores fuissent.

XXXVII. Eundem Germaniæ sinum proximi Oceano Cimbri tenent, parva nunc civitas, sed gloria ingens; veterisque famæ lata vestigia manent, utrâque ripâ castra ac spatia, quorum ambitu nunc quoque metiaris molem manusque gentis, et tam magni exitûs fidem. Sexcentesimum et quadragesimum annum urbs nostra agebat, cum primum Cimbrorum audita sunt arma, Cæcilio Metello ac Papirio Carbone coss. Ex quo si ad alterum imperatoris Trajani consula-

tum computemus, ducenti ferme et decem anni colliguntur. Tamdiu Germania vincitur. Medio tam longi ævi spatio, multa invicem damna: non Samnis, non Pœni, non Hispaniæ Galliæve, ne Parthi quidem, sæpius admonuêre: quippe regno Arsacis acrior est Germanorum libertas. Quid enim aliud nobis, quam cædem Crassi, amisso et ipso Pacoro, infra Ventidium dejectus Oriens objecerit? At Germani Carbone et Cassio et Scauro Aurelio et Servilio Cæpione, Cn. quoque Manlio fusis, vel captis, quinque simul consulares exercitus populo Romano, Varum, tresque cum eo legiones, etiam Cæsari abstulerunt: nec impune C. Marius in Italiâ, D. Julius in Galliâ, Drusus ac Nero et Germanicus in suis eos sedibus perculerunt. Mox ingentes C. Cæsaris minæ in ludibrium versæ. Inde otium, donec, occasione discordiæ nostræ et civilium armorum, expugnatis legionum hibernis, etiam Gallias affectavêre: ac rursus pulsi inde, proximis temporibus triumphati magis quam victi sunt.

XXXVIII. Nunc de Suevis dicendum est, quorum non una, ut Cattorum Tencterorumve, gens: majorem enim Germaniæ partem obtinent, propriis adhuc nationibus nominibusque discreti, quamquam in commune Suevi vocentur. In-

signe gentis obliquare crinem, nodoque substringere. Sic Suevi a ceteris Germanis, sic Suevorum ingenui a servis, separantur. In aliis gentibus, seu cognatione aliquâ Suevorum, seu (quod sæpe accidit) imitatione, rarum, et intra juventæ spatium; apud Suevos, usque ad canitiem, horrentem capillum retro sequuntur, ac sæpe in solo vertice religant: principes et ornatiorem habent: ea cura formæ, sed innoxia: neque enim ut ament amenturve; in altitudinem quandam et terrorem, adituri bella, compti, ut hostium oculis, ornantur.

XXXIX. Vetustissimos se nobilissimosque Suevorum Semnones memorant. Fides antiquitatis religione firmatur. Stato tempore in silvam, auguriis patrum et priscâ formidine sacram, omnes ejusdem sanguinis populi legationibus coëunt, cæsoque publice homine celebrant barbari ritûs horrenda primordia. Est et alia luco reverentia. Nemo nisi vinculo ligatus ingreditur, ut minor, et potestatem numinis præ se ferens. Si forte prolapsus est, attolli et insurgere haud licitum: per humum evolvuntur: eoque omnis superstitio respicit, tamquam inde initia gentis, ibi regnator omnium deus, cetera subjecta atque parentia. Adjicit auctoritatem fortuna Semnonum, centum pagis habitantium:

magnoque corpore efficitur, ut se Suevorum caput credant.

XL. Contra Langobardos paucitas nobilitat: plurimis ac valentissimis nationibus cincti, non per obsequium, sed prœliis et periclitando tuti sunt. Reudigni deinde et Aviones et Angli et Varini et Eudoses et Suardones et Nuithones fluminibus aut silvis muniuntur: nec quidquam notabile in singulis, nisi quod in commune Hertham, id est, Terram matrem, colunt; eamque intervenire rebus hominum, invehi populis, arbitrantur. Est in insulâ Oceani castum nemus, dicatumque in eo vehiculum, veste contectum: attingere uni sacerdoti concessum. Is adesse penetrali deam intelligit, vectamque bubus feminis multâ cum veneratione prosequitur. Læti tunc dies, festa loca, quæcumque adventu hospitioque dignatur. Non bella ineunt, non arma sumunt; clausum omne ferrum: pax et quies tunc tantum nota, tunc tantum amata, donec idem sacerdos satiatam conversatione mortalium deam templo reddat. Mox vehiculum et vestes, et, si credere velis, numen ipsum, secreto lacu abluitur. Servi ministrant; quos statim idem lacus haurit. Arcanus hinc terror, sanctaque ignorantia, quid sit illud, quod tantum perituri vident.

XLI. Et hæc quidem pars Suevorum in secretiora Germaniæ porrigitur. Propior (ut, quo modo paulo ante Rhenum, sic nunc Danubium sequar) Hermundurorum civitas, fida Romanis, eoque solis Germanorum non in ripâ commercium, sed penitus, atque in splendidissimâ Rhætiæ provinciæ coloniâ. Passim et sine custode transeunt: et, cum ceteris gentibus arma modo castraque nostra ostendamus, his domos villasque patefecimus, non concupiscentibus. In Hermunduris Albis oritur, flumen inclytum et notum olim; nunc tantum auditur.

XLII. Juxta Hermunduros Narisci, ac deinde Marcomanni et Quadi agunt. Præcipua Marcomannorum gloria viresque, atque ipsa etiam sedes, pulsis olim Boiis, virtute parta. Nec Narisci Quadive degenerant. Eaque Germaniæ velut frons est, quâtenus Danubio protegitur. Marcomannis Quadisque usque ad nostram memoriam reges manserunt ex gente ipsorum, nobile Marobodui et Tudri genus: jam et externos patiuntur. Sed vis et potentia regibus ex auctoritate Romanâ: raro armis nostris, sæpius pecuniâ, juvantur.

XLIII. Nec minus valent retro Marsigni, Gothini, Osi, Burii: terga Marcomannorum

Quadorumque claudunt: e quibus Marsigni et Burii sermone cultuque Suevos referunt. Gothinos Gallica, Osos Pannonica lingua, coarguit, non esse Germanos, et quod tributa patiuntur. Partem tributorum Sarmatæ, partem Quadi, ut alienigenis, imponunt. Gothini, quo magis pudeat, et ferrum effodiunt: omnesque hi populi pauca campestrium, ceterum saltus et vertices montium jugumque, insederunt. Dirimit enim scinditque Sueviam continuum montium jugum, ultra quod plurimæ gentes agunt: ex quibus latissime patet Lygiorum nomen in plures civitates diffusum. Valentissimas nominâsse sufficiet, Arios, Helveconas, Manimos, Elysios, Naharvalos. Apud Naharvalos antiquæ religionis lucus ostenditur. Præsidet sacerdos muliebri ornatu: sed deos, interpretatione Romanâ, Castorem Pollucemque memorant. Ea vis numini: nomen Alcis. Nulla simulacra, nullum peregrinæ superstitionis vestigium: ut fratres tamen, ut juvenes, venerantur. Ceterum Arii super vires, quibus enumeratos paulo ante populos antecedunt, truces, insitæ feritati arte ac tempore lenocinantur. Nigra scuta, tincta corpora: atras ad prœlia noctes legunt: ipsâque formidine atque umbrâ feralis exercitûs terrorem inferunt, nullo hostium sustinente novum ac velut infernum aspectum: nam primi in omnibus prœliis oculi

vincuntur. Trans Lygios Gotones regnantur, paulo jam adductius, quam ceteræ Germanorum gentes, nondum tamen supra libertatem. Protinus deinde ab Oceano Rugii, et Lemovii: omnium que harum gentium insigne, rotunda scuta, breves gladii, et erga reges obsequium.

XLIV. Suionum hinc civitates, ipso in Oceano, præter viros armaque classibus valent: forma navium eo differt, quod utrimque prora paratam semper appulsui frontem agit: nec velis ministrant, nec remos in ordinem lateribus adjungunt. Solutum, ut in quibusdam fluminum, et mutabile, ut res poscit, hinc vel illinc remigium. Est apud illos et opibus honos: eoque unus imperitat, nullis jam exceptionibus, non precario jure parendi. Nec arma, ut apud ceteros Germanos, in promiscuo, sed clausa sub custode, et quidem servo; quia subitos hostium incursus prohibet Oceanus, otiosæ porro armatorum manus facile lasciviunt: enimvero neque nobilem, neque ingenuum, ne libertinum quidem, armis præponere regia utilitas est.

XLV. Trans Suionas aliud mare, pigrum ac prope immotum, quo cingi cludique terrarum orbem hinc fides, quod extremus cadentis jam solis fulgor in ortus edurat adeo clarus, ut sidera

hebetet; sonum insuper audiri, formasque deorum et radios capitis aspici, persuasio adjicit. Illuc usque (et fama vera) tantum natura. Ergo jam dextro Suevici maris litore Æstyorum gentes alluuntur; quibus ritus habitusque Suevorum; lingua Britannicæ propior. Matrem Deûm venerantur: insigne superstitionis, formas aprorum gestant. Id, pro armis omnique tutelâ: securum deæ cultorem etiam inter hostes præstat. Rarus ferri, frequens fustium usus. Frumenta ceterosque fructus patientius, quam pro solitâ Germanorum inertiâ, laborant. Sed et mare scrutantur, ac soli omnium succinum, quod ipsi glesum vocant, inter vada atque in ipso litore legunt. Nec, quæ natura, quæve ratio gignat, ut barbaris, quæsitum compertumve. Diu quin etiam inter cetera ejectamenta maris jacebat, donec luxuria nostra dedit nomen: ipsis in nullo usu: rude legitur, informe perfertur, pretiumque mirantes accipiunt. Succum tamen arborum esse intelligas, quia terrena quædam atque etiam volucria animalia plerumque interlucent, quæ implicata humore, mox, durescente materiâ, cluduntur. Fecundiora igitur nemora lucosque, sicut Orientis secretis, ubi thura balsamaque sudantur, ita Occidentis insulis terrisque inesse, crediderim: quæ vicini solis radiis expressa atque liquentia in proximum mare labuntur, ac

vi tempestatum in adversa litora exundant. Si naturam succini admoto igne tentes, in modum tedæ accenditur, alitque flammam pinguem et olentem; mox, ut in picem resinamve, lentescit. Suionibus Sitonum gentes continuantur. Cetera similes, uno differunt, quod femina dominatur: in tantum non modo a libertate, sed etiam a servitute degenerant. Hic Sueviæ finis.

XLVI. Peucinorum Venedorumque et Fennorum nationes Germanis an Sarmatis ascribam, dubito; quamquam Peucini, quos quidam Bastarnas vocant, sermone, cultu, sede ac domiciliis, ut Germani, agunt. Sordes omnium, ac torpor procerum: connubiis mixtis, nonnihil in Sarmatarum habitum fœdantur. Venedi multum ex moribus traxerunt. Nam quidquid inter Peucinos Fennosque silvarum ac montium erigitur, latrociniis pererrant: hi tamen inter Germanos potius referuntur, quia et domos fingunt, et scuta gestant, et pedum usu ac pernicitate gaudent; quæ omnia diversa Sarmatis sunt, in plaustro equoque viventibus. Fennis mira feritas, fœda paupertas: non arma, non equi, non penates: victui herba, vestitui pelles, cubile humus: sola in sagittis spes, quas, inopiâ ferri, ossibus asperant: idemque venatus viros pariter ac feminas alit; passim enim comitantur, partemque prædæ

petunt. Nec aliud infantibus ferarum imbriumque suffugium, quam ut in aliquo ramorum nexu contegantur: huc redeunt juvenes, hoc senum receptaculum. Sed beatius arbitrantur, quam ingemere agris, illaborare domibus, suas alienasque fortunas spe metuque versare. Securi adversus homines, securi adversus deos, rem difficillimam assecuti sunt, ut illis ne voto quidem opus esset. Cetera jam fabulosa: "Hellusios et Oxionas ora hominum vultusque, corpora atque artus ferarum, gerere:" quod ego, ut incompertum, in medium relinquam.

JULII AGRICOLÆ

VITA.

I. Clarorum virorum facta moresque posteris tradere, antiquitus usitatum, ne nostris quidem temporibus, quamquam incuriosa suorum ætas omisit, quotiens magna aliqua ac nobilis virtus vicit ac supergressa est vitium, parvis magnisque civitatibus commune, ignorantiam recti et invidiam. Sed apud priores, ut agere memoratu digna pronum magisque in aperto erat; ita celeberrimus quisque ingenio, ad prodendam virtutis memoriam, sine gratiâ aut ambitione, bonæ tantum conscientiæ pretio ducebatur. Ac plerique, suam ipsi vitam narrare, fiduciam potius morum, quam arrogantiam arbitrati sunt: nec id Rutilio et Scauro citra fidem, aut obtrectationi fuit: adeo virtutes iisdem temporibus optime æstimantur, quibus facillime gignuntur. At mihi, nunc narraturo vitam defuncti hominis,

veniâ opus fuit: quam non petîssem, ni incusaturus tam sæva et infesta virtutibus tempora.

II. Legimus, cum Aruleno Rustico Pætus Thrasea, Herennio Senecioni Priscus Helvidius laudati essent, capitale fuisse: neque in ipsos modo auctores, sed in libros quoque eorum sævitum, delegato triumviris ministerio, ut monumenta clarissimorum ingeniorum in comitio ac foro urerentur. Scilicet, illo igne vocem populi Romani et libertatem senatûs et conscientiam generis humani aboleri arbitrabantur, expulsis insuper sapientiæ professoribus, atque omni bonâ arte in exsilium actâ, ne quid usquam honestum occurreret. Dedimus profecto grande patientiæ documentum: et, sicut vetus ætas vidit, quid ultimum in libertate esset, ita nos, quid in servitute, adempto per inquisitiones et loquendi audiendique commercio. Memoriam quoque ipsam cum voce perdidissemus, si tam in nostrâ potestate esset oblivisci, quam tacere.

III. Nunc demum redit animus: et quamquam, primo statim beatissimi sæculi ortu, Nerva Cæsar res olim dissociabiles miscuerit, principatum ac libertatem, augeatque quotidie felicitatem imperii Nerva Trajanus, nec spem modo ac votum securitas publica, sed ipsius voti fiduciam

ac robur, assumpserit; naturâ tamen infirmitatis humanæ, tardiora sunt remedia, quam mala; et, ut corpora lente augescunt, cito exstinguuntur, sic ingenia studiaque oppresseris facilius, quam revocaveris. Subit quippe etiam ipsius inertiæ dulcedo: et invisa primo desidia postremo amatur. Quid? si per quindecim annos, grande mortalis ævi spatium, multi fortuitis casibus, promptissimus quisque sævitiâ principis, interciderunt? Pauci, ut ita dixerim, non modo aliorum, sed etiam nostri superstites sumus; exemptis e mediâ vitâ tot annis, quibus juvenes ad senectutem, senes prope ad ipsos exactæ ætatis terminos, per silentium venimus. Non tamen pigebit, vel inconditâ ac rudi voce, memoriam prioris servitutis, ac testimonium præsentium bonorum composuisse. Hic interim liber honori Agricolæ, soceri mei, destinatus, professione pietatis aut laudatus erit, aut excusatus.

IV. Cnæus Julius Agricola, veteri et illustri Forojuliensium coloniâ ortus, utrumque avum procuratorem Cæsarum habuit: quæ equestris nobilitas est. Pater Julius Græcinus, senatorii ordinis, studio eloquentiæ sapientiæque notus, iisque virtutibus iram Caii Cæsaris meritus: namque M. Silanum accusare jussus, et, quia abnuerat,

interfectus est. Mater Julia Procilla fuit, raræ castitatis: in hujus sinu indulgentiâque educatus, per omnem honestarum artium cultum pueritiam adolescentiamque transegit. Arcebat eum ab illecebris peccantium, præter ipsius bonam integramque naturam, quod statim parvulus sedem ac magistram studiorum Massiliam habuerit, locum Græca comitate et provinciali parsimoniâ mistum ac bene compositum. Memoriâ teneo, solitum ipsum narrare, se in primâ juventâ studium philosophiæ acrius, ultra quam concessum Romano ac senatori, hausisse, ni prudentia matris incensum ac flagrantem animum coercuisset. Scilicet, sublime et erectum ingenium pulchritudinem ac speciem excelsæ magnæque gloriæ vehementius, quam caute, appetebat: mox mitigavit ratio et ætas: retinuitque, quod est difficillimum, ex sapientiâ modum.

V. Prima castrorum rudimenta in Britanniâ Suetonio Paulino, diligenti ac moderato duci, approbavit: electus, quem contubernio æstimaret. Nec Agricola licenter, more juvenum, qui militiam in lasciviam vertunt, neque segniter, ad voluptates et commeatus titulum tribunatûs et inscitiam retulit: sed noscere provinciam, nosci exercitui, discere a peritis, sequi optimos, nihil appetere jactatione, nihil ob formidinem recusare,

simulque anxius et intentus agere. Non sane alias exercitatior, magisque in ambiguo Britannia fuit: trucidati veterani, incensæ coloniæ, intercepti exercitus: tum de salute, mox de victoriâ, certavêre. Quæ cuncta etsi consiliis ductuque alterius agebantur, ac summa rerum et reciperatæ provinciæ gloria in ducem cessit; artem et usum et stimulos addidêre juveni: intravitque animum militaris gloriæ cupido, ingrata temporibus, quibus sinistra erga eminentes interpretatio, nec minus periculum ex magnâ famâ, quam ex malâ.

VI. Hinc ad capessendos magistratus in urbem digressus, Domitiam Decidianam, splendidis natalibus ortam, sibi junxit: idque matrimonium ad majora nitenti decus ac robur fuit: vixeruntque mirâ concordiâ, per mutuam caritatem, et invicem se anteponendo: nisi quod in bonâ uxore tanto major laus, quanto in malâ plus culpæ est. Sors quæsturæ provinciam Asiam, proconsulem Salvium Titianum, dedit: quorum neutro corruptus est; quamquam et provincia dives ac parata peccantibus, et proconsul in omnem aviditatem pronus, quantâlibet facilitate redempturus esset mutuam dissimulationem mali. Auctus est ibi filiâ, in subsidium et solatium simul: nam filium ante sublatum brevi amisit.

Mox inter quæsturam ac tribunatum plebis, atque etiam ipsum tribunatûs annum quiete et otio transiit, gnarus sub Nerone temporum, quibus inertia pro sapientiâ fuit. Idem præturæ tenor et silentium: nec enim jurisdictio obvenerat. Ludos et inania honoris moderationis atque abundantiæ duxit, uti longe a luxuriâ, ita famæ propior. Tum electus a Galbâ ad dona templorum recognoscenda, diligentissimâ conquisitione fecit, ne cujus alterius sacrilegium respublica, quam Neronis, sensisset.

VII. Sequens annus gravi vulnere animum domumque ejus afflixit: nam classis Othoniana, licenter vaga, dum Intemelios (Liguriæ pars est) hostiliter populatur, matrem Agricolæ in prædiis suis interfecit; prædiaque ipsa et magnam patrimonii partem diripuit, quæ causa cædis fuerat. Igitur ad solennia pietatis profectus Agricola, nuntio affectati a Vespasiano imperii deprehensus, ac statim in partes transgressus est. Initia principatûs ac statum urbis Mucianus regebat, admodum juvene Domitiano, et ex paternâ fortunâ tantum licentiam usurpante. Is missum ad delectus agendos Agricolam, integreque ac strenue versatum, vicesimæ legioni, tarde ad sacramentum transgressæ, præposuit, ubi decessor seditiose agere narrabatur: quippe legatis

quoque consularibus nimia ac formidolosa erat. Nec legatus prætorius ad cohibendum potens, incertum, suo an militum ingenio: ita successor simul et ultor electus, rarissimâ moderatione, maluit videri invenisse bonos, quam fecisse.

VIII. Præerat tunc Britanniæ Vettius Bolanus, placidius, quam feroci provinciâ dignum est: temperavit Agricola vim suam, ardoremque compescuit, ne incresceret; peritus obsequi, eruditusque utilia honestis miscere. Brevi deinde Britannia consularem Petilium Cerialem accepit. Habuerunt virtutes spatium exemplorum. Sed primo Cerialis modo labores et discrimina, mox et gloriam communicabat: sæpe parti exercitûs, in experimentum, aliquando majoribus copiis, ex eventu, præfecit: nec Agricola unquam in suam famam gestis exultavit; ad auctorem et ducem, ut minister, fortunam referebat: ita virtute in obsequendo, verecundiâ in prædicando, extra invidiam, nec extra gloriam, erat.

IX. Revertentem ab legatione legionis D. Vespasianus inter patricios adscivit, ac deinde provinciæ Aquitaniæ præposuit, splendidæ in primis dignitatis, administratione ac spe consulatûs, cui destinârat. Credunt plerique, militaribus

ingeniis subtilitatem deesse; quia castrensis jurisdictio secura et obtusior, ac plura manu agens, calliditatem fori non exerceat. Agricola naturali prudentiâ, quamvis inter togatos, facile justeque agebat. Jam vero tempora curarum remissionumque divisa: ubi conventus ac judicia poscerent, gravis, intentus, severus, et sæpius misericors; ubi officio satisfactum, nulla ultra potestatis persona: tristitiam et arrogantiam et avaritiam exuerat: nec illi, quod est rarissimum, aut facilitas auctoritatem, aut severitas amorem, deminuit. Integritatem atque abstinentiam in tanto viro referre, injuria virtutum fuerit. Ne famam quidem, cui etiam sæpe boni indulgent, ostentandâ virtute, aut per artem quæsivit: procul ab æmulatione adversus collegas, procul a contentione adversus procuratores; et vincere inglorium, et atteri sordidum, arbitrabatur. Minus triennium in eâ legatione detentus, ac statim ad spem consulatûs revocatus est, comitante opinione, Britanniam ei provinciam dari; nullis in hoc suis sermonibus, sed quia par videbatur. Haud semper errat fama; aliquando et elegit. Consul egregiæ tum spei filiam juveni mihi despondit, ac post consulatum collocavit; et statim Britanniæ præpositus est, adjecto pontificatûs sacerdotio

X. Britanniæ situm populosque, multis scriptoribus memoratos, non in comparationem curæ ingeniive referam; sed quia tum primum perdomita est. Itaque, quæ priores nondum comperta, eloquentiâ percoluêre, rerum fide tradentur. Britannia, insularum, quas Romana notitia complectitur, maxima, spatio ac cœlo in Orientem Germaniæ, in Occidentem Hispaniæ obtenditur: Gallis in Meridiem etiam inspicitur: Septemtrionalia ejus, nullis contra terris, vasto atque aperto mari pulsantur. Formam totius Britanniæ Livius veterum, Fabius Rusticus recentium eloquentissimi auctores, oblongæ scutulæ vel bipenni assimulavêre: et est ea facies citra Caledoniam, unde et in universum fama est transgressa: sed immensum et enorme spatium procurrentium extremo jam litore terrarum, velut in cuneum, tenuatur. Hanc oram novissimi maris tunc primum Romana classis circumvecta, insulam esse Britanniam affirmavit, ac simul incognitas ad id tempus insulas, quas Orcadas vocant, invenit domuitque. Dispecta est et Thule quâdamtenus: nix et hiems appetebat; sed mare pigrum, et grave remigantibus, perhibent, ne ventis quidem perinde attolli: credo, quod rariores terræ montesque, causa ac materia tempestatum, et profunda moles continui maris tardius impellitur. Naturam Oceani atque æstûs

neque quærere hujus operis est, ac multi retulêre: unum addiderim: nusquam latius dominari mare, multum fluminum huc atque illuc ferre, nec litore tenus accrescere aut resorberi, sed influere penitus atque ambire, et jugis etiam atque montibus inseri, velut in suo.

XI. Ceterum, Britanniam qui mortales initio coluerint, indigenæ an advecti, ut inter barbaros, parum compertum. Habitus corporum varii; atque ex eo argumenta: namque rutilæ Caledoniam habitantium comæ, magni artus, Germanicam originem asseverant. Silurum colorati vultus et torti plerumque crines, et posita contra Hispania, Iberos veteres trajecisse, easque sedes occupâsse, fidem faciunt. Proximi Gallis et similes sunt: seu durante originis vi, seu, procurrentibus in diversa terris, positio cœli corporibus habitum dedit: in universum tamen æstimanti, Gallos vicinum solum occupâsse, credibile est. Eorum sacra deprehendas, superstitionum persuasione: sermo haud multum diversus; in deposcendis periculis eadem audacia, et, ubi advenêre, in detrectandis eadem formido. Plus tamen ferociæ Britanni præferunt, ut quos nondum longa pax emollierit: nam Gallos quoque in bellis floruisse accepimus: mox segnitia cum otio intravit, amissâ virtute pariter ac libertate;

quod Britannorum olim victis evenit: ceteri manent, quales Galli fuerunt.

XII. In pedite robur: quædam nationes et curru prœliantur: honestior auriga; clientes propugnant. Olim regibus parebant, nunc per principes factionibus et studiis trahuntur: nec aliud adversus validissimas gentes pro nobis utilius, quam quod in commune non consulunt. Rarus duabus tribusve civitatibus ad propulsandum commune periculum conventus: ita, dum singuli pugnant, universi vincuntur. Cœlum crebris imbribus ac nebulis fœdum: asperitas frigorum abest. Dierum spatia ultra nostri orbis mensuram, et nox clara et extremâ Britanniæ parte brevis, ut finem atque initium lucis exiguo discrimine internoscas. Quod si nubes non officiant, aspici per noctem Solis fulgorem, nec occidere et exsurgere, sed transire affirmant. Scilicet extrema et plana terrarum, humili umbrâ, non erigunt tenebras, infraque cœlum et sidera nox cadit. Solum, præter oleam vitemque et cetera calidioribus terris oriri sueta, patiens frugum, fecundum. Tarde mitescunt, cito proveniunt: eadem utriusque rei causa, multus humor terrarum cœlique. Fert Britannia aurum et argentum et alia metalla, pretium victoriæ: gignit et Oceanus margarita, sed subfusca ac

liventia. Quidam artem abesse legentibus arbitrantur: nam in rubro mari viva ac spirantia saxis avelli, in Britanniâ, prout expulsa sint, colligi: ego facilius crediderim, naturam margaritis deesse, quam nobis avaritiam.

XIII. Ipsi Britanni delectum ac tributa et injuncta imperii munera impigre obeunt, si injuriæ absint: has ægre tolerant, jam domiti, ut pareant, nondum, ut serviant. Igitur primus omnium Romanorum D. Julius cum exercitu Britanniam ingressus, quamquam prosperâ pugnâ terruerit incolas, ac litore potitus sit, potest videri ostendisse posteris, non tradidisse. Mox bella civilia, et in rempublicam versa principum arma, ac longa oblivio Britanniæ etiam in pace. Consilium id D. Augustus vocabat, Tiberius præceptum. Agitâsse C. Cæsarem de intrandâ Britanniâ, satis constat, ni velox ingenio, mobilis pœnitentiâ, et ingentes adversus Germaniam conatus frustra fuissent. Divus Claudius auctor operis, transvectis legionibus auxiliisque, et assumpto in partem rerum Vespasiano; quod initium venturæ mox fortunæ fuit: domitæ gentes, capti reges, et monstratus fatis Vespasianus.

XIV. Consularium primus Aulus Plautius præpositus, ac subinde Ostorius Scapula, uterque

bello egregius: redactaque paulatim in formam provinciæ proxima pars Britanniæ: addita insuper veteranorum colonia: quædam civitates Cogiduno regi donatæ, (is ad nostram usque memoriam fidissimus mansit) vetere ac jam pridem receptâ populi Romani consuetudine, ut haberet instrumenta servitutis et reges. Mox Didius Gallus parta a prioribus continuit, paucis admodum castellis in ulteriora promotis, per quæ fama aucti officii quæreretur. Didium Veranius excepit, isque intra annum exstinctus est. Suetonius hinc Paulinus biennio prosperas res habuit, subactis nationibus, firmatisque præsidiis: quorum fiduciâ Monam insulam, ut vires rebellibus ministrantem, aggressus, terga occasioni patefecit.

XV. Namque absentiâ legati remoto metu, Britanni agitare inter se mala servitutis, conferre injurias, et interpretando accendere: "nihil profici patientiâ, nisi ut graviora, tamquam ex facili tolerantibus, imperentur: singulos sibi olim reges fuisse, nunc binos imponi: e quibus legatus in sanguinem, procurator in bona sæviret. Æque discordiam præpositorum, æque concordiam, subjectis exitiosam: alterius manus, centuriones alterius, vim et contumelias miscere. Nihil jam cupiditati, nihil libidini exceptum: in prœlio

fortiorem esse, qui spoliet: nunc ab ignavis plerumque et imbellibus eripi domos, abstrahi liberos, injungi delectus, tamquam mori tantum pro patriâ nescientibus: quantum enim transîsse militum, si sese Britanni numerent? sic Germanias excussisse jugum: et flumine, non Oceano, defendi: sibi patriam, conjuges, parentes; illis avaritiam et luxuriam causas belli esse: recessuros, ut D. Julius recessisset, modò virtutes majorum suorum æmularentur. Neve prœlii unius aut alterius eventu pavescerent: plus impetûs, majorem constantiam, penes miseros esse. Jam Britannorum etiam deos misereri, qui Romanum ducem absentem, qui relegatum in aliâ insulâ exercitum, detinerent: jam ipsos, quod difficillimum fuerit, deliberare: porro in ejusmodi consiliis periculosius esse deprehendi, quam audere."

XVI. His atque talibus invicem instincti, Boadiceâ, generis regii feminâ, duce (neque enim sexum in imperiis discernunt) sumpsêre universi bellum; ac sparsos per castella milites consectati, expugnatis præsidiis, ipsam coloniam invasêre, ut sedem servitutis: nec ullum in barbaris sævitiæ genus omisit ira et victoria. Quod nisi Paulinus, cognito provinciæ motu, propere subvenisset, amissa Britannia foret: quam unius

prœlii fortuna veteri patientiæ restituit, tenentibus arma plerisque, quos conscientia defectionis et propius ex legato timor agitabat. Hic cum egregius cetera, arroganter in deditos, et, ut suæ quoque injuriæ ultor, durius consuleret, missus Petronius Turpilianus, tamquam exorabilior: et delictis hostium novus, eoque pœnitentiæ mitior, compositis prioribus, nihil ultra ausus, Trebellio Maximo provinciam tradidit. Trebellius segnior, et nullis castrorum experimentis, comitate quâdam curandi provinciam tenuit. Didicêre jam barbari quoque ignoscere, vitiis blandientibus: et interventus civilium armorum præbuit justam segnitiæ excusationem: sed discordiâ laboratum, cum assuetus expeditionibus miles otio lasciviret. Trebellius, fugâ ac latebris vitatâ exercitûs irâ, indecorus atque humilis, precario mox præfuit; ac velut pacti, exercitus licentiam, dux salutem. Hæc seditio sine sanguine stetit. Nec Vettius Bolanus, manentibus adhuc civilibus bellis, agitavit Britanniam disciplinâ: eadem inertia erga hostes, similis petulantia castrorum: nisi quod innocens Bolanus, et nullis delictis invisus, caritatem paraverat loco auctoritatis.

XVII. Sed, ubi cum cetero orbe Vespasianus et Britanniam reciperavit, magni duces, egregii exercitus, minuta hostium spes. Et terrorem

statim intulit Petilius Cerialis, Brigantum civitatem, quæ numerosissima provinciæ totius perhibetur, aggressus: multa prœlia, et aliquando non incruenta; magnamque Brigantum partem aut victoriâ amplexus, aut bello. Et, cum Cerialis quidem alterius successoris curam famamque obruisset, sustinuit quoque molem Julius Frontinus, vir magnus, quantum licebat, validamque et pugnacem Silurum gentem armis subegit; super virtutem hostium, locorum quoque difficultates eluctatus.

U. C. 833
J. C. 80.

XVIII. Hunc Britanniæ statum, has bellorum vices mediâ jam æstate transgressus Agricola invenit, cum et milites, velut omissâ expeditione, ad securitatem, et hostes ad occasionem, verterentur. Ordovicum civitas, haud multo ante adventum ejus, alam, in finibus suis agentem, prope universam obtriverat: eoque initio erecta provincia; et, quibus bellum volentibus erat, probare exemplum, aut recentis legati animum opperiri. Tum Agricola, quamquam transacta æstas, sparsi per provinciam numeri, præsumpta apud militem illius anni quies, tarda et contraria bellum inchoaturo, et plerisque custodiri suspecta potius videbatur, ire obviam discrimini statuit: contractisque legionum vexillis et modicâ auxiliorum manu, quia in æquum

degredi Ordovices non audebant, ipse ante agmen, quo ceteris par animus simili periculo esset, erexit aciem: cæsâque prope universâ gente, non ignarus, instandum famæ, ac, prout prima cessissent, fore universa; Monam insulam, cujus possessione revocatum Paulinum rebellione totius Britanniæ, supra memoravi, redigere in potestatem animo intendit. Sed, ut in dubiis consiliis, naves deerant: ratio et constantia ducis transvexit. Depositis omnibus sarcinis, lectissimos auxiliarium, quibus nota vada, et patrius nandi usus, quo simul seque et arma et equos regunt, ita repente immisit, ut obstupefacti hostes, qui classem, qui naves, qui mare exspectabant, nihil arduum aut invictum crediderint sic ad bellum venientibus. Ita petitâ pace, ac deditâ insulâ, clarus ac magnus haberi Agricola; quippe cui ingredienti provinciam, quod tempus alii per ostentationem, aut officiorum ambitum, transigunt, labor et periculum placuisset. Nec Agricola, prosperitate rerum in vanitatem usus, expeditionem aut victoriam vocabat, victos continuisse: ne laureatis quidem gesta prosecutus est: sed ipsâ dissimulatione famæ famam auxit, æstimantibus, quantâ futuri spe tam magna tacuisset.

XIX. Ceterum animorum provinciæ pru-

dens, simulque doctus per aliena experimenta, parum profici armis, si injuriæ sequerentur, causas bellorum statuit excidere. A se suisque orsus, primam domum suam coërcuit; quod plerisque haud minus arduum est, quam provinciam regere. Agere nihil per libertos servosque publicæ rei: non studiis privatis, nec ex commendatione, aut precibus centurionum milites accire, sed optimum quemque fidelissimum putare: omnia scire, non omnia exsequi: parvis peccatis veniam, magnis severitatem commodare: nec pœnâ semper, sed sæpius pœnitentiâ contentus esse: officiis et administrationibus potius non peccaturos præponere, quam damnare, cum peccâssent. Frumenti et tributorum exactionem æqualitate munerum mollire, circumcisis, quæ, in quæstum reperta, ipso tributo gravius tolerabantur: namque per ludibrium assidere clausis horreis, et emere ultro frumenta, ac vendere pretio cogebantur: devortia itinerum et longinquitas regionum indicebatur, ut civitates a proximis hibernis in remota et avia referrent, donec, quod omnibus in promptu erat, paucis lucrosum fieret.

XX. Hæc primo statim anno comprimendo, egregiam famam paci circumdedit: quæ vel incuriâ vel tolerantiâ priorum, haud minus quam bellum timebatur. Sed, ubi æstas advenit, con

tracto exercitu, militum in agmine laudare modestiam, disjectos coërcere: loca castris ipse capere: æstuaria ac silvas ipse prætentare: et nihil interim apud hostes quietum pati, quo minus subitis excursibus popularetur: atque, ubi satis terruerat, parcendo rursus irritamenta pacis ostentare. Quibus rebus multæ civitates, quæ in illum diem ex æquo egerant, datis obsidibus, iram posuêre, et præsidiis castellisque circumdatæ, tantâ ratione curâque, ut nulla ante Britanniæ nova pars illacessita transierit.

U. C. 834.
J. C. 81.

XXI. Sequens hiems saluberrimis consiliis absumpta: namque, ut homines dispersi ac rudes, eoque in bello faciles, quieti et otio per voluptates assuescerent, hortari privatim, adjuvare publice, ut templa, fora, domus exstruerent, laudando promptos, et castigando segnes: ita honoris æmulatio pro necessitate erat. Jam vero principum filios liberalibus artibus erudire, et ingenia Britannorum studiis Gallorum anteferre, ut, qui modo linguam Romanam abnuebant, eloquentiam concupiscerent. Inde etiam habitûs nostri honor, et frequens toga: paulatimque discessum ad delinimenta vitiorum, porticus et balnea, et conviviorum elegantiam: idque apud imperitos humanitas vocabatur, cum pars servitutis esset.

U. C. 835.
J. C. 82.

XXII. Tertius expeditionum annus novas gentes aperuit, vastatis usque ad Taüm (æstuario nomen est) nationibus: quâ formidine territi hostes, quamquam conflictatum sævis tempestatibus, exercitum lacessere non ausi: ponendisque insuper castellis spatium fuit. Annotabant periti, non alium ducem opportunitates locorum sapientius legisse: nullum ab Agricolâ positum castellum aut vi hostium expugnatum, aut pactione aut fugâ desertum. Crebræ eruptiones: nam adversus moras obsidionis annuis copiis firmabantur: ita intrepida ibi hiems, et sibi quisque præsidio, irritis hostibus, eoque desperantibus, quia soliti plerumque damna æstatis hibernis eventibus pensare, tum æstate atque hieme juxta pellebantur. Nec Agricola unquam per alios gesta avidus intercepit: seu centurio, seu præfectus, incorruptum facti testem habebat. Apud quosdam acerbior in conviciis narrabatur, ut bonis comis, ita adversus malos injucundus: ceterum ex iracundiâ nihil supererat: secretum et silentium ejus non timeres: honestius putabat offendere, quam odisse.

U. C. 836.
J. C. 83.

XXIII. Quarta æstas obtinendis, quæ percurrerat, insumpta: ac, si virtus exercituum et Romani nominis

gloria pateretur, inventus in ipsâ Britanniâ terminus. Nam Clota et Bodotria, diversi maris æstibus per immensum revectæ, angusto terrarum spatio dirimuntur: quod tum præsidiis firmabatur: atque omnis propior sinus tenebatur, summotis velut in aliam insulam hostibus.

U. C. 837.
J. C. 84.

XXIV. Quinto expeditionum anno, nave primâ transgressus, ignotas ad id tempus gentes crebris simul ac prosperis prœliis domuit: eamque partem Britanniæ, quæ Hiberniam aspicit, copiis instruxit, in spem magis, quam ob formidinem: si quidem Hibernia, medio inter Britanniam atque Hispaniam sita, et Gallico quoque mari opportuna, valentissimam imperii partem magnis invicem usibus miscuerit. Spatium ejus, si Britanniæ comparetur, angustius, nostri maris insulas superat. Solum cœlumque et ingenia cultusque hominum haud multum a Britanniâ differunt, nec in melius. Aditus portusque per commercia et negotiatores cogniti. Agricola expulsum seditione domesticâ unum ex regulis gentis exceperat, ac specie amicitiæ in occasionem retinebat. Sæpe ex eo audivi, legione unâ et modicis auxiliis debellari obtinerique Hiberniam posse: idque etiam adversus Britanniam profuturum, si Ro-

mana ubique arma, et velut e conspectu libertas tolleretur.

U. C. 838.
J. C. 85.

XXV. Ceterum æstate, quâ sextum officii annum inchoabat, amplexus civitates trans Bodotriam sitas, quia motus universarum ultra gentium, et infesta hostili exercitu itinera, timebantur, portus classe exploravit; quæ, ab Agricolâ primum assumpta in partem virium, sequebatur egregiâ specie, cum simul terrâ, simul mari bellum impelleretur, ac sæpe iisdem castris pedes equesque, et nauticus miles, mixti copiis et lætitiâ, sua quisque facta, suos casus attollerent; ac modo silvarum et montium profunda, modo tempestatum ac fluctuum adversa, hinc terra et hostis, hinc auctus Oceanus, militari jactantiâ compararentur. Britannos quoque, ut ex captivis audiebatur, visa classis obstupefaciebat, tamquam, aperto maris sui secreto, ultimum victis perfugium clauderetur. Ad manus et arma conversi Caledoniam incolentes populi, paratu magno, majore famâ, uti mos est de ignotis, oppugnâsse ultro, castella adorti, metum, ut provocantes, addiderant: regrediendumque citra Bodotriam, et excedendum potius, quam pellerentur, specie prudentium ignavi admonebant: cum interim cognoscit, hostes

pluribus agminibus irrupturos. Ac, ne superante numero et peritiâ locorum circumiretur, diviso et ipse in tres partes exercitu incessit.

XXVI. Quod ubi cognitum hosti, mutato repente consilio, universi nonam legionem, ut maxime invalidam, nocte aggressi, inter somnum ac trepidationem cæsis vigilibus, irrupêre. Jamque in ipsis castris pugnabant, cum Agricola, iter hostium ab exploratoribus edoctus, et vestigiis insecutus, velocissimos equitum peditumque assultare tergis pugnantium jubet, mox ab universis adjici clamorem: et propinquâ luce fulsêre signa: ita ancipiti malo territi Britanni; et Romanis redit animus, ac, securi de salute, pro gloriâ certabant. Ultro quin etiam erupêre: et fuit atrox in ipsis portarum angustiis prœlium, donec pulsi hostes; utroque exercitu certante, his, ut tulisse opem, illis, ne eguisse auxilio viderentur. Quod nisi paludes et silvæ fugientes texissent, debellatum illâ victoriâ foret.

XXVII. Cujus constantiâ ac famâ ferox exercitus, "nihil virtuti suæ invium: penetrandam Caledoniam, inveniendumque tandem Britanniæ terminum continuo prœliorum cursu," fremebant: atque illi, modò cauti ac sapientes, prompti post eventum ac magniloqui erant. Iniquissima hæc

bellorum conditio est: prospera omnes sibi vindicant, adversa uni imputantur. At Britanni, non virtute, sed occasione et arte usos rati, nihil ex arrogantiâ remittere, quo minus juventutem armarent, conjuges ac liberos in loca tuta transferrent, cœtibus ac sacrificiis conspirationem civitatum sancirent: atque ita irritatis utrimque animis discessum.

XXVIII. Eâdem æstate cohors Usipiorum, per Germanias conscripta, in Britanniam transmissa, magnum ac memorabile facinus ausa est. Occiso centurione ac militibus, qui, ad tradendam disciplinam immixti manipulis, exemplum et rectores habebantur, tres liburnicas, adactis per vim gubernatoribus, ascendêre; et uno remigante, suspectis duobus, eoque interfectis, nondum vulgato rumore, ut miraculum prævehebantur: mox hac atque illâ rapti, et cum plerisque Britannorum, sua defensantium, prœlio congressi, ac sæpe victores, aliquando pulsi, eo ad extremum inopiæ venêre, ut infirmissimos suorum, mox sorte ductos, vescerentur. Atque ita circumvecti Britanniam, amissis per inscitiam regendi navibus, pro prædonibus habiti, primum a Suevis, mox a Frisiis intercepti sunt: ac fuêre, quos per commercia venumdatos, et in nostram usque ripam mutatione ementium adductos, in

dicium tanti casûs illustravit. Initio æstatis Agricola, domestico vulnere ictus, anno ante natum filium amisit. Quem casum neque, ut plerique fortium virorum, ambitiose, neque per lamenta rursus ac mœrorem muliebriter tulit: et in luctu bellum inter remedia erat.

XXIX. Igitur præmissâ classe, quæ pluribus locis prædata, magnum et incertum terrorem faceret, expedito exercitu, cui ex Britannis fortissimos et longâ pace exploratos addiderat, ad montem Grampium pervenit, quem jam hostes insederant. Nam Britanni, nihil fracti pugnæ prioris eventu, et ultionem aut servitium exspectantes, tandemque docti, commune periculum concordiâ propulsandum, legationibus et fœderibus omnium civitatum vires exciverant. Jamque super triginta millia armatorum aspiciebantur; et adhuc affluebat omnis juventus, et quibus cruda ac viridis senectus, clari bello, ac sua quisque decora gestantes: cum inter plures duces virtute et genere præstans, nomine Calgacus, apud contractam multitudinem, prœlium poscentem, in hunc modum locutus fertur:

XXX. "Quoties causas belli et necessitatem nostram intueor, magnus mihi animus est, hodiernum diem, consensumque vestrum, initium

libertatis totius Britanniæ fore. Nam et universi servitutis expertes, et nullæ ultra terræ, ac ne mare quidem securum, imminente nobis classe Romanâ: ita prœlium atque arma, quæ fortibus honesta, eadem etiam ignavis tutissima, sunt Priores pugnæ, quibus adversus Romanos variâ fortunâ certatum est, spem ac subsidium in nostris manibus habebant; quia nobilissimi totius Britanniæ, eoque in ipsis penetralibus siti, nec servientium litora aspicientes, oculos quoque a contactu dominationis inviolatos habebamus. Nos, terrarum ac libertatis extremos, recessus pse ac sinus famæ in hunc diem defendit: nunc terminus Britanniæ patet: atque omne ignotum pro magnifico est. Sed nulla jam ultra gens, nihil nisi fluctus et saxa; et infestiores Romani; quorum superbiam frustra per obsequium et modestiam effugeris. Raptores orbis, postquam cuncta vastantibus defuêre terræ, et mare scrutantur: si locuples hostis est, avari; si pauper, ambitiosi: quos non Oriens, non Occidens, satiaverit. Soli omnium opes atque inopiam pari affectu concupiscunt. Auferre, trucidare, rapere falsis nominibus, imperium; atque, ubi solitudinem faciunt, pacem appellant.

XXXI. "Liberos cuique ac propinquos suos natura carissimos esse voluit: hi per delectus,

alibi servituri, auferuntur: conjuges sororesque, etsi hostilem libidinem effugiant, nomine amicorum atque hospitum polluuntur. Bona fortunasque in tributum egerunt; in annonam frumentum: corpora ipsa ac manus, silvis ac paludibus emuniendis, verbera inter ac contumelias, conterunt. Nata servituti mancipia semel veneunt, atque ultro a dominis aluntur: Britannia servitutem suam quotidie emit, quotidie pascit. Ac, sicut in familiâ recentissimus quisque servorum et conservis ludibrio est; sic, in hoc orbis terrarum vetere famulatu, novi nos et viles in excidium petimur. Neque enim arva nobis, aut metalla, aut portus sunt, quibus exercendis reservemur. Virtus porro ac ferocia subjectorum ingrata imperantibus; et longinquitas ac secretum ipsum quo tutius, eo suspectius. Ita, sublatâ spe veniæ, tandem sumite animum, tam quibus salus, quam quibus gloria, carissima est. Trinobantes, feminâ duce, exurere coloniam, expugnare castra, ac, nisi felicitas in socordiam vertisset, exuere jugum potuêre: nos integri et indomiti, et libertatem non in præsentia laturi, primo statim congressu nonne ostendemus, quos sibi Caledonia viros seposuerit?

XXXII. "An eandem Romanis in bello virtutem, quam in pace lasciviam, adesse creditis?

Nostris illi discessionibus ac discordiis clari, vitia hostium in gloriam exercitûs sui vertunt; quem contractum ex diversissimis gentibus, ut secundæ res tenent, ita adversæ dissolvent: nisi si Gallos et Germanos et (pudet dictu) Britannorum plerosque, licet dominationi alienæ sanguinem commodent, diutius tamen hostes quam servos, fide et affectu teneri putatis: metus et terror est, infirma vincula caritatis: quæ ubi removeris, qui timere desierint, odisse incipient. Omnia victoriæ incitamenta pro nobis sunt: nullæ Romanos conjuges accendunt: nulli parentes fugam exprobraturi sunt: aut nulla plerisque patria, aut alia, est. Paucos numero, trepidos ignorantiâ, cœlum ipsum ac mare et silvas, ignota omnia circumspectantes, clausos quodammodo ac vinctos dii nobis tradiderunt. Ne terreat vanus aspectus, et auri fulgor atque argenti, quod neque tegit, neque vulnerat. In ipsâ hostium acie inveniemus nostras manus: agnoscent Britanni suam causam: recordabuntur Galli priorem libertatem: deserent illos ceteri Germani, tanquam nuper Usipii reliquerunt. Nec quidquam ultra formidinis: vacua castella, senum coloniæ, inter male parentes et injuste imperantes, ægra municipia et discordantia: hîc dux, hîc exercitus: ibi tributa et metalla et ceteræ servientium pœnæ; quas in æternum

perferre, aut statim ulcisci, in hoc campo est. Proinde, ituri in aciem, et majores vestros et posteros cogitate."

XXXIII. Excepêre orationem alacres, et barbari moris cantu et fremitu, clamoribusque dissonis. Jamque agmina et armorum fulgores, audentissimi cujusque procursu: simul instruebantur acies; cum Agricola, quamquam lætum et vix munimentis coërcitum, militem adhortatus, ita disseruit: "Octavus annus est, commilitones, ex quo virtute et auspiciis imperii Romani fide atque operâ vestrâ Britanniam vicistis: tot expeditionibus, tot prœliis, seu fortitudine adversus hostes, seu patientiâ ac labore, pæne adversus ipsam rerum naturam opus fuit: neque me militum, neque vos ducis pœnituit. Ergo egressi, ego veterum legatorum, vos priorum exercituum terminos, finem Britanniæ, non famâ, nec rumore, sed castris et armis tenemus. Inventa Britannia, et subacta. Equidem sæpe in agmine, cum vos paludes montesve et flumina fatigarent, fortissimi cujusque voces audiebam, "Quando dabitur hostis? quando acies?" Veniunt, e latebris suis extrusi: et vota virtusque in aperto; omniaque prona victoribus, atque eadem victis adversa. Nam, ut superâsse tantum itineris, silvas evasisse, transîsse æstu-

aria, pulchrum ac decorum in frontem ; ita fugientibus periculosissima, quæ hodie prosperrima sunt. Neque enim nobis aut locorum eadem notitia, aut commeatuum eadem abundantia ; sed manus et arma, et in his omnia. Quod ad me attinet, jam pridem mihi decretum est, neque exercitûs neque ducis terga tuta esse. Proinde et honesta mors turpi vitâ potior ; et incolumitas ac decus eodem loco sita sunt : nec inglorium fuerit, in ipso terrarum ac naturæ fine cecidisse.

XXXIV. " Si novæ gentes atque ignota acies constitisset, aliorum exercituum exemplis vos hortarer : nunc vestra decora recensete, vestros oculos interrogate. Ii sunt, quos proximo anno, unam legionem furto noctis aggressos, clamore debellâstis : ii ceterorum Britannorum fugacissimi, ideoque tam diu superstites. Quomodo silvas saltusque penetrantibus fortissimum quodque animal contra ruere, pavida et inertia ipso agminis sono pelluntur ; sic acerrimi Britannorum jam pridem ceciderunt : reliquus est numerus ignavorum et metuentium, quos quod tandem invenistis, non restiterunt, sed deprehensi sunt : novissime res et extremo metu corpora defixêre in his vestigiis, in quibus pulchram et spectabilem victoriam ederetis. Transigite

cum expeditionibus: imponite quinquaginta annis magnum diem: approbate reipublicæ, nunquam exercitui imputari potuisse aut moras belli, aut causas rebellandi."

XXXV. Et alloquente adhuc Agricolâ militum ardor eminebat, et finem orationis ingens alacritas consecuta est, statimque ad arma discursum. Instinctos ruentesque ita disposuit, ut peditum auxilia, quæ octo millia erant, mediam aciem firmarent, equitum tria millia cornibus affunderentur: legiones pro vallo stetêre, ingens victoriæ decus citra Romanum sanguinem bellanti, et auxilium, si pellerentur. Britannorum acies, in speciem simul ac terrorem, editioribus locis constiterat ita, ut primum agmen æquo, ceteri per acclive jugum connexi velut insurgerent; media campi covinarius et eques strepitu ac discursu complebat. Tum Agricolâ, superante hostium multitudine, veritus, ne simul in frontem, simul et latera suorum pugnaretur, diductis ordinibus, quamquam porrectior acies futura erat, et "arcessendas" plerique "legiones" admonebant, promptior in spem, et firmus adversis, dimisso equo, pedes ante vexilla constitit.

XXXVI. Ac primo congressu eminus certabatur: simul constantiâ, simul arte Britanni,

ingentibus gladiis et brevibus cetris, missilia nostrorum vitare, vel excutere, atque ipsi magnam vim telorum superfundere; donec Agricola tres Batavorum cohortes ac Tungrorum duas cohortatus est, ut rem ad mucrones ac manus adducerent: quod et ipsis, vetustate militiæ, exercitatum, et hostibus inhabile, parva scuta et enormes gladios gerentibus: nam Britannorum gladii sine mucrone complexum armorum, et in aperto pugnam non tolerabant. Igitur, ut Batavi miscere ictus, ferire umbonibus, ora fœdare, et stratis qui in æquo obstiterant, erigere in colles aciem cœpêre; ceteræ cohortes, æmulatione et impetu commistæ, proximos quosque cædere: ac plerique semineces, aut integri, festinatione victoriæ, relinquebantur. Interim equitum turmæ fugêre, covinarii peditum se prœlio miscuêre: et, quamquam recentem terrorem intulerant, densis tamen hostium agminibus et inæqualibus locis hærebant: minimeque equestris ea pugnæ facies erat, cum ægre diu stantes, simul equorum corporibus impellentur, ac sæpe vagi currus, exterriti sine rectoribus equi, ut quemque formido tulerat, transversos aut obvios incursabant.

XXXVII. Et Britanni, qui adhuc pugnæ expertes summa collium insederant, et paucitatem

nostrorum vacui spernebant, degredi paulatim, et circumire terga vincentium cœperant: ni idipsum veritus Agricola, quatuor equitum alas, ad subita belli retentas, venientibus opposuisset, quantoque ferocius accurrerant, tanto acrius pulsos in fugam disjecisset. Ita consilium Britannorum in ipsos versum: transvectæque præcepto ducis a fronte pugnantium alæ, aversam hostium aciem invasêre. Tum vero patentibus locis grande et atrox spectaculum: sequi, vulnerare, capere, atque eosdem, oblatis aliis, trucidare. Jam hostium, prout cuique ingenium erat, catervæ armatorum paucioribus terga præstare, quidam inermes ultro ruere, ac se morti offerre. Passim arma et corpora et laceri artus et cruenta humus: et aliquando etiam victis ira virtusque: postquam silvis appropinquârunt, collecti, primos sequentium, incautos et locorum ignaros, circumveniebant. Quod ni frequens ubique Agricola validas et expeditas cohortes, indaginis modo, et, sicubi arctiora erant, partem equitum, dimissis equis, simul rariores silvas equitem persultare jussisset, acceptum aliquod vulnus per nimiam fiduciam foret. Ceterum, ubi compositos firmis ordinibus sequi rursus vidêre, in fugam versi, non agminibus, ut prius, nec alius alium respectantes, rari et vitabundi invicem, longinqua atque avia petiêre. Finis

sequendi nox et satietas fuit: cæsa hostium ad decem millia · nostrorum trecenti sexaginta cecidêre; in quîs Aulus Atticus, præfectus cohortis, juvenili ardore et ferociâ equi hostibus illatus.

XXXVIII. Et nox quidem gaudio prædâque læta victoribus: Britanni palantes, mixtoque virorum mulierumque ploratu, trahere vulneratos, vocare integros, deserere domos, ac per iram ultro incendere: eligere latebras et statim relinquere: miscere invicem consilia aliqua, dein separare: aliquando frangi aspectu pignorum suorum, sæpius concitari: satisque constabat, sævîsse quosdam in conjuges ac liberos, tamquam misererentur. Proximus dies faciem victoriæ latius aperuit: vastum ubique silentium, secreti calles, fumantia procul tecta, nemo exploratoribus obvius: quibus in omnem partem dimissis, ubi incerta fugæ vestigia, neque usquam conglobari hostes compertum, et exactâ jam æstate spargi bellum nequibat; in fines Horestorum exercitum deducit. Ibi acceptis obsidibus, præfecto classis "circumvehi Britanniam" præcepit. Datæ ad id vires, et præcesserat terror: ipse peditem atque equites lento itinere, quo novarum gentium animi ipsâ transitûs morâ terrerentur, in hibernis locavit. Et simul clas-

sis secundâ tempestate ac famâ Trutulensem portum tenuit, unde proximo latere Britanniæ lecto omni redîerat.

XXXIX. Hunc rerum cursum, quamquam nullâ verborum jactantiâ epistolis Agricolæ auctum, ut Domitianus erat, fronte lætus, pectore anxius, excepit. Inerat conscientia, derisui fuisse nuper falsum e Germaniâ triumphum, emptis per commercia, quorum habitus et crines in captivorum speciem formarentur; at nunc veram magnamque victoriam, tot millibus hostium cæsis, ingenti famâ celebrari. Id sibi maxime formidolosum, privati hominis nomen supra principis attolli: frustra studia fori et civilium artium decus in silentium acta, si militarem gloriam alius occuparet: et cetera utcumque facilius dissimulari; ducis boni imperatoriam virtutem esse. Talibus curis exercitus, quodque sævæ cogitationis indicium erat, secreto suo satiatus, optimum in præsentia statuit, reponere odium, donec impetus famæ et favor exercitûs languesceret: nam etiam tum Agricola Britanniam obtinebat.

XL. Igitur "triumphalia ornamenta et illustris statuæ honorem, et quidquid pro triumpho datur," multo verborum honore cumulata, decerni in

senatu jubet: additque insuper opinionem, Syriam provinciam Agricolæ destinari, vacuam tum morte Atilii Rufi, consularis, et majoribus reservatam. Credidêre plerique, libertum ex secretioribus ministeriis missum ad Agricolam, codicillos, quibus ei Syria dabatur, tulisse, cum præcepto, ut, si in Britanniâ foret, traderentur; eumque libertum in ipso freto Oceani obvium Agricolæ, ne appellato quidem eo, ad Domitianum remeâsse: sive verum istud, sive ex ingenio principis fictum ac compositum est. Tradiderat interim Agricola successori suo provinciam quietam tutamque. Ac, ne notabilis celebritate et frequentiâ occurrentium introitus esset, vitato amicorum officio, noctu in urbem, noctu in palatium, ita ut præceptum erat, venit: exceptusque brevi osculo, et nullo sermone, turbæ servientium immixtus est. Ceterum, ut militare nomen, grave inter otiosos, alias virtutibus temperaret, tranquillitatem atque otium penitus auxit, cultu modicus, sermone facilis, uno aut altero amicorum comitatus; adeo ut plerique, quibus magnos viros per ambitionem æstimare mos est, viso aspectoque Agricolâ, quærerent famam, pauci interpretarentur.

XLI. Crebro per eos dies apud Domitianum absens accusatus, absens absolutus est. Causa

periculi non crimen ullum, aut querela læsi cujusquam, sed infensus virtutibus princeps, et gloria viri, ac pessimum inimicorum genus, laudantes. Et ea insecuta sunt reipublicæ tempora, quæ sileri Agricolam non sinerent: tot exercitus in Mœsiâ Daciâque et Germaniâ Pannoniâque, temeritate aut per ignaviam ducum amissi: tot militares viri cum tot cohortibus expugnati et capti: nec jam de limite imperii et ripâ, sed de hibernis legionum et possessione dubitatum. Ita, cum damna damnis continuarentur, atque omnis annus funeribus et cladibus insigniretur, poscebatur ore vulgi dux Agricola; comparantibus cunctis vigorem, constantiam, et expertum bellis animum, cum inertiâ et formidine ceterorum. Quibus sermonibus satis constat Domitiani quoque aures verberatas, dum optimus quisque libertorum amore et fide, pessimi malignitate et livore, pronum deterioribus principem exstimulabant. Sic Agricola simul suis virtutibus, simul vitiis aliorum, in ipsam gloriam præceps agebatur.

XLII. Aderat jam annus, quo proconsulatum Asiæ et Africæ sortiretur, et occiso Civicâ nuper, nec Agricolæ consilium deerat, nec Domitiano exemplum. Accessêre quidam cogitationum principis periti, qui, iturusne esset in

provinciam, ultro Agricolam interrogarent: ac primo occultius quietem et otium laudare, mox operam suam in approbandâ excusatione offerre: postremo non jam obscuri, suadentes simul terrentesque, pertraxêre ad Domitianum; qui paratus simulationi, in arrogantiam compositus, et audiit preces excusantis, et, cum annuisset, agi sibi gratias passus est: nec erubuit beneficii invidiâ; salarium tamen, proconsulari solitum offerri, et quibusdam a seipso concessum, Agricolæ non dedit; sive offensus non petitum, sive ex conscientiâ, ne, quod vetuerat, videretur emisse. Proprium humani ingenii est, odisse, quem læseris: Domitiani vero natura præceps in iram, et, quo obscurior, eo irrevocabilior, moderatione tamen prudentiâque Agricolæ leniebatur; quia non contumaciâ, neque inani jactatione libertatis, famam fatumque provocabat. Sciant, quibus moris illicita mirari, posse etiam sub malis principibus magnos viros esse; obsequiumque ac modestiam, si industria ac vigor adsint, eo laudis excedere, quo plerique per abrupta, sed in nullum reipublicæ usum, ambitiosâ morte inclaruerunt.

XLIII. Finis vitæ ejus nobis luctuosus, amicis tristis, extraneis etiam ignotisque non sine curâ fuit. Vulgus quoque, et hic aliud agens

populus, et ventitavêre ad domum, et per fora et circulos locuti sunt: nec quisquam, auditâ morte Agricolæ, aut lætatus est, aut statim oblitus. Augebat miserationem constans rumor, "veneno interceptum." Nobis nihil comperti affirmare ausim: ceterum per omnem valetudinem ejus, crebrius quam ex more principatûs, per nuntios visentis, et libertorum primi, et medicorum intimi venêre; sive cura illud, sive inquisitio erat. Supremo quidem die, momenta deficientis per dispositos cursores nuntiata constabat, nullo credente, sic accelerari, quæ tristis audiret. Speciem tamen doloris animo vultuque præ se tulit, securus jam odii, et qui facilius dissimularet gaudium, quam metum. Satis constabat, lecto testamento Agricolæ, quo cohæredem optimæ uxori et piissimæ filiæ Domitianum scripsit, lætatum eum, velut honore judicioque: tam cæca et corrupta mens assiduis adulationibus erat, ut nesciret, a bono patre non scribi hæredem, nisi malum principem.

XLIV. Natus erat Agricola, Caio Cæsare tertium consule, Idib. Juniis: excessit sexto et quinquagesimo anno, decimo Kal. Septembres, Collegâ Priscoque coss. Quod si habitum quoque ejus posteri noscere velint; decentior quam sublimior fuit: nihil metûs in vultu: gratia oris

supererat: bonum virum facile crederes, magnum libenter. Et ipse quidem, quamquam medio in spatio integræ ætatis ereptus, quantum ad gloriam, longissimum ævum peregit. Quippe et vera bona, quæ in virtutibus sita sunt, impleverat, et consularibus ac triumphalibus ornamentis prædito, quid aliud astruere fortuna poterat? Opibus nimiis non gaudebat; speciosæ contigerant: filiâ atque uxore superstitibus, potest videri etiam beatus; incolumi dignitate, florente famâ, salvis affinitatibus et amicitiis, futura effugisse. Nam, sicuti durare in hac beatissimi sæculi luce, ac principem Trajanum videre, quodam augurio votisque apud nostras aures ominabatur; ita festinatæ mortis grande solatium tulit, evasisse postremum illud tempus, quo Domitianus, non jam per intervalla ac spiramenta temporum, sed continuo et velut uno ictu, rempublicam exhausit.

XLV. Non vidit Agricola obsessam curiam, et clausum armis senatum, et eâdem strage tot consularium cædes, tot nobilissimarum feminarum exsilia et fugas. Unâ adhuc victoriâ Carus Metius censebatur, et intra Albanam arcem sententia Messalini strepebat, et Massa Bebius jam tum reus erat. Mox nostræ duxêre Helvidium in carcerem manus: nos Maurici Rusticique

divisus, nos innocenti sanguine Senecio perfudit. Nero tamen subtraxit oculos, jussitque scelera, non spectavit: præcipua sub Domitiano miseriarum pars erat, videre et aspici: cum suspiria nostra subscriberentur: cum denotandis tot hominum palloribus sufficeret sævus ille vultus et rubor, quo se contra pudorem muniebat. Tu vero felix, Agricola, non vitæ tantum claritate, sed etiam opportunitate mortis, (ut perhibent, qui interfuerunt novissimis sermonibus tuis) constans et libens fatum excepisti; tamquam pro virili portione innocentiam principi donares. Sed mihi filiæque, præter acerbitatem parentis erepti, auget mœstitiam, quod assidere valetudini, fovere deficientem, satiari vultu, complexu, non contigit: excepissemus certe mandata vocesque, quas penitus animo figeremus. Noster hic dolor, nostrum vulnus: nobis tam longæ absentiæ conditione ante quadriennium amissus es. Omnia sine dubio, optime parentum, assidente amantissimâ uxore, superfuêre honori tuo: paucioribus tamen lacrymis compositus es, et novissimâ in luce desideravêre aliquid oculi tui.

XLVI. Si quis piorum manibus locus; si, ut sapientibus placet, non cum corpore exstinguuntur magnæ animæ; placide quiescas, nosque, domum tuam, ab infirmo desiderio et muliebri-

bus lamentis, ad contemplationem virtutum tuarum voces, quas neque lugeri neque plangi fas est : admiratione te potius, quam temporalibus laudibus, et, si natura suppeditet, æmulatione decoremus. Is verus honos, ea conjunctissimi cujusque pietas. Id filiæ quoque, uxorique præceperim, sic patris, sic mariti memoriam venerari, ut omnia facta dictaque ejus secum revolvant, famamque ac figuram animi magis quam corporis, complectantur : non quia intercedendum putem imaginibus, quæ marmore aut ære finguntur ; sed ut vultus hominum, ita simulacra vultûs imbecilla ac mortalia sunt ; forma mentis æterna ; quam tenere et exprimere, non per alienam materiam et artem, sed tuis ipse moribus, possis. Quidquid ex Agricolâ amavimus, quidquid mirati sumus, manet mansurumque est in animis hominum, in æternitate temporum, famâ rerum. Nam multos veterum, velut inglorios et ignobiles, oblivio obruet : Agricola, posteritati narratus et traditus, superstes erit.

DE
ORATORIBUS
SIVE DE
CAUSIS CORRUPTÆ ELOQUENTIÆ
DIALOGUS.

I. Sæpe ex me requiris, Juste Fabi, cur, cum priora sæcula tot eminentium oratorum ingeniis gloriâque effloruerint, nostra potissimum ætas, deserta et laude orbata, vix nomen ipsum oratoris retineat: neque enim ita appellamus, nisi antiquos: horum autem temporum diserti, causidici et advocati et patroni, et quidvis potius, quam oratores, vocantur. Cui percontationi tuæ respondere, et tam magnæ quæstionis pondus excipere, ut aut de ingeniis nostris male existimandum sit, si idem assequi non possumus, aut de judiciis, si nolumus, vix, Hercule, auderem, si mihi mea sententia proferenda, ac non disertissimorum, ut nostris temporibus, hominum sermo repetendus esset, quos, eandem hanc quæstionem pertractantes, juvenis admodum au-

divi. Ita non ingenio, sed memoriâ ac recordatione, opus est, ut, quæ a præstantissimis viris et excogitata subtiliter, et dicta graviter, accepi, cum singuli diversas, vel easdem, sed probabiles causas afferrent, dum formam sui quisque et animi et ingenii redderet, iisdem nunc numeris, iisdem rationibus persequar, servato ordine disputationis: neque enim defuit, qui diversam quoque partem susciperet, ac, multum vexatâ et irrisâ vetustate, nostrorum temporum eloquentiam antiquorum ingeniis anteferret.

II. Nam postero die, quam Curiatius Maternus Catonem recitaverat, cum offendisse potentium animos diceretur, tamquam in eo tragœdiæ argumento, sui oblitus, tantum Catonem cogitâsset, eâque de re per urbem frequens sermo haberetur, venerunt ad eum M. Aper et Julius Secundus, celeberrima tum ingenia fori nostri: quos ego in judiciis non utrosque modo studiose audiebam, sed domi quoque et in publico assectabar, mirâ studiorum cupiditate, et quodam ardore juvenili, ut fabulas quoque eorum et disputationes et arcana semotæ dictionis penitus exciperem: quamvis maligne plerique opinarentur, nec Secundo promptum esse sermonem, et Aprum ingenio potius et vi naturæ, quam institutione et literis, famam eloquentiæ consecutum.

Nam et Secundo purus et pressus, et, in quantum satis erat, profluens sermo non defuit: et Aper, communi eruditione imbutus, contemnebat potius literas, quam nesciebat, tamquam majorem industriæ et laboris gloriam habiturus, si ingenium ejus nullis alienarum artium adminiculis inniti videretur.

III. Igitur, ut intravimus cubiculum Materni, sedentem ipsum, et, quem pridie recitaverat, librum intra manus habentem, deprehendimus. Tum Secundus, "Nilne te," inquit, "Materne, fabulæ malignorum terrent, quo minus offensas Catonis tui ames? An ideo librum istum apprehendisti, ut diligentius retractares, et sublatis, si quæ pravam interpretandi materiam dederunt, emitteres Catonem, non quidem meliorem, sed tamen securiorem?"

Tum ille, "Leges tu, quid Maternus sibi debuerit, et agnosces, quæ audîsti. Quod si qua omisit Cato, sequenti recitatione Thyestes dicet. Hanc enim tragœdiam disposui jam, et intra me ipse formavi. Atque ideo maturare libri hujus editionem festino, ut, dimissâ priore curâ, novæ cogitationi toto pectore incumbam."

"Adeo te tragœdiæ istæ non satiant," inquit Aper, "quo minus, omissis orationum et causarum studiis, omne tempus modo circa Medeam,

ecce nunc circa Thyesten, consumas? cum tot amicorum causæ, tot coloniarum et municipiorum clientelæ, in forum vocent, quibus vix sufficeres, etiamsi non novum tibi ipse negotium importâsses, Domitium et Catonem, id est, nostras quoque historias et Romana nomina Græcorum fabulis aggregare."

IV. Et Maternus, "Perturbarer hac tuâ severitate, nisi frequens ac assidua nobis contentio jam prope in consuetudinem vertisset. Nam nec tu agitare et insequi poëtas intermittis, et ego, cui desidiam advocationum objicis, quotidianum hoc patrocinium defendendæ adversus te poëticæ exerceo. Quo lætor magis, oblatum nobis judicem, qui me vel in futurum vetet versus facere, vel, quod jam pridem opto, suâ quoque auctoritate compellat, ut, omissis forensium causarum angustiis, in quibus satis mihi superque sudatum est, sanctiorem istam et augustiorem eloquentiam colam."

V. "Ego vero," inquit Secundus, "antequam me judicem Aper recuset, faciam, quod probi et modesti judices solent, ut in his cognitionibus se excusent, in quibus manifestum est, alteram apud eos partem gratiâ prævalere. Quis enim nescit, neminem mihi conjunctiorem esse et usu ami-

citiæ et assiduitate contubernii, quam Saleium Bassum, cum optimum virum, tum absolutissimum poëtam? porro, si poëtica accusatur, non alium video reum locupletiorem."

"Securus sit," inquit Aper, "et Saleius Bassus, et quisquis alius studium poëticæ et carminum gloriam fovet, cum causas agere non possit. Ego enim, quâtenus arbitrum litis hujus inveni, non patiar Maternum societate plurium defendi: sed ipsum solum apud vos arguam, quod natus ad eloquentiam virilem et oratoriam, quâ parare simul et tueri amicitias, adsciscere nationes, complecti provincias, possit, amittit studium, quo non aliud in civitate nostrâ vel ad utilitatem fructuosius, vel ad dignitatem amplius, vel ad urbis famam pulchrius, vel ad totius imperii atque omnium gentium notitiam illustrius, excogitari potest. Nam, si ad utilitatem vitæ omnia consilia factaque nostra dirigenda sunt, quid erit tutius, quam eam exercere artem, quâ semper armatus præsidium amicis, opem alienis, salutem periclitanibus, invidis vero et inimicis metum et terrorem ultro feras, ipse securus, et velut quâdam perpetuâ potentiâ ac potestate munitus? cujus vis et utilitas, rebus prospere fluentibus, aliorum præsidio et tutelâ intelligitur: sin proprium periculum increpuit, non, Hercule, lorica aut gladius in acie firmius munimentum,

quam reo et periclitanti eloquentia, præsidium simul et telum, quo propugnare pariter et incessere, vel in judicio, sive in senatu, sive apud principem possis. Quid aliud infestis patribus nuper Eprius Marcellus, quam eloquentiam suam, opposuit? quâ accinctus et minax, disertam quidem, sed inexercitatam et ejusmodi certaminum rudem, Helvidii sapientiam elusit. Plura de utilitate non dico, cui parti minime contradicturum Maternum meum arbitror.

VI. "Ad voluptatem oratoriæ eloquentiæ transeo, cujus jucunditas non uno aliquo momento, sed omnibus prope diebus et prope omnibus horis contingit. Quid enim dulcius libero et ingenuo animo, et ad voluptates honestas nato, quam videre plenam semper et frequentem domum concursu splendidissimorum hominum? idque scire non pecuniæ, non orbitati, neque officii alicujus administrationi, sed sibi ipsi, dari? illos quinimo orbos et locupletes et potentes venire plerumque ad juvenem et pauperem, ut aut sua, aut amicorum discrimina commendent. Ullane tanta ingentium opum ac magnæ potentiæ voluptas, quam spectare homines veteres et senes et totius urbis gratiâ subnixos, in summâ omnium rerum abundantiâ, confitentes, id quod optimum sit, se non habere? Jam vero, qui togatorum

comitatus et egressus! quæ in publico species! quæ in judiciis veneratio! quod gaudium consurgendi assistendique inter tacentes, in unum conversos; coire populum, et circumfundi coronam, et accipere affectum, quemcumque orator induerit! Vulgata dicentium gaudia, et imperitorum quoque oculis exposita, percenseo. Illa secretiora, et tantum ipsis orantibus nota, majora sunt. Sive accuratam meditatamque affert orationem; est quoddam sicut ipsius dictionis, ita gaudii, pondus et constantia: sive novam et recentem curam non sine aliquâ trepidatione animi attulerit; ipsa sollicitudo commendat eventum, et lenocinatur voluptati. Sed extemporalis audaciæ atque ipsius temeritatis vel præcipua jucunditas est. Nam in ingenio quoque, sicut in agro, quamquam alia diu serantur atque elaborentur, gratiora tamen, quæ suâ sponte nascuntur.

VII. "Equidem, ut de me ipse fatear, non eum diem lætiorem egi, quo mihi latus clavus oblatus est, vel quo homo novus et in civitate minime favorabili natus, quæsturam, aut tribunatum, aut præturam accepi; quam eos, quibus mihi, pro mediocritate hujus quantulæcumque in dicendo facultatis, aut reum prospere defendere, aut apud centumviros causam aliquam feliciter

orare, aut apud principem ipsos illos libertos et procuratores principum tueri et defendere datur. Tum mihi supra tribunatus et præturas et consulatus ascendere videor, tum habere, quod, si non in animo oritur, nec codicillis datur, nec cum gratiâ venit. Quæ fama et laus cujusvis artis cum oratorum gloriâ comparanda est, qui non illustres in urbe solum, apud negotiosos et rebus intentos, sed etiam apud juvenes et adolescentes, quibus modo recta et indoles est, et bona spes sui? Quorum nomina prius parentes liberis suis ingerunt? quos sæpius vulgus imperitum et tunicatus hic populus transeuntes nomine vocat, et digito demonstrat? Advenæ quoque et peregrini, jam in municipiis et coloniis suis auditos, cum primum urbem attigerunt, requirunt ac vultus agnoscere concupiscunt.

VIII. "Ausim contendere, Marcellum hunc Eprium, de quo modo locutus sum, et Crispum Vibium (libentius enim novis et recentibus, quam remotis et obliteratis, exemplis utor) non minus nosci in extremis partibus terrarum, quam Capuæ, aut Vercellis, ubi nati dicuntur: nec hoc illis saltem ter millies sestertiûm præstat (quamquam ad has ipsas opes possunt videri eloquentiæ beneficio venisse) ipsa eloquentia; cujus numen et cœlestis vis multa quidem omni-

bus sæculis exempla edidit, ad quantam usque fortunam homines ingenii viribus pervenerint. Sed hæc, ut supra dixi, propria et quæ non auditu cognoscenda, sed oculis spectanda habemus. Nam, quo sordidius et abjectius nati sunt, quoque notabilior paupertas et angustia rerum nascentes eos circumsteterunt; eo clariora, et ad demonstrandam oratoriæ eloquentiæ utilitatem illustriora exempla sunt; quod sine commendatione natalium, sine substantiâ facultatum, neuter moribus egregius, alter habitu quoque corporis contemptus, per multos jam annos potentissimi sunt civitatis, ac, donec libuit, principes fori, nunc principes in Cæsaris amicitiâ, agunt feruntque cuncta, atque ab ipso principe cum quâdam reverentiâ diliguntur: quia Vespasianus, venerabilis senex et patientissimus vir, bene intelligit, ceteros quidem amicos suos niti iis, quæ ab ipso acceperint, quæque ipsi accumulare et in alios congerere promptum est: Marcellum autem et Crispum, attulisse ad amicitiam suam, quod non a principe acceperint, nec accipi possit. Minimum inter tot ac tanta locum obtinent imagines ac tituli et statuæ, quæ neque ipsa tamen negliguntur, tam, Hercule, quam divitiæ et opes, quas facilius invenies qui vituperet, quam qui fastidiat. His igitur et honoribus et ornamentis et facultatibus refertas domos

eorum videmus, qui se ab ineunte adolescentiâ causis forensibus et oratorio studio dederunt.

IX. "Nam carmina et versus, quibus totam vitam Maternus insumere optat, (inde enim omnis fluxit oratio) neque dignitatem ullam auctoribus suis conciliant, neque utilitates alunt: voluptatem autem brevem, laudem inanem et infructuosam consequuntur. Licet hæc ipsa, et quæ deinde dicturus sum, aures tuæ, Materne, respuant, cui bono est, si apud te Agamemnon aut Jason diserte loquitur? quis ideo domum defensus et tibi obligatus redit? Quis Saleium nostrum, egregium poëtam, vel, si hoc honorificentius est, præclarissimum vatem deducit, aut salutat, aut prosequitur? Nempe, si amicus ejus, si propinquus, si denique ipse in aliquod negotium inciderit, ad hunc Secundum recurret, non ad te, Materne, quia poëta es, neque ut pro eo versus facias: hi etiam Basso domi nascuntur, pulchri quidem et jucundi; quorum tamen hic exitus est, ut, cum toto anno, per omnes dies, magnâ noctium parte, unum librum extudit et elucubravit, rogare ultro et ambire cogatur, ut sint, qui dignentur audire: et ne id quidem gratis: nam et domum mutuatur, et auditorium exstruit, et subsellia conducit, et libellos dispergit: et, ut beatissimus recitationem ejus eventus

prosequatur, omnis illa laus intra unum aut alterum diem, velut in herbâ vel flore præcepta, ad nullam certam et solidam pervenit frugem: nec aut amicitiam inde refert, aut clientelam, aut mansurum in animo cujusquam beneficium, sed clamorem vagum, et voces inanes, et gaudium volucre. Laudavimus nuper, ut miram et eximiam, Vespasiani liberalitatem, quod quingenta sestertia Basso donâsset. Pulchrum id quidem, indulgentiam principis ingenio mereri: quanto tamen pulchrius, si ita res familiaris exigat, se ipsum colere, suum genium propitiare, suam experiri liberalitatem? Adjice, quod poëtis, si modo dignum aliquid elaborare et efficere velint, relinquenda conversatio amicorum et jucunditas urbis, deserenda cetera officia, utque ipsi dicunt, "in nemora et lucos," id est, in solitudinem, secedendum est.

X. "Ne opinio quidem et fama, cui soli serviunt, et quod unum esse pretium omnis sui laboris fatentur, æque poëtas quam oratores sequitur; quoniam mediocres poëtas nemo novit, bonos pauci. Quando enim rarissimarum recitationum fama in totam urbem penetrat? nedum ut per tot provincias innotescat. Quotus quisque, cum ex Hispaniâ, vel Asiâ, (ne quid de Gallis nostris loquamur) in urbem venit, Sale-

ium Bassum requirit? atque adeo si quis requirit, ut semel vidit, transit et contentus est; ut si picturam aliquam vel statuam vidisset. Neque hunc meum sermonem sic accipi volo, tamquam eos, quibus natura sua oratorium ingenium denegavit, deterream a carminibus, si modo in hac studiorum parte oblectare otium, et nomen inserere possunt famæ: ego vero omnem eloquentiam omnesque ejus partes sacras et venerabiles puto: nec solum cothurnum vestrum, aut heroïci carminis sonum, sed lyricorum quoque jucunditatem, et elegorum lascivias, et iamborum amaritudinem, et epigrammatum lusus, et quamcumque aliam speciem eloquentia habeat, anteponendam ceteris aliarum artium studiis credo: sed tecum mihi, Materne, res est, quod, cum natura tua in ipsam arcem eloquentiæ te ferat, errare mavis, et, summa adeptus, in levioribus subsistis. Ut, si in Græciâ natus esses, ubi ludicras quoque artes exercere honestum est, ac tibi Nicostrati robur ac vires dii dedissent, non paterer immanes illos et ad pugnam natos lacertos levitate jaculi aut jactu disci vanescere: sic nunc te ab auditoriis et theatris in forum et ad causas et ad vera prœlia voco; cum præsertim ne ad id quidem confugere possis, quod plerisque patrocinatur, tamquam minus obnoxium sit offensæ poëtarum, quam oratorum, studium. Effervescit enim vis

pulcherrimæ naturæ tuæ; nec pro amico aliquo, sed, quod periculosius est, pro Catone offendis: nec excusatur offensa necessitudine officii, aut fide advocationis, aut fortuitæ et subitæ dictionis impetu: at tu meditatus videris elegisse personam notabilem, et cum auctoritate dicturam. Sentio, quid responderi possit: hinc ingentes exsistere assensus, hinc in ipsis auditoriis præcipue laudari, et mox omnium sermonibus ferri. Tolle igitur quietis et securitatis excusationem, cum tibi sumas adversarium superiorem: nobis satis sit, privatas et nostri sæculi controversias tueri, in quibus expressis si quando necesse sit, pro periclitante amico potentiorum aures offendere, et probata sit fides, et libertas excusata."

XI. Quæ cum dixisset Aper acrius, ut solebat, et intento ore, remissus et subridens Maternus, "Paravi, inquit, "me, non minus diu accusare oratores, quam Aper laudavit. Fore enim arbitrabar, ut, a laudatione eorum digressus, detrectaret poëtas, atque carminum studium prosterneret: arte quâdam mitigavit, concedendo his, qui causas agere non possent, ut versus facerent. Ego autem, sicut in causis agendis efficere aliquid et eniti fortasse possum, ita recitatione tragœdiarum ingredi famam auspicatus sum, tum quidem, cum in Nerone improbatam et studio-

rum quoque sacra profanantem Vatinii potentiam fregi: et hodie, si quid in nobis notitiæ ac nominis est, magis arbitror carminum, quam orationum, gloriâ partum: ac jam me sejungere a forensi labore constitui: nec comitatus istos et egressus aut frequentiam salutationum concupisco: non magis quam æra et imagines, quæ etiam, me nolente, in domum meam irruperunt. Nam statum hucusque ac securitatem melius innocentiâ tueor, quam eloquentiâ: nec vereor, ne mihi unquam verba in senatu, nisi pro alterius discrimine, facienda sint.

XII. "Nemora vero et luci, et secretum ipsum, quod Aper increpabat, tantam mihi afferunt voluptatem, ut inter præcipuos carminum fructus numerem, quod nec in strepitu, nec sedente ante ostium litigatore, nec inter sordes ac lacrymas reorum componuntur; sed secedit animus in loca pura atque innocentia, fruiturque sedibus sacris. Hæc eloquentiæ primordia, hæc penetralia: hoc primum habitu cultuque commoda mortalibus, in illa casta, et nullis contacta vitiis, pectora influxit: sic oracula loquebantur. Nam lucrosæ hujus et sanguinantis eloquentiæ usus, recens et malis moribus natus, atque, ut tu dicebas, Aper, in locum teli repertus. Ceterum felix illud, et, ut more nostro loquar, aureum

sæculum, et oratorum et criminum inops, poëtis et vatibus abundabat, qui bene facta canerent, non qui male admissa defenderent. Nec ullis aut gloria major, aut augustior honor; primum apud deos, quorum proferre responsa et interesse epulis ferebantur; deinde apud illos diis genitos sacrosque reges, inter quos neminem causidicorum, sed Orphea ac Linum, ac, si introspicere altius velis, ipsum Apollinem accepimus: vel, si hæc fabulosa nimis et composita videntur, illud certe mihi concedis, Aper, non minorem honorem Homero, quam Demostheni, apud posteros: nec angustioribus terminis famam Euripidis aut Sophoclis, quam Lysiæ aut Hyperidis, includi: plures hodie reperies, qui Ciceronis gloriam, quam qui Virgilii, detrectent. Nec ullus Asinii aut Messalæ liber tam illustris est, quam Medea Ovidii, aut Varii Thyestes.

XIII. "Ac ne fortunam quidem vatum, et illud felix contubernium, comparare timuerim cum inquietâ et anxiâ oratorum vitâ. Licet illos certamina et pericula sua ad consulatus evexerint; malo securum et secretum Virgilii secessum, in quo tamen neque apud divum Augustum gratiâ caruit, neque apud populum Romanum notitiâ. Testes Augusti epistolæ, testis ipse populus, qui, auditis in theatro versi-

bus Virgilii, surrexit universus, et forte præsentem spectantemque Virgilium veneratus est sic, quasi Augustum. Ne nostris quidem temporibus, Secundus Pomponius Afro Domitio vel dignitate vitæ, vel perpetuitate famæ, cesserit. Nam Crispus et Marcellus, ad quorum exempla me vocas, quid habent in hac suâ fortunâ concupiscendum? an quod timent? an quod timentur? quod, cum quotidie aliquid rogentur, hi, quibus præstant, indignantur? quod alligati adulatione, nec imperantibus unquam satis servi videntur, nec nobis satis liberi? Quæ hæc summa eorum potentia est? tantum posse liberti solent. Me vero dulces, ut Virgilius ait, Musæ, remotum a sollicitudinibus et curis, et necessitate quotidie aliquid contra animum faciendi, in illa sacra, illosque fontes ferant: nec insanum ultra et lubricum forum famamque pallentem trepidus experiar: non me fremitus salutantium, nec anhelans libertus excitet: nec, incertus futuri, testamentum pro pignore scribam: nec plus habeam, quam quod possim, cui velim, relinquere, quandocumque fatalis et meus dies veniet: statuarque tumulo, non mœstus et atrox, sed hilaris et coronatus: et pro memoriâ mei nec consulat quisquam, nec roget."

XIV. Vixdum finierat Maternus, concitatus

et velut instinctus, cum Vipstanus Messala cubiculum ejus ingressus est, suspicatusque ex ipsâ intentione singulorum, altiorem inter eos esse sermonem; "Num parum tempestivus," inquit, "interveni, secretum consilium et causæ alicujus meditationem tractantibus?"

"Minime, minime," inquit Secundus, "atque adeo vellem maturius intervenisses: delectâsset enim te et Apri nostri accuratissimus sermo, cum Maternum, ut omne ingenium ac studium suum ad causas agendas converteret, exhortatus est, et Materni pro carminibus suis læta, utque poëtas defendi decebat, audentior, et poëtarum quam oratorum similior, oratio."

"Me vero," inquit, "et sermo ipse infinitâ voluptate affecisset, atque id ipsum delectat, quod vos, viri optimi et temporum nostrorum oratores, non forensibus tantum negotiis et declamatorio studio ingenia vestra exercetis, sed ejusmodi etiam disputationes adjungitis, quæ et ingenium alunt, et eruditionis et literarum jucundissimum oblectamentum, cum vobis, qui illa disputatis, afferunt, tum etiam his, ad quorum aures pervenerint. Itaque, Hercule, non minus probari video in te, Secunde, quod, Julii Asiatici vitam componendo, spem hominibus fecisti plurium ejusmodi librorum, quam in Apro, quod nondum a scholasticis controversiis recessit, et

otium suum mavult novorum rhetorum more, quam veterum oratorum, consumere."

XV. Tum Aper, "Non desinis, Messala, vetera tantum et antiqua mirari, nostrorum autem temporum studia irridere atque contemnere? Nam hunc tuum sermonem sæpe excepi, cum, oblitus et tuæ et fratris tui eloquentiæ, neminem hoc tempore oratorem esse contenderes: atque id eo, credo, audacius, quod malignitatis opinionem non verebaris, cum eam gloriam, quam tibi alii concedunt, ipse tibi denegares."

"Neque illius," inquit, "sermonis mei pœnitentiam ago; neque aut Secundum, aut Maternum, aut teipsum, Aper, (quamquam interdum in contrarium disputes) aliter sentire credo. Ac velim impetratum ab aliquo vestrûm, ut causas hujus infinitæ differentiæ scrutetur ac reddat, quas mecum ipse plerumque conquiro. Et, quod quibusdam solatio est, mihi auget quæstionem, quia video etiam Graiis accidisse, ut longius absit Æschine et Demosthene sacerdos iste Nicetes, et si quis alius Ephesum vel Mitylenas contentus scholasticorum clamoribus quatit, quam Afer, aut Africanus, aut vos ipsi a Cicerone aut Asinio recessistis."

XVI. "Magnam," inquit Secundus, "et dignam tractatu quæstionem movisti: sed quis eam

justius explicaverit, quam tu, ad cujus summam eruditionem et præstantissimum ingenium cura quoque et meditatio accessit?"

Et Messala, "Aperiam," inquit, "cogitationes meas, si illud a vobis ante impetravero, ut vos quoque sermonem hunc nostrum adjuvetis."

"Pro duobus," inquit Maternus, "promitto: nam et ego et Secundus exsequemur partes, quas intellexerimus, te non tam omisisse, quam nobis reliquisse. Aprum enim solere dissentire, et tu paulo ante dixisti, et ipse satis manifestus, jamdudum in contrarium accingi, nec æquo animo perferre hanc nostram pro antiquorum laude concordiam."

"Non enim," inquit Aper, "inauditum et indefensum sæculum nostrum patiar hâc vestrâ conspiratione damnari. Sed hoc primum interrogabo, quos vocetis antiquos, quam oratorum ætatem signatione istâ determinetis? Ego enim cum audio antiquos, quosdam veteres et olim natos intelligo; ac mihi versantur ante oculos Ulysses et Nestor, quorum ætas mille fere et CCC. annis sæculum nostrum antecedit: vos autem Demosthenem et Hyperidem profertis, quos satis constat Philippi et Alexandri temporibus floruisse: ita tamen, ut utrique superstites essent. Ex quo apparet, non multo plures, quam CCCC. annos interesse inter nostram et Demosthenis

ætatem: quod spatium temporis, si ad infirmitatem corporum nostrorum referas, fortasse longum videatur; si ad naturam sæculorum et respectum immensi hujus ævi, perquam breve et in proximo est. Nam si, ut Cicero in Hortensio scribit, is est magnus et verus annus, quo eadem positio cœli siderumque, quæ cum maxime est, rursum exsistet, isque annus horum, quos nos vocamus, annorum XII MDCCCCLIV complectitur; incipit Demosthenes vester, quem vos veterem et antiquum fingitis, non solum eodem anno, quo nos, sed fere eodem mense exstitisse.

XVII. "Sed transeo ad Latinos oratores, in quibus non Menenium, ut puto, Agrippam, qui potest videri antiquus, nostrorum temporum disertis anteponere soletis: sed Ciceronem et Cæsarem et Cœlium et Calvum et Brutum et Asinium et Messalam: quos quidem cur antiquis temporibus potius ascribatis, quam nostris, non video: nam, ut de Cicerone ipso loquar, Hirtio nempe et Pansâ Coss., ut Tiro libertus ejus scripsit, VII Idus Decemb. occisus est, quo anno D. Augustus in locum Pansæ et Hirtii se et Q. Pedium Coss. suffecit. Statue VI et L annos, quibus mox Divus Augustus rempublicam rexit; adjice Tiberii tres et viginti, et prope quadriennium Caii, ac bis quaternos denos Claudii et

Neronis annos, atque ipsum Galbæ et Othonis, et Vitellii unum annum, ac sextam jam felicis hujus principatûs stationem, quâ Vespasianus rempublicam fovet, C et XX anni ab interitu Ciceronis in hunc diem colliguntur, unius hominis ætas. Nam ipse ego in Britanniâ vidi senem, qui se fateretur ei pugnæ interfuisse, quâ Cæsarem, inferentem arma Britannis, arcere litoribus et pellere aggressi sunt. Ita si eum, qui armatus C. Cæsari restitit, vel captivitas, vel voluntas, vel fatum aliquod in urbem pertraxisset, idem Cæsarem ipsum et Ciceronem audire potuit, et nostris quoque actionibus interesse. Proximo quidem congiario ipsi vidistis plerosque senes, qui, se a D. quoque Augusto semel atque iterum accepisse congiarium, narrabant: ex quo colligi potest, et Corvinum ab illis et Asinium audiri potuisse. Nam Corvinus in medium usque Augusti principatum, Asinius pæne ad extremum, duravit. Nec dividatis sæculum, et antiquos ac veteres vocetis oratores, quos eorumdem hominum aures agnoscere, ac velut conjungere et copulare potuerunt.

XVIII. "Hæc ideo prædixi, ut, si qua ex horum oratorum famâ gloriâque laus temporibus acquiritur, eamdem docerem in medio sitam, et propiorem nobis, quam Ser. Galbæ, C. Carboni,

quosque alios antiquos merito vocaverimus. Sunt enim horridi et impoliti et rudes et informes, et quos utinam imitatus nullâ parte esset Calvus vester, aut Cœlius, aut ipse Cicero. Agere enim fortius jam et audentius volo, si illud ante prædixero, mutari cum temporibus formas quoque et genera dicendi. Sic Catoni seni comparatus C. Gracchus plenior et uberior; sic Graccho politior et ornatior Crassus; sic utroque distinctior et urbanior et altior Cicero; Cicerone mitior Corvinus, et dulcior, et in verbis magis elaboratus. Nec quæro, quis disertissimus: hoc interim probâsse contentus sum, non esse unum eloquentiæ vultum, sed in illis quoque, quos vocatis antiquos, plures species deprehendi: nec statim deterius esse, quod diversum est; vitio autem malignitatis humanæ vetera semper in laude, præsentia in fastidio esse. Num dubitamus, inventos, qui præ Catone Appium Cæcum magis mirarentur? Satis constat, ne Ciceroni quidem obtrectatores defuisse, quibus inflatus et tumens, nec satis pressus, sed supra modum exsultans et superfluens et parum Atticus videretur. Legistis utique et Calvi et Bruti ad Ciceronem missas epistolas; ex quibus facile est deprehendere, Calvum quidem Ciceroni visum exsanguem et attritum, Brutum autem otiosum atque disjunctum: rursumque, Ciceronem a Calvo quidem

male audivisse, tamquam solutum et enervem : a Bruto autem, ut ipsius verbis utar, tamquam fractum atque elumbem. Si me interroges, omnes mihi videntur verum dixisse. Sed mox ad singulos veniam ; nunc mihi cum universis negotium est.

XIX. "Nam, quâtenus antiquorum admiratores hunc velut terminum antiquitatis constituere solent, quem usque ad Cassium Severum faciunt, quem primum affirmant flexisse ab illâ vetere atque directâ dicendi viâ : non infirmitate ingenii, nec inscitiâ literarum transtulisse se ad id dicendi genus contendo, sed judicio et intellectu. Vidit namque, ut paulo ante dicebam, cum conditione temporum, ac diversitate aurium, formam quoque ac speciem orationis esse mutandam. Facile perferebat prior iste populus, ut imperitus et rudis, impeditissimarum orationum spatia ; atque id ipsum laudi dabatur, si dicendo quis diem eximeret. Ista vero longa principiorum præparatio, et narrationis alte repetita series, et multarum divisionum ostentatio, et mille argumentorum gradus, et quidquid aliud aridissimis Hermagoræ et Apollodori libris præcipitur, in honore erat : et, si quis, odoratus philosophiam, ex eâ locum aliquem orationi suæ insereret, in cœlum laudibus ferebatur. Nec mirum. Erant

enim hæc nova et incognita: et ipsorum quoque oratorum paucissimi præcepta rhetorum, aut philosophorum placita, cognoverant. At, Hercule, pervulgatis jam omnibus, cum vix in coronâ quisquam assistat, quin elementis studiorum, etsi non instructus, at certe imbutus sit, novis et exquisitis eloquentiæ itineribus opus est, per quæ orator fastidium aurium effugiat, utique apud eos judices, qui vi aut potestate, non jure et legibus, cognoscunt, et nec accipiunt tempora, sed constituunt, nec exspectandum habent oratorem, dum illi libeat de ipso negotio dicere, sed sæpe ultro admonent, atque alio transgredientem revocant, et festinare se testantur.

XX. "Quis nunc ferat oratorem de infirmitate valetudinis suæ præfantem? qualia sunt fere principia Corvini. Quis quinque in Verrem libros exspectaverit? Quis de exceptione et formulâ perpetietur illa immensa volumina, quæ pro M. Tullio, aut A. Cæcinâ legimus? Præcurrit hoc tempore judex dicentem, et, nisi aut cursu argumentorum aut colore sententiarum, aut nitore et cultu descriptionum invitatus et corruptus est, aversatur dicentem. Vulgus quoque assistentium et affluens et vagus auditor assuevit jam exigere lætitiam et pulchritudinem orationis; nec magis perfert in judiciis tristem et impexam antiquita-

tem, quam si quis in scenâ Roscii aut Turpionis Ambivii exprimere gestus velit. Jam vero juvenes, in ipsâ studiorum incude positi, qui profectûs sui causâ oratores sectantur, non solum audire, sed etiam referre domum aliquid illustre et dignum memoriâ volunt: traduntque invicem, ac sæpe in colonias ac provincias suas scribunt, sive sensus aliquis argutâ et brevi sententiâ effulsit, sive locus exquisito et poëtico cultu enituit. Exigitur enim jam ab oratore etiam poëticus decor, non Attii aut Pacuvii veterno inquinatus, sed ex Horatii et Virgilii et Lucani sacrario prolatus. Horum igitur auribus et judiciis obtemperans, nostrorum oratorum ætas pulchrior et ornatior exstitit. Neque ideo minus efficaces sunt orationes nostræ, quia ad aures judicantium cum voluptate perveniunt. Quid enim, si infirmiora horum temporum templa credas, quia non rudi cæmento et informibus tegulis exstruuntur, sed marmore nitent, et auro radiantur?

XXI. "Equidem fatebor vobis simpliciter, me in quibusdam antiquorum vix risum, in quibusdam autem vix somnum, tenere. Nec unum de populo Canutium aut Arrium Furniumve nominabo, quique aliis in eodem valetudinario hæc ossa et hanc maciem probant. Ipse mihi Calvus, cum unum et viginti, ut puto, libros reliquerit,

vix in unâ aut alterâ oratiunculâ satisfacit: nec dissentire ceteros ab hoc meo judicio video: quotus enim quisque Calvi in Asitium aut in Drusum legit? at, Hercule, in hominum studiosorum manibus versantur accusationes, quæ in Vatinium inscribuntur, ac præcipue secunda ex his oratio: est enim verbis ornata et sententiis, auribusque judicum accommodata; ut scias, ipsum quoque Calvum intellexisse, quid melius esset, nec voluntatem, quin sublimius et cultius diceret, sed ingenium ac vires, defuisse. Quid? ex Cœlianis orationibus? nempe hæ placent, si non universæ, at partes earum, in quibus nitorem et altitudinem horum temporum agnoscimus. Sordes autem verborum, et hians compositio, et inconditi sensus, redolent antiquitatem: nec quemquam adeo antiquarium puto, ut Cœlium ex eâ parte laudet, quâ antiquus est. Concedamus sane C. Cæsari, ut propter magnitudinem cogitationum et occupationes rerum minus in eloquentiâ effecerit, quam divinum ejus ingenium postulabat: tam, Hercule, quam Brutum philosophiæ suæ relinquamus: nam, in orationibus minorem esse famâ suâ, etiam admiratores ejus fatentur. Nec forte quisquam aut Cæsaris pro Decio Samnite, aut Bruti pro Deiotaro rege, ceterosque ejusdem lentitudinis ac teporis libros legit, nisi qui et carmina eorumdem miratur: fecerunt

enim et carmina, et in bibliothecas retulerunt, non melius quam Cicero, at felicius, quia illos fecisse pauciores sciunt. Asinius quoque, quamquam propioribus temporibus natus sit, videtur mihi inter Menenios et Appios studuisse. Pacuvium certe et Attium non solum tragœdiis, sed etiam orationibus suis expressit: adeo durus et siccus est. Oratio autem, sicut corpus hominis, ea demum pulchra est, in quâ non eminent venæ, nec ossa numerantur, sed temperatus ac bonus sanguis implet membra, et exsurgit toris, ipsosque nervos rubor tegit et decor commendat. Nolo Corvinum insequi, quia non per ipsum stetisse, quo minus lætitiam nitoremque nostrorum temporum exprimeret, videmus, in quantum judicio ejus vis aut animi aut ingenii suffecit.

XXII. "Ad Ciceronem venio, cui eadem pugna cum æqualibus suis fuit, quæ mihi vobiscum est. Illi enim antiquos mirabantur; ipse suorum temporum eloquentiam anteponebat: nec ullâ re magis ejusdem ætatis oratores præcurrit, quam judicio. Primus enim excoluit orationem, primus et verbis delectum adhibuit et compositioni artem, locos quoque lætiores attentavit, et quasdam sententias invenit; utique in his orationibus, quas senior jam et juxta finem

vitæ composuit, id est, postquam magis profecerat, usuque et experimentis didicerat, quod optimum dicendi genus esset. Nam priores ejus orationes non carent vitiis antiquitatis; lentus est in principiis, longus in narrationibus, otiosus circa excessus; tarde commovetur; raro incalescit; pauci sensus apte et cum quodam lumine terminantur: nihil excerpere, nihil referre possis: et, velut in rudi ædificio, firmus sane paries et duraturus, sed non satis expolitus et splendens. Ego autem oratorem, sicut locupletem ac lautum patremfamiliæ, non eo tantum volo tecto tegi, quod imbrem ac ventum arceat, sed etiam quod visum et oculos delectet: non eâ solum instrui supellectile, quæ necessariis usibus sufficiat; sed sit in apparatu ejus et aurum, et gemmæ, ut sumere in manus et aspicere sæpius libeat: quædam vero procul arceantur, ut jam oblitterata et olentia: nullum sit verbum velut rubigine infectum, nulli sensus tardâ et inerti structurâ, in morem annalium, componantur; fugiat fœdam et insulsam scurrilitatem, variet compositionem, nec omnes clausulas uno et eodem modo terminet.

XXIII. "Nolo irridere 'rotam fortunæ,' et 'jus Verrinum,' et illud, tertio quoque sensu in omnibus orationibus pro sententiâ positum, 'esse

videatur.' Nam et hoc invitus retuli, et plura omisi, quæ tamen sola mirantur atque exprimunt hi, qui se antiquos oratores vocant. Neminem nominabo, genus hominum signâsse contentus: sed vobis utique versantur ante oculos, qui Lucilium pro Horatio, et Lucretium pro Virgilio, legunt; quibus eloquentia tui Aufidii Bassi, aut Servilii Noniani, ex comparatione Sisennæ aut Varronis, sordet; qui rhetorum nostrorum commentarios fastidiunt, oderunt, Calvi mirantur: quos, more prisco apud judicem fabulantes, non auditores sequuntur, non populus audit, vix denique litigator perpetitur: adeo mœsti et inculti illam ipsam, quam jactant, sanitatem, non firmitate, sed jejunio consequuntur. Porro ne in corpore quidem valetudinem medici probant, quæ a nimiâ anxietate contingat: parum est, ægrum non esse: fortem et lætum et alacrem volo: prope abest ab infirmitate, in quo sola sanitas laudatur. Vos vero, disertissimi, ut potestis, ut facitis, illustrate sæculum nostrum pulcherrimo genere dicendi. Nam et te, Messala, video lætissima quæque antiquorum imitantem; et vos, Materne ac Secunde, ita gravitate sensuum nitorem et cultum verborum miscetis; ea electio inventionis, is ordo rerum, et, quoties causa poscit, ubertas, ea, quoties permittitur, brevitas, is compositionis decor, ea sententiarum

plenitas; sic exprimitis affectus, sic libertatem temperatis, ut, etiam si nostra judicia malignitas et invidia tardaverit, verum de vobis dicturi sint posteri nostri."

XXIV. Quæ cum Aper dixisset, "Agnoscitisne," inquit Maternus, "vim et ardorem Apri nostri? quo torrente, quo impetu sæculum nostrum defendit! quam copiose ac varie vexavit antiquos! quanto non solum ingenio ac spiritu, sed etiam eruditione et arte, ab ipsis mutuatus est, per quæ mox ipsos incesseret! Tuum tamen, Messala, promissum immutâsse non debes: neque enim defensores antiquorum exigimus, nec quemquam nostrûm, quamquam modo laudati sumus, his, quos insectatus est Aper, comparamus: ac ne ipse quidem ita sentit, sed more veteri, et alias vestris philosophis sæpe celebrato, sumpsit sibi contradicendi partes. Exprome nobis, non laudationem antiquorum; satis enim illos fama sua laudat; sed causas, cur in tantum ab eloquentiâ eorum recesserimus; cum præsertim centum et XX annos ab interitu Ciceronis in hunc diem effici ratio temporum collegerit."

XXV. Tum Messala: "Sequar a te præscriptam formam, Materne: neque enim diu contradicendum est Apro, qui primum, ut opinor,

nominis controversiam movit, tamquam parum proprie antiqui vocarentur, quos satis constat ante centum annos fuisse. Mihi autem de vocabulo pugna non est: sive illos antiquos, sive majores, sive quo alio mavult nomine, appellet: dummodo in confesso sit, eminentiorem illorum temporum eloquentiam fuisse. Ne illi quidem parti sermonis ejus repugno sic, quo minus fatear, plures formas dicendi etiam iisdem sæculis, nedum diversis, exstitisse. Sed, quo modo inter Atticos oratores primæ Demostheni tribuuntur, proximum autem locum Æschines et Hyperides et Lysias et Lycurgus obtinent, omnium autem consensu hæc oratorum ætas maxime probatur; sic apud nos Cicero quidem ceteros eorumdem temporum disertos antecessit; Calvus autem et Asinius et Cæsar et Cœlius et Brutus suo jure et prioribus et sequentibus anteponuntur: nec refert, quod inter se specie differant, cum genere consentiant. Astrictior Calvus, numerosior Asinius, splendidior Cæsar, amarior Cœlius, gravior Brutus, vehementior et plenior et valentior Cicero; omnes tamen eamdem sanitatem eloquentiæ ferunt: ut, si omnium pariter libros in manum sumpseris, scias, quamvis in diversis ingeniis, esse quamdam judicii ac voluntatis similitudinem et cognationem. Nam, quod invicem se obtrectaverunt, (et supersunt aliqua epis-

tolis eorum inserta, ex quibus mutua malignitas detegitur) non est oratorum vitium, sed hominum. Nam et Calvum et Asinium et ipsum Ciceronem credo solitos et invidere et livere, et ceteris humanæ infirmitatis vitiis affici: solum inter hos arbitror Brutum non malignitate, nec invidiâ, sed simpliciter et ingenue, judicium animi sui detexisse: an invideret Ciceroni, qui mihi videtur ne Cæsari quidem invidisse? Quod ad Ser. Galbam et C. Lælium attinet, et si quos alios antiquorum agitare non destitit; non exigit defensorem, cum fatear, quædam eloquentiæ eorum, ut nascenti adhuc, nec satis adultæ, defuisse.

XXVI. "Ceterum si, omisso optimo illo et perfectissimo genere eloquentiæ, eligenda sit forma dicendi, malim, Hercule, C. Gracchi impetum, aut L. Crassi maturitatem, quam calamistros Mæcenatis, aut tinnitus Gallionis: adeo melius est, oratorem vel hirtâ togâ induere, quam fucatis et meretriciis vestibus insignire. Neque enim oratorius iste, immo, Hercule, ne virilis quidem cultus est, quo plerique temporum nostrorum actores ita utuntur, ut lasciviâ verborum et levitate sententiarum et licentiâ compositionis histrionales modos exprimant: quodque vix auditu fas esse debeat, laudis et gloriæ et ingenii

loco plerique jactant, "cantari saltarique" commentarios suos. Unde oritur illa fœda et præpostera, sed tamen frequens quibusdam exclamatio, ut oratores nostri "tenere dicere," histriones "diserte saltare," dicantur. Equidem non negaverim, Cassium Severum, quem solum Aper noster nominare ausus est, si his comparetur, qui postea fuerunt, posse oratorem vocari, quamquam in magnâ parte librorum suorum plus vis habeat, quam sanguinis. Primus enim, contempto ordine rerum, omissâ modestiâ ac pudore verborum, ipsis etiam, quibus utitur, armis incompositus, et studio feriendi plerumque dejectus, non pugnat, sed rixatur. Ceterum, ut dixi, sequentibus comparatus, et varietate eruditionis et lepore urbanitatis, et ipsarum virium robore, multum ceteros superat; quorum neminem Aper nominare, et velut in aciem educere, sustinuit. Ego autem exspectabam, ut, incusato Asinio et Cœlio et Calvo, aliud nobis agmen produceret, pluresque vel certe totidem nominaret, ex quibus alium Ciceroni, alium Cæsari, singulis demum singulos, opponeremus. Nunc, detrectâsse nominatim antiquos oratores contentus, neminem sequentium laudare ausus est, nisi in publicum et in commune; veritus, credo, ne multos offenderet, si paucos excerpsisset: quotus enim quisque scholasticorum non hac suâ persuasione fruitur, ut se

non quidem ante Ciceronem numeret, sed plane post Gabinianum?

XXVII. "At ego non verebor nominare singulos, quo facilius, propositis exemplis, appareat, quibus gradibus fracta sit et deminuta eloquentia."

"Appropera," inquit Maternus, "et potius exsolve promissum. Neque enim hoc colligi desideramus, disertiores esse antiquos, quod apud me quidem in confesso est, sed causas exquirimus, quas te solitum tractare paulo ante dixisti, plane mitior, et eloquentiæ temporum nostrorum non iratus, antequam te Aper offenderet, majores tuos lacessendo."

"Non sum," inquit, "offensus Apri nostri disputatione; nec vos offendi decebit, si quid forte aures vestras perstringet; cum sciatis, hanc esse ejusmodi sermonum legem, judicium animi, citra damnum affectûs, proferre."

"Perge," inquit Maternus, "et, cum de antiquis loquaris, utere antiquâ libertate, a quâ vel magis degeneravimus, quam ab eloquentiâ."

XXVIII. Et Messala, "Non reconditas, Materne, causas requiris: nec aut tibi ipsi, aut huic Secundo, vel huic Apro ignotas, etiamsi mihi partes assignatis proferendi in medium,

quæ omnes sentimus. Quis enim ignorat, et eloquentiam et ceteras artes descivisse ab istâ vetere gloriâ, non inopiâ hominum, sed desidiâ juventutis, et negligentiâ parentum, et inscientiâ præcipientium, et oblivione moris antiqui? quæ mala, primum in urbe nata, mox per Italiam fusa, jam in provincias manant; quamquam nostra nobis notiora sunt. Ego de urbe et his propriis ac vernaculis vitiis loquar, quæ natos statim excipiunt, et per singulos ætatis gradus cumulantur; si prius de severitate ac disciplinâ majorum, circa educandos formandosque liberos, pauca prædixero. Jam primum, suus cuique filius, ex castâ parente natus, non in cellâ emptæ nutricis, sed gremio ac sinu matris, educabatur; cujus præcipua laus erat tueri domum et inservire liberis. Eligebatur autem aliqua major natu propinqua, cujus probatis spectatisque moribus omnis cujuspiam familiæ soboles committeretur; coram quâ neque dicere fas erat, quod turpe dictu, neque facere, quod inhonestum factu videretur. Ac non studia modo curasque, sed remissiones etiam lususque puerorum, sanctitate quâdam ac verecundiâ temperabat. Sic Corneliam Gracchorum, sic Aureliam Cæsaris, sic Atiam Augusti matrem præfuisse educationibus, ac produxisse principes liberos accepimus: quæ disciplina ac severitas eo pertinebat, ut sincera

et integra, et nullis pravitatibus detorta, uniuscujusque natura, toto statim pectore arriperet artes honestas, et, sive ad rem militarem, sive ad juris scientiam, sive ad eloquentiæ studium inclinâsset, id solum ageret, id universum hauriret.

XXIX. "At nunc natus infans delegatur Græculæ alicui ancillæ, cui adjungitur unus aut alter ex omnibus servis, plerumque vilissimus, nec cuiquam serio ministerio accommodatus. Horum fabulis et erroribus teneri statim et rudes animi imbuuntur; nec quisquam in totâ domo pensi habet, quid coram infante domino aut dicat, aut faciat; quando etiam ipsi parentes nec probitati neque modestiæ parvulos assuefaciunt, sed lasciviæ et dicacitati; per quæ paulatim impudentia irrepit, et sui alienique contemptus. Jam vero propria et peculiaria hujus urbis vitia pæne in utero matris concipi mihi videntur, histrionalis favor, et gladiatorum equorumque studia; quibus occupatus et obsessus animus quantulum loci bonis artibus relinquit! quotum quemque inveneris, qui domi quidquam aliud loquatur? quos alios adolescentulorum sermones excipimus, si quando auditoria intravimus? Ne præceptores quidem ullas crebriores cum auditoribus suis fabulas habent: colligunt enim discipulos, non severitate disciplinæ, nec ingenii

experimento, sed ambitione salutantium, et illecebris adulationis. Transeo prima discentium elementa, in quibus et ipsis parum elaboratur: nec in auctoribus cognoscendis, nec in evolvendâ antiquitate, nec in notitiâ vel rerum, vel hominum, vel temporum, sâtis operæ insumitur."

XXX. "Sed expetuntur, quos *rhetoras* vocant; quorum professio quando primum in hanc urbem introducta sit, quamque nullam apud majores nostros auctoritatem habuerit, statim dicturus, referam necesse est animum ad eam disciplinam, quâ usos esse eos oratores accepimus, quorum infinitus labor et quotidiana meditatio, et in omni genere studiorum exercitationes, ipsorum etiam continentur libris. Notus est vobis utique Ciceronis liber, qui *Brutus* inscribitur; in cujus extremâ parte, (nam prior commemorationem veterum oratorum habet) sua initia, suos gradus, suæ eloquentiæ velut quamdam educationem refert: se apud Q. Mucium jus civile didicisse; apud Philonem Academicum, apud Diodotum Stoïcum omnis philosophiæ partes penitus hausisse: neque his doctoribus contentum, quorum ei copia in urbe contigerat, Achaïam quoque et Asiam peragrâsse, ut omnem omnium artium varietatem complecteretur.

Itaque, Hercule, in libris Ciceronis deprehendere licet, non geometriæ, non musicæ, non grammaticæ, non denique ullius ingenuæ artis scientiam ei defuisse. Ille dialecticæ subtilitatem, ille moralis partis utilitatem, ille rerum motus causasque, cognovit. Ita enim est, optimi viri: ita ex multâ eruditione, ex pluribus artibus, et omnium rerum scientiâ, exundat et exuberat illa admirabilis eloquentia: neque oratoris vis et facultas, sicut ceterarum rerum, angustis et brevibus terminis cluditur; sed is est orator, qui de omni quæstione pulchre et ornate et ad persuadendum apte dicere, pro dignitate rerum, ad utilitatem temporum, cum voluptate audientium possit.

XXXI. "Hæc sibi illi veteres persuadebant. Ad hæc efficienda intelligebant opus esse, non ut rhetorum in scholis declamarent, nec ut fictis, nec ullo modo ad veritatem accedentibus controversiis, linguam modo et vocem exercerent; sed ut his artibus pectus implerent, in quibus de bonis ac malis, de honesto ac turpi, de justo et injusto disputatur. Hæc enim est oratori subjecta ad dicendum materia. Nam in judiciis fere de æquitate, in deliberationibus de honestate dicimus, ita ut plerumque hæc ipsa invicem misceantur: de quibus copiose et varie et ornate

nemo dicere potest, nisi qui cognôrit naturam humanam, et vim virtutum, pravitatemque vitiorum, et intellectum eorum quæ nec in virtutibus neque in vitiis numerantur. Ex his fontibus etiam illa profluunt, ut facilius iram judicis vel instiget, vel leniat, qui scit, quid ira: promptius ad miserationem impellat, qui scit, quid sit misericordia, et quibus animi motibus concitetur. In his artibus exercitationibusque versatus orator, sive apud infestos, sive apud cupidos, sive apud invidentes, sive apud tristes, sive apud timentes, dicendum habuerit, tenebit habenas animorum; et, prout cujusque natura postulabit, adhibebit manum, et temperabit orationem, parato omni instrumento, et ad omnem usum reposito. Sunt, apud quos astrictum et collectum, et singula statim argumenta concludens dicendi genus, plus fidei meretur: apud hos dedisse operam dialecticæ proficiet. Alios fusa et æqualis, et ex communibus ducta sensibus, oratio magis delectat: ad hos permovendos mutuabimur aliquid a Peripateticis: hi aptos et in omnem disputationem paratos jam locos dabunt; Academici pugnacitatem, Plato altitudinem, Xenophon jucunditatem: ne Epicuri quidem et Metrodori honestas quasdam exclamationes assumere, hisque, prout res poscit, uti, alienum erit oratori. Neque enim sapientem informamus, neque Stoïcorum civitatem, sed

eum, qui non quasdam artes haurire, sed omnes liberaliter, debet. Ideoque et juris civilis scientiam veteres oratores comprehendebant, et grammaticâ, musicâ, et geometriâ imbuebantur. Incidunt enim causæ, plurimæ quidem ac pæne omnes, quibus juris notitia desideratur: pleræque autem, in quibus hæ quoque scientiæ requiruntur.

XXXII. "Nec quisquam respondeat: 'sufficit, ut ad tempus simplex quiddam et uniforme doceamur.' Primum enim aliter utimur propriis, aliter commodatis: longeque interesse manifestum est, possideat quis, quæ profert, an mutuetur. Deinde ipsa multarum artium scientia etiam aliud agentes nos ornat, atque, ubi minime credas, eminet et excellit: idque non doctus modo et prudens auditor, sed etiam populus intelligit, ac statim ita laude prosequitur, ut legitime studuisse, ut per omnes eloquentiæ numeros îsse, ut denique oratorem etiam fateatur; quem non posse aliter exsistere, nec exstitisse unquam, confirmo, nisi eum, qui, tamquam in aciem omnibus armis instructus, sic in forum omnibus artibus armatus, exierit: quod adeo negligitur ab horum temporum disertis, ut in actionibus eorum fæx quoque quotidiani sermonis, fœda ac pudenda vitia, deprehendantur; ut ignorent leges, non

teneant senatûs-consulta, jus civitatis ultro derideant; sapientiæ vero studium et præcepta prudentium penitus reformident; in paucissimos sensus et angustas sententias detrudant eloquentiam, velut expulsam regno suo: ut, quæ olim omnium artium domina pulcherrimo comitatu pectora implebat, nunc circumcisa et amputata, sine apparatu, sine honore, pæne dixerim sine ingenuitate, quasi una ex sordidissimis artificiis, discatur. Ergo hanc primam et præcipuam causam arbitror, cur tantum ab eloquentiâ antiquorum oratorum recesserimus. Si testes desiderantur; quos potiores nominabo, quam apud Græcos Demosthenem? quem studiosissimum Platonis auditorem fuisse, memoriæ proditum est. Et Cicero, his, ut opinor, refert verbis, 'quidquid in eloquentiâ effecerit, id se non rhetorum, sed Academiæ spatiis consecutum.' Sunt aliæ causæ, magnæ et graves, quas a vobis aperiri æquum est, quoniam quidem ego jam meum munus explevi, et, quod mihi in consuetudine est, satis multos offendi; qui si forte hoc audirent, certum habeo dicturos, me, dum juris et philosophiæ scientiam, tamquam oratori necessariam, laudo, ineptiis meis plausisse."

XXXIII. Et Maternus, "Mihi quidem," inquit, "susceptum a te munus adeo peregisse

nondum videris, ut inchoâsse tantum, et velut vestigia ac lineamenta quædam ostendisse, videaris. Nam, quibus instrui veteres oratores soliti sint, dixisti, differentiamque nostræ desidiæ et inscientiæ adversus acerrima et fecundissima eorum studia demonstrâsti: cetera exspecto, ut, quemadmodum ex te didici, quid aut illi scirent, aut nos nesciamus, ita hoc quoque cognoscam, quibus exercitationibus juvenes, jam forum ingressuri, confirmare et alere ingenia sua soliti sint: neque enim arte et scientiâ, sed longe magis facultate eloquentiam contineri, nec tu, puto, abnues, et hi significare vultu videntur."

Deinde, cum Aper et Secundus idem annuissent, Messala, quasi rursus incipiens: "Quoniam initia et semina veteris eloquentiæ satis demonstrâsse videor, docendo quibus artibus antiqui oratores institui erudirique soliti sint; persequar nunc exercitationes eorum: quamquam ipsis artibus inest exercitatio, nec quisquam percipere tot reconditas aut tam varias res potest, nisi ut scientiæ meditatio, meditationi facultas, facultati vis eloquentiæ accedat: per quæ colligitur, eamdem esse rationem et percipiendi quæ proferas, et proferendi quæ perceperis. Sed, si cui obscuriora hæc videntur, isque scientiam ab exercitatione separat, id certe concedet, instructum et plenum his artibus animum longe paratio-

rem ad eas exercitationes venturum, quæ propriæ curæ oratorum videntur.

XXXIV. "Ergo apud majores nostros juvenis ille, qui foro et eloquentiæ parabatur, imbutus jam domesticâ disciplinâ, refertus honestis studiis, deducebatur a patre, vel a propinquis, ad eum oratorem, qui principem in civitate locum obtinebat. Hunc sectari, hunc prosequi, hujus omnibus dictionibus interesse, sive in judiciis, sive in concionibus, assuescebat, ita ut altercationes quoque excipere et jurgiis interesse, utque sic dixerim, pugnare in prœlio disceret. Magnus ex hoc usus, multum constantiæ, plurimum judicii juvenibus statim contingebat, in mediâ luce studentibus, atque inter ipsa discrimina, ubi nemo impune stulte aliquid aut contrarie dicit, quo minus et judex respuat, et adversarius exprobret, ipsi denique advocati aspernentur. Igitur verâ statim et incorruptâ eloquentiâ imbuebantur: et, quamquam unum sequerentur, tamen omnes ejusdem ætatis patronos in plurimis et causis et judiciis cognoscebant; habebantque ipsius populi diversissimarum aurium copiam, ex quâ facile deprehenderent, quid in quoque vel probaretur, vel displiceret. Ita nec præceptor deerat, optimus quidem et electissimus, qui faciem eloquentiæ, non imaginem præstaret;

nec adversarii et æmuli, ferro, non rudibus, dimicantes: sed auditorium semper plenum, semper novum, ex invidis et faventibus, ut nec bene dicta dissimularentur. Scitis enim, magnam illam et duraturam eloquentiæ famam non minus in diversis subselliis parari, quam suis: quin immo constantius surgere ibi, fidelius corroborari. Atque, Hercule, sub ejusmodi præceptoribus juvenis ille, de quo loquimur, oratorum discipulus, fori auditor, sectator judiciorum, eruditus et assuefactus alienis experimentis, cui, quotidie audienti, notæ leges, non novi judicum vultus, frequens in oculis consuetudo concionum, sæpe cognitæ populi aures, sive accusationem susceperat, sive defensionem, solus statim et unus cuicumque causæ par erat. Nonodecimo ætatis anno L. Crassus C. Carbonem, uno et vicesimo Cæsar Dolabellam, altero et vicesimo Asinius Pollio C. Catonem, non multo ætate antecedens Calvus Vatinium, iis orationibus insecuti sunt, quas hodieque cum admiratione legimus.

XXXV. "At nunc adolescentuli nostri deducuntur in scenas scholasticorum, qui *rhetores* vocantur; quos paulo ante Ciceronis tempora exstitisse, nec placuisse majoribus nostris, ex eo manifestum est, quod, L. Crasso et Domitio censoribus, cludere, ut ait Cicero, 'ludum impu-

dentiæ' jussi sunt. Sed, ut dicere institueram, deducuntur in scholas, in quibus, non facile dixerim, utrumne locus ipse, an condiscipuli, an genus studiorum, plus mali ingeniis afferant. Nam in loco nihil reverentiæ, sed in quem nemo, nisi æque imperitus, intrat. In condiscipulis nihil profectûs, cum pueri inter pueros, et adolescentuli inter adolescentulos, pari securitate et dicant et audiantur. Ipsæ vero exercitationes magnâ ex parte contrariæ. Nempe enim duo genera materiarum apud rhetores tractantur, suasoriæ et controversiæ. Ex iis suasoriæ quidem, tamquam plane leviores et minus prudentiæ exigentes, pueris delegantur; controversiæ robustioribus assignantur, quales, (per fidem!) et quam incredibiliter compositæ! Sequitur autem, ut materiæ abhorrenti a veritate declamatio quoque adhibeatur. Sic fit, ut tyrannicidarum præmia aut vitiatarum electiones, aut pestilentiæ remedia, aut incesta matrum, aut quidquid in scholâ quotidie agitur, in foro vel raro vel nunquam, ingentibus verbis persequantur: cum ad veros judices ventum est, * * rem cogitare, nihil humile, nihil abjectum eloqui poterat.

XXXVI. "Magna eloquentia, sicut flamma, materiâ alitur, et motibus excitatur, et urendo clarescit. Eadem ratio in nostrâ quoque civitate

antiquorum eloquentiam provexit. Nam, etsi horum quoque temporum oratores ea consecuti sunt, quæ, compositâ et quietâ et beatâ republicâ, tribui fas erat, tamen istâ perturbatione ac licentiâ plura sibi assequi videbantur, cum, mixtis omnibus, et moderatore uno carentibus, tantum quisque orator saperet, quantum erranti populo persuaderi poterat. Hinc leges assiduæ, et populare nomen; hinc conciones magistratuum, pæne pernoctantium in rostris; hinc accusationes potentium reorum, et assignatæ etiam domibus inimicitiæ; hinc procerum factiones, et assidua senatûs adversus plebem certamina: quæ singula etsi distrahebant rempublicam, exercebant tamen illorum temporum eloquentiam, et magnis cumulare præmiis videbantur; quia quanto quisque plus dicendo poterat, tanto facilius honores assequebatur, tanto magis, in ipsis honoribus, collegas suos anteibat, tanto plus apud principes gratiæ, plus auctoritatis apud patres, plus notitiæ ac nominis apud plebem parabat. Hi clientelis etiam exterarum nationum redundabant: hos ituri in provincias magistratus reverebantur; hos reversi colebant: hos et præturæ et consulatus vocare ultro videbantur: hi ne privati quidem sine potestate erant; cum et populum et senatum consilio et auctoritate regerent: quin immo sibi ipsi persuaserant,

neminem sine eloquentiâ aut assequi posse in civitate, aut tueri conspicuum et eminentem locum: nec mirum, cum etiam inviti ad populum producerentur; cum parum esset, in senatu breviter censere, nisi quis ingenio et eloquentiâ sententiam suam tueretur: cum, in aliquam invidiam aut crimen vocati, suâ voce respondendum haberent; cum testimonia quoque in judiciis, non absentes, nec per tabellam dare, sed coram et præsentes dicere cogerentur. Ita, ad summa eloquentiæ præmia, magna etiam necessitas accedebat: et quomodo disertum haberi, pulchrum et gloriosum; sic contra mutum et elinguem videri, deforme habebatur.

XXXVII. "Ergo non minus rubore, quam præmiis stimulabantur; ne clientulorum loco potius, quam patronorum, numerarentur; ne traditæ a majoribus necessitudines ad alios transirent; ne, tamquam inertes, et non suffecturi honoribus, aut non impetrarent, aut impetratos male tuerentur. Nescio, an venerint in manus vestras hæc vetera, quæ in antiquorum bibliothecis adhuc manent, et cum maxime a Muciano contrahuntur; ac jam undecim, ut opinor, Actorum libris, et tribus Epistolarum, composita et edita sunt. Ex his intelligi potest, Cn. Pompeium et M. Crassum, non viribus modo et

armis, sed ingenio quoque et oratione, valuisse; Lentulos et Metellos et Lucullos et Curiones, et ceteram procerum manum, multum in his studiis operæ curæque posuisse; nec quenquam illis temporibus magnam potentiam, sine eloquentiâ, consecutum. His accedebat splendor rerum et magnitudo causarum, quæ et ipsa plurimum eloquentiæ præstant. Nam multum interest, utrumne de furto, aut formulâ et interdicto, dicendum habeas, an de ambitu comitiorum, expilatis sociis, et civibus trucidatis: quæ mala sicut non accidere melius est, isque optimus civitatis status habendus est, quo nihil tale patimur; ita, cum acciderent, ingentem eloquentiæ materiam subministrabant. Crescit enim cum amplitudine rerum vis ingenii, nec quisquam claram et illustrem orationem efficere potest, nisi qui causam parem invenit. Non, opinor, Demosthenem orationes illustrant, quas adversus tutores suos composuit; nec Ciceronem magnum oratorem P. Quintius defensus, aut Licinius Archias, faciunt: Catilina et Milo et Verres et Antonius hanc illi famam circumdederunt: non, quia tanti fuit, rempublicam malos ferre cives, ut uberem ad dicendum materiam oratores haberent; sed, ut subinde admoneo, quæstionis meminerimus, sciamusque, nos de eâ re loqui, quæ facilius turbidis et inquietis temporibus exstitit.

Quis ignorat, utilius ac melius esse, frui pace, quam bello vexari? Plures tamen bonos prœliatores bella, quam pax, ferunt. Similis eloquentiæ conditio: nam, quo sæpius steterit tamquam in acie, quoque plures et intulerit ictus et exceperit, quo major adversarius et acrior, quîcum pugnas sibi asperas desumpserit, tanto altior et excelsior, et illis nobilitatus discriminibus, in ore hominum agit, quorum ea natura est, ut secura nolint.

XXXVIII. "Transeo ad formam et consuetudinem veterum judiciorum; quæ etsi nunc aptior est civitati, eloquentia tamen illud forum magis exercebat, in quo nemo intra paucissimas horas perorare cogebatur, et liberæ comperendinationes erant, et modum dicendi sibi quisque sumebat, et numerus neque dierum neque patronorum finiebatur. Primus, tertio consulatu, Cn. Pompeius astrinxit, imposuitque veluti frenos eloquentiæ, ita tamen, ut omnia in foro, omnia legibus, omnia apud prætores gererentur: apud quos quanto majora negotia olim exerceri solita sint, quod majus argumentum est, quam quod causæ centumvirales, quæ nunc primum obtinent locum, adeo splendore aliorum judiciorum obruebantur, ut neque Ciceronis, neque Cæsaris, neque Bruti, neque Cœlii, neque Calvi, non denique ullius magni oratoris liber, apud

centumviros dictus, legatur, exceptis orationibus Asinii, quæ 'pro hæredibus Urbiniæ' inscribuntur, ab ipso tamen Pollione, mediis divi Augusti temporibus, habitæ, postquam longa temporum quies et continuum populi otium et assidua senatûs tranquillitas, et maximi principis disciplina ipsam quoque eloquentiam, sicut omnia alia, pacaverat?

XXXIX. "Parvum et ridiculum fortasse videbitur, quod dicturus sum; dicam tamen, vel ideo, ut rideatur. Quantum humilitatis putamus eloquentiæ attulisse pænulas istas, quibus astricti et velut inclusi, cum judicibus fabulamur? quantum virium detraxisse orationi auditoria et tabularia credimus, in quibus jam fere plurimæ causæ explicantur? Nam, quomodo nobiles equos cursus et spatia probant; sic est aliquis oratorum campus, per quem nisi liberi et soluti ferantur, debilitatur ac frangitur eloquentia. Ipsam quin immo curam, et diligentis styli anxietatem contrariam experimur; quia sæpe interrogat judex, 'quando incipias,' et ex interrogatione ejus incipiendum est. Frequenter probationibus et testibus silentium patronis indicit: unus inter hæc dicenti ac alter assistit, et res velut in solitudine agitur. Oratori autem clamore plausuque opus est, et velut quodam

theatro; qualia quotidie antiquis oratoribus contingebant, cum tot pariter ac tam nobiles forum coarctarent, cum clientelæ quoque et tribus et municipiorum legationes ac partes Italiæ periclitantibus assisterent; cum in plerisque judiciis crederet populus Romanus suâ interesse, quid judicaretur. Satis constat, C. Cornelium et M. Scaurum et T. Milonem et L. Bestiam et P. Vatinium concursu totius civitatis et accusatos et defensos; ut frigidissimos quoque oratores ipsa certantis populi studia excitare et incendere potuerint. Itaque, Hercule, ejusmodi libri exstant, ut ipsi quoque, qui egerunt, non aliis magis orationibus censeantur.

XL. "Jam vero conciones assiduæ; et datum jus potentissimum quemque vexandi, atque ipsa inimicitiarum gloria, (cum se plurimi disertorum ne a P. quidem Scipione, aut Sullâ, aut Cn. Pompeio, abstinerent, et ad incessendos principes viros, ut est natura invidiæ, populi quoque arrectioribus auribus uterentur) quantum ardorem ingeniis, quas oratoribus faces admovebant! Non de otiosâ et quietâ re loquimur, et quæ probitate et modestiâ gaudeat: sed est magna ista et notabilis eloquentia, alumna licentiæ, quam stulti libertatem vocabant, comes seditionum, effrenati populi incitamentum, sine

obsequio, sine servitute, contumax, temeraria, arrogans, quæ in bene constitutis civitatibus non oritur. Quem enim oratorem Lacedæmonium, quem Cretensem accepimus? quarum civitatum severissima disciplina et severissimæ leges traduntur. Ne Macedonum quidem ac Persarum, ac ullius gentis, quæ certo imperio contenta fuerit, eloquentiam novimus; Rhodii quidam, Athenienses plurimi, oratores exstiterunt, apud quos omnia populus, omnia imperiti, omnia, ut sic dixerim, omnes poterant. Nostra quoque civitas, donec erravit, donec se partibus et dissensionibus et discordiis confecit, donec nulla fuit in foro pax, nulla in senatu concordia, nulla in judiciis moderatio, nulla superiorum reverentia, nullus magistratuum modus, tulit sine dubio valentiorem eloquentiam; sicuti indomitus ager habet quasdam herbas lætiores. Sed nec tanti reipublicæ Gracchorum eloquentia fuit, ut pateretur et leges; nec bonæ formam eloquentiæ Cicero tali exitu pensavit.

XLI. "Sic quoque, quod superest antiqui oratoribus, forum, non emendatæ, nec usque ad votum compositæ, civitatis argumentum est. Quis enim nos advocat, nisi aut nocens aut miser? quod municipium in civitatem nostram venit, nisi quod aut vicinus populus, aut domes-

tica discordia, agitat? quam provinciam tuemur, nisi spoliatam vexatamque? Atqui melius fuisset non queri, quam vindicari. Quod si inveniretur aliqua civitas, in quâ nemo peccaret, supervacuus esset inter innocentes orator, sicut inter sanos medicus. Quo modo tamen minimum usûs, minimumque profectûs ars medentis habet in his gentibus, quæ firmissimâ valetudine ac saluberrimis corporibus utuntur; sic minor oratorum obscuriorque gloria est inter bonos mores, et in obsequium regentis paratos. Quid enim opus est longis in senatu sententiis, cum optimi cito consentiant? quid multis apud populum concionibus, cum de republîcâ non imperiti et multi deliberent, sed sapientissimus et unus? quid voluntariis accusationibus, cum tam raro et tam parce peccetur? quid invidiosis et excedentibus modum defensionibus, cum clementia cognoscentis obviam periclitantibus eat? Credite optimi, et, in quantum opus est, disertissimi viri, si aut vos prioribus sæculis, aut isti, quos miramur, his nati essent, ac deus aliquis vitas vestras, vestra tempora, repente mutâsset, nec vobis summa illa laus et gloria in eloquentiâ, neque illis modus et temperamentum, defuisset. Nunc, quoniam nemo eodem tempore assequi potest magnam famam et magnam quietem, bono sæculi

sui quisque, citra obtrectationem alterius, utatur."

XLII. Finierat Maternus. Tum Messala: "Erant, quibus contradicerem; erant, de quibus plura dici vellem, nisi jam dies esset exactus." "Fiet," inquit Maternus, "postea arbitratu tuo; et si qua tibi obscura in hoc meo sermone visa sunt, de his rursus conferemus." Ac simul assurgens, et Aprum complexus, "Ego," inquit, "te poëtis, Messala antiquariis, criminabimur." "At ego vos rhetoribus et scholasticis," inquit Cum arrisissent, discessimus.

NOTES.

The treatise on Germany is believed to have been written in the fourth consulship of Nerva and the second of Trajan, A. U. C. 851, A. D. 98. It is an admirable account of savage manners, and is the more interesting, because it describes a part of the world which was the seminary of modern European nations.

Page 7. *Line* 1. *Germania;* ancient Germany, bounded on the west by the Rhine, on the south by the Danube, on the east by the Vistula, and on the north by the Northern Ocean.

7. 2. *Sarmatis.* Sarmatia was formerly divided into European and Asiatic. The European division is here intended.

7. 3. *Montibus;* the Carpathian and Bohemian Mountains.

7. 4. *Oceanus;* sc. *septentrionalis.*—*Latos sinus;* the Gulfs of Bothnia and Finland.

7. 11. *Montis Abnobæ;* the Black Forest.

7. 14. *Indigenas;* a term applied by the ancients to any people of whom they could give no account.

8. 1. *Nec terrâ olim;* alluding probably to the voyages of Bacchus, Hercules, Jason, and the Phœni-

cians. — *Sed classibus advehebantur;* generally so, perhaps, but not always. The Gauls, who inundated Europe and Asia, did not go thither in vessels.

8. 4. *Ab orbe nostro;* meaning the Roman empire, extending through Europe, Asia, and Africa.

8. 9. *Carminibus antiquis.* Songs and rude poetry have been in all savage countries the memorials of public transactions. Kings and heroes were the poets and historians of the Scythian, the Celtic, and the northern nations. The Gauls had their Druids, the priests and philosophers of the nation, who preserved their doctrine by oral tradition and by verses committed to memory only. The Germans had their bards, who in their songs recorded all public transactions, and sang the praises of their warriors and illustrious men.

8. 10. *Tuisconem.* Some antiquarians suppose this to mean the Creator of the world, and that Mannus, which is *man* with a Latin termination, relates to Adam. Others consider Tuisco to be the same as Teutates, a Scythian or Celtic king. It is sufficient to consider him as the most ancient deity of the Germans and Scandinavians, long before the worship of Odin was established.

8. 17. *Vandalios.* The Vandals are the same as the Vindili, mentioned by Pliny; a brave and warlike race, who afterwards overran Gaul, Spain, and Italy, and were finally destroyed in Africa.

8. 19. *Additum;* for *inditum* or *impositum.* So in Virgil. Æneid. i. 267 —

> "*At puer Ascanius, cui nunc cognomen Iūlo*
> *Additur* . . . ."

8. 24. *Mox a seipsis.* So did the Persians, but from a different cause. Sallust, in his Jugurthine War, says, *Hi paulatim per connubia Gætulos sibi miscuere; et quia sæpe tentantes agros, alia deinde atque alia loca petiverant, semet ipsi Numidas appellavere.* The name assigned to the Germans may be accounted for in another way: from habits of intimacy they were accustomed to call themselves "brothers" or "comrades," as is usual among soldiers; this term the Romans translated *Germani.*

8. 26. *Herculem.* By Hercules, Mars, and Mercury, Tacitus means deities with attributes similar to those ascribed to these Roman deities.

9. 2. *Relatu;* recital, or chanting. — *Barritum;* formed from the German *baren*, to shout.

9. 4. *Terrent . . . . acies:* "for they cause terror, or are frightened according to the nature of the sound which proceeds from the army."

9. 9. *Ulyxem.* The love of fabulous history, which was the passion of ancient times, produced a new Hercules in every country, and made Ulysses wander in every sea. Tacitus mentions it as a romantic tale; but Strabo seems willing to countenance the fiction, and, for that purpose, gravely tells us that Ulysses founded a city, called Odyssey, in Spain.

9. 11. *Asciburgium;* the modern Asburg, or the neighboring hamlet of Essenburg, or Orsoy.

9. 23. *Infectos.* The words *inficere*, *vitiare*, and *corrumpere*, do not always imply a change for the worse. See 23, 26; also Virg. Georg. ii. 466. — *Propriam.* This word and *perpetuam* are nearly

synonymous; so in Ovid, *propriamque locabo;* and in Virgil, *propria hæc si dona fuissent.* But Tacitus means by it "peculiar;" that is, distinguished from other nations. — *Sinceram;* i. e. not corrupted by any other blood.

9. 26. *Idem omnibus.* This remarkable similitude throughout the whole race has been noticed by various authors. Juvenal has mentioned their yellow hair, their blue eyes, and other circumstances, that made the whole nation appear to be one family.

Sidonius Apollinaris says that, being in Germany, and finding the men so very tall, he could not address verses of six feet to patrons who were seven feet high.

> *"Spernit senipedem stylum Thalia,*
> *Ex quo septipedes vidit patronos."*

10. 2. *Sitim æstumque.* See p. 23, l. 10 — *Diem . . . . probrum;* and p. 24, l. 4 — *Adversus . . . . vincentur.*

10. 3. *Cœlo solove.* The particles *ve* and *vel* always have a disjunctive force. Here *cœlo* is to be referred to *frigora*, *solo* to *inediam*, which could not be the case if *ve* were equivalent to *que.* "Cold and hunger they are accustomed to endure by their climate and soil."

10. 8. *Satis.* He uses this term to signify all things which are sown. Sallust, in his Jugurthine War, says of Africa, *Age frrugum sterilis, bonus pecori, arbori infœcundus.*

10. 10. *Ne armentis . . . . frontis.* He intimates that the cattle had small horns, which he calls *frontis*

honorem. Horace, Sat. ii. 2, says of the peacock and its tail, *Coctove num adest honor idem?*

10\. 11. *Numero gaudent:* they regard not the size and quality of their sheep so much as the number of them.

10\. 16. *Possessione.* The particle *sed* may be supplied before this word.—*Haud perinde;* i. e. as we Romans, and almost all other nations, are.

10\. 17. *Est videre.* So ἔστι, or ἔξεστι, in Greek. "You may see among them silver vessels, which are not more valued than those made of earth."

10\. 18. *Legatis;* not officers in the army, but ambassadors sent to other states on public business, often to obtain aid in time of war. See p. 17, l. 4.

10\. 20. *Proximi;* i. e. those who were near the camp of the legions, and the borders of the Roman empire. *Habent in pretio:* "value."

10\. 24. *Permutatione mercium.* That which was a custom among the Germans, was established by Lycurgus as a law among the Lacedemonians.—*Just.* i. 3.

10\. 25. *Serratos, bigatosque.* The Romans began to coin silver A. U. C. 485. Their gold coin began in the year 587. On all their money, Victory was seen in a triumphal car, driving sometimes two horses, and sometimes four. Hence these pieces were called *bigati* or *quadrigati.* The coin was indented round the edges like a saw, and for that reason called *serrati.*

10\. 26. *Sequuntur:* "seek after."

11\. 3. *Superest:* "abounds." Hist. i. 51. 83.—

Sicut . . . . colligitur: "as may be inferred from the nature of their weapons." See *Annal.* ii. 14.

11. 10. *Plura singuli . . . . leves:* i. e. each man has a great number of missile weapons, and they hurl them to an immense distance, being naked or lightly covered with a small cloak.

11. 11. *Nudi.* See p. 19, 12. — *Tegumen . . . . intecti.* Some, probably the most opulent, seem to have worn mantles of various colors; for our author says in another place, *captæ lintres sagulis versicoloribus haud indecore pro velis juvabantur.* — Hist. v. 23.

11. 17. *Dextros;* equivalent to *in dextrum latus.*

11. 23. *Centeni.* Germany was divided into states or communities; each state into hundreds, or a hundred families. So the Suevians were divided, according to Cæsar. l. iv. 1. The Swiss at this day are divided into cantons.

11. 26. *Per cuneos.* The word *wedge*, importing a body of men drawn up in that form, is a known military term. The ranks are wide in the rear, but lessen by degrees, and sharpen to a point in front, the better to break through the lines of the enemy.

11. 27. *Consilii quam formidinis arbitrantur:* "they consider a mark rather of prudence than of fear."

12. 4. *Multique . . . . finierunt:* "many, surviving the wars, have put an end to their infamy by the halter."

12. 7. *Nec regibus infinita aut libera potestas.* Cæsar says that Ambiorix, king of the Eburones, a German nation, described his authority as so limited

that, though he governed, the people, in their turn, gave laws to the prince.

12. 10. *Animadvertere:* "to kill." *Hist.* i. 46, iv. 49.

12. 15. *Detracta lucis:* "taken from the groves." *Hist.* iv. 22.

12. 17. *Turmam aut cuneum.* The first of these terms is applicable to the cavalry, the latter to the infantry.

12. 18. *Familiæ et propinquitates.* The Germans felt themselves inflamed with enthusiastic ardor when their wives and children surveyed the field of battle. Many instances of this occur in Tacitus. See *Hist.* iv. 18. In the engagement between Cæsar and Ariovistus, the Germans encompassed their whole army with a line of carriages, in order to take away all hopes of safety by flight; and their women, mounted upon those carriages, weeping and tearing their hair, conjured the soldiers, as they advanced to battle, not to suffer them to become slaves to the Romans.— *Cæsar*, i. 51.

12. 23. *Exigere:* "to compare and examine minutely."

12. 25. *Quasdam acies . . . . restitutas:* "that some armies, already giving way and ready to fly, have been restored by the women." See *Annal.* ii. 26. *Hist.* iii. 82.

13. 1. *Objectu pectorum;* i. e. "by presenting their breasts to their husbands and brothers; begging death at their hands rather than captivity." Florus gives a lively description of the undaunted courage

with which the German women opposed the enemy in the day of battle.

13. 3. *Suarum nomine:* "for the sake of." *Cic. Dom.* vii. 47. *In Verr.* v. 5.

13. 9. *Veledam.* She was a prophetess of the Bructerian nation, and the oracle of Civilis the Batavian, in his war with the Romans.

13. 10. *Auriniam.* This seems to have been a common, and not a proper name. The northern nations gave the name *Alrunæ* to women of this kind, which some interpret as meaning "omniscient," from *all*, and *runen*, "to know."

13. 13. *Deorum.* Scarcely any thing is known about the religion of the ancient Germans. The few notices we have respecting it are chiefly in the writings of the Greeks and Romans, who did not understand their language, and, with very few exceptions, had never visited the country; or in those of the Christian fathers and ecclesiastics, who were more eager to condemn the superstitions of the pagans than to make minute researches into their character and origin.

The deity whom Tacitus calls *Mercury*, seems to have been the *Wodan*, or *Odin*, of the Germans. The Gauls and Thracians also honored Mercury above all other gods. *Cæs. B. G.* vi. 17. *Herod.* v. 7. *Mercurii dies* is *Wodenstag*, or Wednesday.

13. 13. *Cui . . . . habent:* "whom, on certain days, they consider it lawful to propitiate with human victims also." Comp. *Annal.* xiv. 30. Mars appears to be identical with *Thor* or *Thoron*.

13. 16. *Isidi.* A *Liburnian* galley was the name given by the Romans to a ship built after the model which they borrowed from the Liburnians, a people of Dalmatia. The Germans thought, like the rest of the pagan world, that some preternatural power presided over every thing useful in human life. Imagination created a goddess of Navigation; and, as the human form was never assigned to the German deities, they worshipped the tutelar saint of the seafaring life under the form of a ship. This was sufficient foundation for saying that the Ægyptian Isis, the inventress of navigation, was adored in Germany.

13. 20. *Nec . . . . arbitrantur:* "they do not consider it in accordance with the greatness of celestial beings to restrain," &c. The same is said of the Persians, (from whom the Germans, by some, are supposed to have sprung,) by *Herod.* i. 131. *Cic. de Leg.* i. 2.

13. 26. *Sortium consuetudo.* A similar method of divination was practised by the Scythians. *Herod.* iv. 67. "They cut the branch of a fruit-tree into small pieces, and throw them, without order and at random, after they have been marked distinctly, upon a white garment."

14. 6. *Ter singulos tollit;* not "takes up each three times," but "three times takes up a lot," i. e. takes up three lots, one after another.

14. 9. *Auspiciorum . . . . exigitur:* "in addition, a confirmation by omens is required."

14. 12. *Proprium gentis.* He here speaks principally with reference to the Romans. The same cus-

tom is recorded of the Persians. *Xen. Cyrop.* viii. 3, 6. *Anab.* iv. 5, 35. *Herod.* i. 189, vii. 55.

14. 16. *Hinnitus observant.* Compare the story of the manner in which Darius Hystaspes is said to have obtained the kingdom. *Herod.* iii. 85.

14. 18. *Sed;* for *sed et,* or *sed etiam.*

14. 20. *Illos* (i. e. the horses) *conscios putant;* sc. *deorum.*

14. 23. *Captivum . . . . accipitur.* Montesquieu observes that this was the origin of duelling, and of the heroic madness of knight-errantry.

15. 5. *Inchoatur luna, aut impletur.* The influence of the moon on human affairs has been a notion adopted by the credulity and superstition of almost every nation. Ariovistus, according to Julius Cæsar, i. 50, was forbidden to hazard a battle before the new moon. The commentator on the passage in Cæsar adds, that, by a law of Lycurgus, the Spartan army was not to take the field before the full moon. In the Annals of Tacitus, a panic in the army is said to have been occasioned by an eclipse of the moon.

15. 12. *Ut placuit. Ut,* with the perf. indic., signifies "the moment that."

15. 22. *Discrimen capitis.* By *caput,* in this and similar phrases, is generally meant the entry of a citizen's name in the census books; so that any thing which affected a man's civil privileges came under the title of *capitis discrimen.*

16. 10. *Nihil . . . . agunt:* "they transact no business, either public or private, without being armed." Comp. *Cæs. B. G.* v. 56. *Thucyd.* i. 6.

16. 12. *Moris:* "is a part of their customs." — *Suffecturum:* "that he will be equal to the task."

16. 17. *Insignis nobilitas . . . . adspici.* The meaning of this sentence seems to be, that a man's nobility or achievements give his sons a right to be accounted of princely rank, even before they are old enough to have distinguished themselves in the field; and accordingly they associate, as *comites*, with young men who have reached a more robust age, and have already distinguished themselves. If this were not the meaning of *principis dignationem assignant*, there would be hardly any sense in the expression, *nec rubor inter comites adspici;* for sec. 14 does not prove that all the *comites* were of noble birth, and the contrary may be inferred from *Cæs. B. G.* vi. 23, and *Diod.* v. 29.

17. 9. *Jam vero . . . . recessisse.* When Chonodomarus, king of the Alemanni, was taken prisoner by the Romans, his military companions, to the number of two hundred and three of the king's most intimate friends, thinking it a flagitious crime to live in safety after such an event, surrendered themselves to be loaded with fetters.

17. 13. *Sacramentum;* i. e. a sacred duty.

17. 22. *Nam epulæ . . . . cedunt:* "for banquets and entertainments, although homely, yet plentiful, serve instead of pay."

17. 25. *Expectare annum:* "to wait for the regular produce of the seasons."

18. 3. *Multum venatibus, plus per otium transigunt.* This at first seems to contradict the account of Cæsar,

who says, l. vi. 21, that their whole life is devoted to hunting and war. To reconcile the two authors, Lipsius, and others since his time, propose to leave out of the original text the word *non*. Murphy says, they hunted during a few months of the year, giving up all that time to the sport of the chase. In that pursuit consisted their actual employment. The rest of the year was loitered away in sleep and wine.

18. 6. *Delegatâ . . . . familiâ.* *Delegare* or *legare*, properly, "to commission another to act for you." *Penatium*; i. e. the house over which the *penates* presided. On the *penates* and *lares* of the Romans, see *Cic. de Nat. Deor.* ii. 27.

19. 1. *Materiâ*: "timber." — *Citra speciem.* This means that they took no pains to make it look well. *Citra* implies stopping short of something. It could not have been used if they had taken pains to make it ugly. Compare *Agricola*, i. 35. *Dial. de Orat.* 27, 41.

19. 15. *Non fluitante . . . . Parthi*: "not flowing loosely." See *Lucan.* i. 430. *Pers.* iii. 53. *Juv.* ii. 169.

19. 17. *Artus exprimente*: "exhibiting the shape of each limb." Compare *Horat.* Epist. II. i. 248. *Ars Poet.* 33.

19. 18. *Proximi . . . . negligenter . . . . cultus*; i. e. without much care in selecting the skins and furs. Those in the interior, having no means of procuring other kinds of dress by means of commerce, are compelled to be more particular.

20. 1. *Severa illic matrimonia*; i. e. incontinence is checked by severe laws.

20. 8. *Delicias muliebres;* jewelry and expensive ornaments.

20. 11. *In hæc munera:* "upon these presents being given;" or "upon condition of these presents being given."

20. 21. *Accipere . . . . referant.* This sentence is variously interpreted. Some take *quæ* to refer to the sentiments the wife was to cherish, which hardly agrees with *accipere.* It can, then, only refer to *arma.* The editors make a difficulty about the use of *digna*, and there is some awkwardness in having it thus used without being connected with any other word. It must mean "worthy of being transmitted to her sons;" or "worthy of the family."

20. 26. *Literarum secreta.* Some refer these words to the art of writing in general; others, to the indelicate fables of the amours of the gods, found in the poets; others, again, to a clandestine correspondence by means of writing. The last agrees best with the rest of the passage.

20. 27. *Paucissima . . . . adulteria:* "adultery is extremely rare." On the frequency of this crime, under the emperors, see *Annal.* ii. 85. *Juv.* vi. 488; ix. 22.

21. 8. *Sæculum:* "the fashion of the age." — *Melius adhuc:* "still better." — *Civitates;* sc. *agunt.*

21. 10. *Semel:* "once for all."

21. 24. *Ætas.* The age of manhood seems to have commenced at the end of their twelfth year. — *Agnoscat:* "causes them to be recognized."

22. 4. *In accipiendis . . . . exigunt;* i. e. in taking

hostages from any one, they demand the children of his sister rather than his own children.

22. 11. *Nec ulla orbitatis pretia:* "nor any advantage in being childless."

22. 19. *Juxta libertatem:* "when united with freedom," — "in a free state."

22. 22. *Cum defecere;* sc. *epulæ.* — *Monstrator hospitii et comes;* i. e. shows him another house, where he may be entertained, and accompanies him there.

22. 27. *Abeunti . . . . facilitas:* "it is the custom to give to him who is departing any thing he may ask, and there is the same freedom in asking in return." Compare *Virg. Æn.* viii. 166.

23. 2. *Sed nec . . . . obligantur:* "but they neither consider that they confer an obligation by what they give, nor do they hold themselves bound by what they receive."

23. 6. *Plurimum:* "the greatest part of the year."

23. 10. *Diem . . . . probrum:* "to keep drinking day and night, without intermission, is disgraceful to no one."

23. 19. *Aperit . . . . joci:* "open, moreover, the secrets of their breasts in the freedom of festivity."

23. 20. *Ergo . . . . ratio est:* "on the following day, the subject of dispute is again taken into consideration, and each period of time has its distinct use."

23. 21. *Mens;* i. e. plans and opinions.

23. 25. *Potui* (suppetit) *humor ex hordeo et frumento;* probably resembling our beer.

24. 1. *Proximi . . . . mercantur:* "those who

border on the Rhine also buy wine." — *Recens fera:* "fresh venison."

24. 9. *Quibus id ludicrum est:* "who take part in these entertainments."

24. 21. *Servos . . . . exsolvant.* "the winners barter away the slaves obtained in this manner, that they may clear themselves as soon as possible of the disgrace attendant on such a victory."

24. 26. *Quisque:* "each slave."

25. 2. *Servus hactenus paret:* "is not bound to render any other service."

25. 7. *Nisi quod impune:* "except that they can do it (kill their enemy) with impunity."

25. 10. *Quæ regnantur:* "which are governed by kings." See Sec. 43, 44.

25. 20. *Nec . . . . contendunt:* "nor, indeed, do they attempt, in their exertions, to rival the fertility of the soil."

26. 1. *Funerum nulla ambitio:* "they take no pride in expensive funerals."

26. 2. *Certis lignis;* i. e. those species of wood set apart for this purpose by law or custom.

26. 5. *Sua . . . . adjicitur.* The deceased were supposed to follow the same occupations after death as in life.

26. 7. *Gravem defunctis:* "pressing heavily on the deceased."

27. 5. *Utriusque ripæ;* i. e. there were the same advantages and disadvantages on both sides of the river; i. e. the Danube.

27. 13. *Conditoris sui nomine;* Agrippina, the

daughter of Germanicus. She established a colony in the country of the Ubii, which received her name; it is now called *Cologne.*

28. 4. *Nisi quod . . . . animantur:* "except that, from the nature of the land and climate itself, they still retain more spirit." Their country is mountainous.

28. 10. *Dubiæ possessionis.* At first, these lands lay beyond the Roman boundary, and were unprotected against the incursions of the hostile Germans.

28. 11. *Limite acto:* "by running a boundary line." — *Sinus imperii:* "a nook or corner of the empire."

28. 13. *Catti.* They occupied a territory between the Rhine, Mayne, and Sala, and the Hartz forest.

28. 20. *Ut inter Germanos:* "considering they are Germans." The Germans, generally, were deficient in these qualities.

28. 21. *Præponere electos:* "to place in the front rank their bravest soldiers."

28. 22. *Occasiones:* "fitting opportunities." So *Agric.* 14. 18. 27. — *Disponere diem:* "to assign to each part of the day its proper duty." So *Pers.* v. 43. — *Vallare noctem:* "to fortify themselves during the night."

29. 7. *Et aliis . . . . habitum:* "a custom known, indeed, in other parts of Germany, but adopted only by a few individuals of a bold and ardent spirit, with the Cattians has become general. — from the age of manhood to encourage the growth of their hair and beard, and not to divest themselves, till an enemy has been slain, of that excrescence which, by a solemn vow, has been devoted to heroic virtue."

29. 11. *Obligatum:* "by which they have bound themselves to a life of daring."

29. 13. *Pretia nascendi retulisse:* "that they have paid the debt of their birth — the debt they owed to their country and parents for having been born."

30. 2. *Usipii.* They are supposed to have occupied the duchy of Cleves, and part of the bishopric of Munster.

30. 22. *Urgentibus imperii fatis:* "when the empire is in a critical state." — *Hostium discordiam.* For a history of some of these internal dissensions among the Germanic tribes, see *Annal.* ii. 26, 44—46. 62. *Agric.* xii.

30. 26. *A tergo:* i. e. on the east.

31. 9. *Sive* huc *adiit Hercules.*

31. 17. *Novimus:* "we have examined."

32. 10. *Ubi manu agitur:* "where matters are decided by the sword."

32. 13. *Cattis victoribus . . . . cessit:* "the success of the Catti, which was due to their good fortune, has, since they gained the mastery, been placed to the account of their wisdom." See *Annal.* xii. 28.

32. 22. *Exitûs:* "migration." *Cæs. B. C.* iii. 69.

33. 5. *Admonuêre:* "have reminded us" of our weakness. — *Quippe regno Arsacis . . . . libertas:* "no doubt it is because the impatience of control, which characterizes the Germans, is more vigorous (is a greater stimulus to exertion) than the despotism of Arsaces." Compare *Annal.* ii. 44, 88; xiii. 50.

33. 13. *Cæsari* (i. e. Augusto) *abstulerunt.* A. D. 9. See *Suet. Aug.* 23.

33. 17. *C. Cæsaris* (Caligulæ) *minæ . . . . versæ:* "the mighty threats of Caligula terminated in ridicule." See *Hist.* iv. 15.

34. 5. *Rarum . . . . religant:* "the custom is rare, and practised only by the youth; but amongst the Suevi by the old men also, who comb back their bristly gray hair, and frequently bind it in a knot upon the bald crown itself." *In solo vertice* may, perhaps, however, mean "just on the crown," and nowhere else. Compare *Juv.* vi. 490—507.

34. 9. *Ea cura formæ:* "such is their attention to their personal appearance."

34. 10. *In altitudinem . . . . terrorem:* "to make themselves appear tall, and so strike terror into the enemy." Compare p. 37. l. 28 — *nam primi*, &c.

34. 16. *Auguriis . . . . sacram.* These words form an hexameter line. — *Auguriis.* See Sec. x.

34. 19. *Barbari ritûs;* probably derived from the Gallic origin of the Senones. Lactantius says that the Gauls offered human victims to propitiate their deities, Esus and Teutates.

34. 21. *Minor:* "inferior."

34. 23. *Evolvuntur:* "they roll themselves out."

34. 26. *Adjicit auctoritatem;* sc. *superstitioni illi. Adjicere* is also used absolutely, meaning "to increase."

35. 3. *Paucitas nobilitat;* because, though few in number, they maintained their ground against the tribes by whom they were surrounded, not through the obsequious submission of the subject tribes, but by battles and by daring. *Non per obsequium* might also mean "not by obsequious submission to their neighbors."

35. 11. *Invehi populis;* "visits the different nations."

35. 12. *Insulâ Oceani;* probably the Isle of Rugen, in the Baltic Sea. — *Castum:* "unpolluted."

35. 19. *Pax et quies.* *Pax* refers to foreign wars; *quies*, to internal dissensions.

35. 22. *Templo;* i. e. to some consecrated grove.

35. 25. *Haurit:* "swallows up." — *Sanctaque ignorantia:* "a holy ignorance of what that can be which is only seen by those persons who are doomed to perish."

36. 5. *In ripâ;* i. e. of the Danube. — *Penitus:* "in the interior." — *Splendidissimâ coloniâ;* generally supposed to be *Augusta Vindelicorum*, (Augsburg.)

36. 9. *His;* the Hermundurians. — *Non concupiscentibus.* It was an evidence of their fidelity that they could look upon the wealth of the Romans without coveting it.

37. 6. *Quo magis pudeat, et ferrum effodiunt;* have the more reason to be ashamed because they submit to the drudgery of digging iron in the mines. They had iron, and might have made use of it to free themselves.

37. 10. *Montium.* These are the mountains between Moravia, Hungary, Silesia, and Bohemia.

37. 21. *Venerantur;* a deponent verb. The passive was rarely used except in the participles.

37. 23. *Lenocinantur:* "increase the effect of." *Arte* refers to their black shields and stained bodies; *tempore*, to the murky nights chosen for their engagements.

38. 7. *Suionum.* They inhabited the south of Sweden, which was supposed by the ancients to be an island. — *Oceano;* the Baltic. *Forma navium . . . . agit;* resembling the canoes still used by the Swedes and Canadians. Compare *Cæs. B. G.* iii. 13.—*Paratam . . . . appulsui:* "ready for driving on to the beach."

38. 15. *Non precario jure parendi:* "with an absolute claim upon their obedience."

38. 22. *Regia utilitas est:* "is the policy of a king." — *Aliud mare;* the Frozen Ocean.

38. 25. *Quod extremus . . . . hebetet:* "the last brightness of the setting sun continues so vivid, till its rising, as to obscure the stars." Compare *Agric.* xii. — *Edurat:* "lasts out."

39. 3. *Illuc usque tantum natura.* The ancients thought that the ocean was the boundary of nature, and that no land lay beyond it. Thus Curtius, speaking of the Indian Ocean, says that nature can proceed no further. — *Ergo:* "to return, therefore." — *Suevici maris;* the Baltic.

39. 6. *Matrem Deûm.* Frea, or Frica, was thought to be the mother of the gods. Brotier says that vestiges of their symbolic representation are still to be found in Sweden, where the peasants, in the month of February, — the season formerly sacred to Frea, — make boars of paste and use them in superstitious ceremonies.

39. 10. *Frumenta . . . . laborant:* "they cultivate corn and other fruits of the earth with more industry than might be expected from the usual indolence of the Germans." See Sec. 14, 15.

39. 15. *Nec . . . . compertumve:* "nor have they inquired into or found out, as is usual among barbarians," &c.

39. 25. *Orientis secretis;* the deserts of Arabia, from whence frankincense and myrrh are obtained.

39. 27. *Quæ . . . . exundant:* "which, squeezed out and rendered liquid by the rays of the sun close to them, flow into the neighboring sea, and are washed upon the opposite shores by the force of tempests."

40. 5. *Sitonum gentes.* They are supposed to have been the inhabitants of Norway.

40. 7. *In tantum:* "to such an extent."

40. 14. *Connubiis . . . . fœdantur;* i. e. through the intermarriages of their chiefs with the Sarmatians, they are gradually assuming the character of that people.

40. 21. *Quæ omnia . . . . viventibus:* "all which customs differ from those of the Sarmatians, who pass their time in wagons and on horseback."

40. 22. *Fennis;* now called *Finlanders;* they were settled in Scandinavia, which was reckoned a part of Germany.

41. 5. *Suas alienasque . . . . versare;* i. e. to be harassed by the alternate hopes and fears of enriching or ruining themselves and others in trade and traffic. — *Securi;* i. e. without care and anxiety.

41. 10. *Ora hominum gerere.* This fable may possibly have arisen from their wearing the skins of wild beasts.

The Life of Agricola is supposed to have been written before the treatise on the Manners of the Germans, in the year of Rome 850, and of the Christian era 97. Tacitus was the son-in-law of Agricola, and though filial affection is manifest through the work, he never departs from the integrity of his own character. As a specimen of biographical writing, it has always held a high rank, and cannot fail to interest all who wish to become acquainted with the customs of the early Britons.

43. 7. *Apud priores;* who lived in the prosperous days of the republic.

43. 10. *Sine gratiâ aut ambitione:* "without predilection or sinister motives."

43. 12. *Plerique . . . . arbitrati sunt:* "many considered it rather as a confidence in their integrity than as a mark of arrogance to write their own lives."

43. 14. *Rutilio et Scauro;* P. Rutilius Rufus and M. Æmilius Scaurus.

44. 1. *Ni . . . . tempora.* The reign of Domitian is the evil period alluded to.

45. 7. *Quid . . . . interciderunt.* Fifteen years was the period of Domitian's reign. Tacitus speaks of it with horror, and promises to review the tyranny and abject slavery of those times.

45. 9. *Promptissimus quisque:* "all those most distinguished for their readiness and activity." — *Pauci . . . . sumus:* "a few of us have outlived not

only others, (in a corporeal sense,) but even ourselves, (in what relates to the mind,) if I may use the expression."

45. 14. *Silentium.* By this word he means the repression of mental activity, referring to what he had just before said — *studia oppresseris facilius quam revocaveris.*

45. 16. *Memoriam prioris servitutis;* alluding to his historical works. — *Testimonium præsentium bonorum;* an account of the reign of Nerva and Trajan, which he contemplated, but did not live to accomplish.

45. 22. *Forojuliensium.* Forojulium, now called *Frejus*, was a colony at the mouth of the River Agens, on the Mediterranean, about forty miles north-east of Toulon.

46. 3. *Omnem.* This word must be taken in sense with *artium:* "in the cultivation of all liberal studies."

46. 8. *Locum . . . . compositum:* "a place in which Grecian politeness, and provincial moderation and frugality, were mingled and well united."

46. 11. *Quam concessum Romano.* Military renown seems to have engrossed the attention of the Romans, and philosophical pursuits that of the Greeks.

46. 17. *Retinuitque . . . . modum:* "and he retained, what is the most difficult of all, from the study of wisdom — *moderation.*"

46. 21. *Contubernio æstimaret:* "through his intimacy with him as a messmate."

46\. 23. *Ad voluptates . . . . retulit.* To express the full force of the sentence, a pause should be made before *inscitiam:* "Agricola did not avail himself of the rank of tribune for indulging in pleasures, or leaves of absence, or for continuing in ignorance."

47\. 2. *Exercitatior:* sc. *bello;* — *Veterani;* those veterans in the colony of Camalodunum, whose town was completely destroyed. — *Intercepti:* "cut off and destroyed."

47\. 19. *Laus;* here used for whatever is praiseworthy, and its opposite, *culpa*, for whatever is blamable.

47\. 21. *Salvium Titianum;* a brother of Otho, frequently mentioned by Tacitus.

47\. 23. *Proconsul . . . . mali:* "and the proconsul, given up to every kind of avarice, would have purchased the mutual concealment of guilt, by granting Agricola any facilities for plundering which he wished."

47\. 26. *Filiâ;* afterwards the wife of Tacitus. — *Sublatum.* New-born infants were placed on the ground, and if the father chose to acknowledge and rear them, he lifted them up, (*tollebat.*) If he did not do so, they were exposed.

48\. 2. *Annum,* &c.; i. e. the year between his quæstorship and tribuneship of the people, and also the very year of his tribuneship, he passed, &c

48\. 5. *Obvenerat;* sc. *sorte.*

48\. 6. *Inania;* alluding, probably, to the spectacles which the prætor exhibited at his own expense, to gain favor with the people.

48\. 7. *Duxit.* In celebrating the games, he kept

within those limits which were prescribed by proper calculation or by his own means. — *Uti longe . . . . propior.* Though celebrated without any great profusion, these games would be extolled for their splendor, rather than passed over in silence as though exhibited in a paltry manner.

48. 8. *Electus a Galbâ.* Nero was put to death A. U. 821. Galba succeeded, but reigned only a few months. Agricola was chosen for the due care of religion and the protection of the public temples; but the plunder committed by Nero, about three years before his death, could not be redressed.

48. 20. *Initia principatûs;* during the absence of Vespasian, who was in Egypt.

49. 3. *Incertum, suo an militum ingenio;* i. e. either because he did not know how to command or they to obey.

49. 16. *In suam famam:* "to increase his own renown."

49. 24. *Administratione ac spe consulatûs;* i. e. on account of the importance of the command itself, and the hopes it gave of the consulate.

50. 2. *Secura:* "careless," respecting the subtilties of law. Compare *Cic. de Orat.* i. 36, 37.

50. 3. *Agricola . . . . agebat.* The governors of provinces administered justice not only to the army, but likewise to the inhabitants. In the discharge of his functions, Agricola took care to have no dispute, no contest with subordinate officers.

50. 4. *Togatos;* equivalent to *litigantes.* Suits could only be carried on in the toga and in Latin.

50. 8. *Nulla ultra potestatis persona:* "he no longer played the magistrate." — *Tristitiam;* the sternness which becomes a magistrate. — *Arrogantiam;* the rigid exaction of all the respect to which he had a claim. — *Avaritiam;* severity in exacting tribute.

50. 18. *Minus triennium.* Under Augustus, the office of proconsul was annual; that of legate, or proprætor, as he was often called, even if he had been consul, might be continued for several years.

50. 19. *Legatione.* When Augustus divided the provinces, he left those which were peaceable and less exposed to an enemy to the management of the senate and people; but of such as were stronger and more open to hostile invasion, he undertook the government himself. The magistrates sent to take charge of the former were called *proconsules;* of the latter, *legati Cæsaris.*

50. 22. *Quia par videbatur:* "because he appeared competent." Consul. A. D. 77.

51. 23. *Thule;* supposed to be Iceland.

52. 15. *Proximi Gallis.* These were the inhabitants of Kent.

52. 18. *In universum æstimanti;* i. e. taking into consideration all the people of Britain.

52. 20. *Eorum sacra deprehendas.* It is admitted by Cæsar, Strabo, and other writers, that human victims were offered at these sacrifices.

53. 1. *Quod Britannorum olim victis evenit:* "which has happened to those of the Britons who have been before subdued;" i. e. the subjects of Cynobellinus, conquered by Claudius.

53. 5. *Nunc . . . . trahuntur:* "now they are

torn asunder by the nobles with parties and factions."

53. 16. *Quod si . . . . affirmant:* "provided no clouds interpose, they say that the brightness of the sun can be seen during the night, and that it neither sets nor rises, but moves across the sky."

53. 20. *Non erigunt tenebras:* "do not cast their shadows in a perpendicular direction."

54. 2. *In rubro mari;* between Ceylon and Persia.

54. 22. *In partem rerum:* "to share in the undertaking."

55. 3. *Veteranorum colonia;* Camalodunum. — *Vetere . . . . reges:* "according to the ancient and long-established custom of the Roman people, to have even kings as the instruments of slavery."

55. 14. *Monam;* Anglesea. — *Occasioni patefecit:* "laid open to surprise."

55. 19. *Interpretando:* "by commenting upon them."

55. 21. *Reges.* When that part of Gaul nearest to Britain assumed the form of a province, one prætorian or consular legate was sent to take charge of it; afterwards a procurator was appointed to manage the revenue, who had judicial power in matters that concerned it. These officers, on account of a tyrannical abuse of their power, received from the oppressed Britons the name of *reges.*

56. 3. *Tamquam . . . . nescientibus:* "as if the only thing they knew not, was how to die for their native land."

56. 5. *Germanias excussisse jugum;* an allusion to the battle against Quintilius Varus, which happened in the 40th year of Augustus, A. U. C. 762. — *Flumine;* the Rhine. — *Oceano;* the German Ocean.

56. 11. *Plus impetûs. Impetus* and *constantia* cannot be well applied to the same persons; the passage may be read thus: Penes victores *plus impetûs* (which may be inferred from the preceding words *prælii unius aut alterius eventu*) at *majorem constantiam* penes victos, *penes miseros esse.*

57. 14. *Discordiâ laboratum:* "danger was incurred by mutiny."

57. 19. *Stetit:* "was quelled."

57. 26. *Magni duces;* sc. *affuere ac præfuere Britanniæ legati illustres belli famâ.*

58. 5. *Victoriâ amplexus, aut bello:* "having subdued or overrun."

58. 19. *Quibus bellum volentibus erat;* i. e. *qui bellum vellent.*

58. 24. *Tarda . . . . inchoaturo* must be taken as a parenthesis, independent of *quamquam:* "circumstances which delay and thwart one who purposes to commence war."

59. 3. *Erexit:* "led toward the mountains." — *Instandum famæ:* "that renown must be followed up."

59. 11. *Quibus;* the Germans, and especially the Batavians.

59. 23. *Victos;* sc. *ab aliis legatis.* — *Laureatis.* The elder Pliny calls the laurel the messenger of joy and victory, being always affixed by the Roman generals to their letters of despatch after success against

the enemy. Persius, the satirist, meaning to sneer at the triumph of Caligula over the Germans, informs us that the emperor sent an account of his pretended victory in a laurelled letter.

> "*O bone, num ignoras? missa est a Cæsare laurus*
> *Insignem ob cladem Germanæ pubis.*"
>
> *Sat.* vi. 43.

59. 27. *Animorum provinciæ prudens:* "knowing the dispositions of the inhabitants of the province."

60. 9. *Accire:* "he promoted."

60. 10. *Exsequi;* for *punire* or *ulcisci.*

60. 26. *Priorum;* sc. *legatorum Britanniæ.* — *Ubi æstas advenit;* A. U. C. 833; of Christ, 80.

61. 14. *Bello faciles;* i. e. willing to engage in war on the slightest pretext.

62. 3. *Taüm;* the Tay: some, however, think the Tweed is intended.

63. 1. *Terminus;* sc. *virtutis et gloriæ.*

63. 13. *Medio;* for *in medio.* — *Valentissimam;* alluding to Spain and France.

63. 17. *Nostri maris insulas;* Sicily, Candia, and other islands of the Mediterranean.

65. 7. *Irrupêre;* into the camp of the ninth legion.

66. 21. *Ad extremum;* i. e. *postremo.*

66. 27. *Ripam;* the left bank of the Rhine, the Germans occupying the right.

67. 20. *Sua decora:* the rewards of valor.

68. 7. *Certatum est;* sc. *ab aliis Britannis antea.*

69. 9. *Quotidie emit;* by the tribute paid to the Romans. — *Pascit;* by furnishing provisions.

69\. 20. *Trinobantes, feminâ duce.* The Trinobantes joined the Icenians in the grand revolt under Boadicea. See Sec. XVI.

70\. 14. *Paucos;* few in comparison with the Britons; powerful when the bravery and discipline of Romans are considered. — *Ignorantia;* their ignorance of the place in which they were.

70\. 20. *Inveniemus nostras manus;* the Gauls, Germans, and Britons, who will either fight unwillingly, or will come over to our side.

70\. 26. *Ægra;* because they were under the influence of discord and sedition.

71\. 2. *Majores;* who enjoyed the blessings of liberty. — *Posteros;* who, by your cowardice, will suffer the miseries of slavery.

72\. 23. *Quos . . . . deprehensi sunt;* i. e. whom you have found at last, not because they opposed you, but because, being the last, they have been overtaken and caught by you.

73\. 1. *Imponite quinquaginta annis magnum diem;* that is, finish your war of fifty years by one decisive contest.

74\. 19. *Hostium*; i. e. *Britannorum.*

75\. 16. *Victis ira virtusque;* sc. *redeunt.*

75\. 21. *Arctiora;* sc. *loca* or *itinera.*

76\. 14. *Sævîsse . . . . misererentur:* "laid violent hands upon their wives and children, through compassion for their probable destiny."

76\. 21. *Spargi;* i. e. *in plura agmina distribui.* — *Horestorum.* They inhabited the country now called Angus, on the north side of the Tay.

78. 3. *Majoribus ;* sc. *quam esset ipse Agricola*, as some think ; but such a comparison does not seem necessary : it is probably used for *primoribus*, the distinguished men.

78. 4. *Libertum ex secretioribus ministeriis ;* a confidential freedman. — *Codicillos ;* i. e. *literas.*

78. 8. *Freto ;* the Straits of Dover.

78. 17. *Brevi osculo :* " with a cold salutation."

79. 21. *In ipsam gloriam præceps agebatur ;* meaning, probably, that Agricola had obtained a distinction honorable, indeed, but likely to prove fatal to him.

80. 7. *Agi sibi gratias passus est.* Under the worst of the emperors, men were obliged, by a refinement in tyranny, to receive injuries, and to be grateful for them.

80. 12. *Conscientiâ ;* i. e. *secreto metu.* — *Quod vetuerat ;* sc. *adire provinciam suam.*

80. 27. *Aliud agens ;* i. e. busying themselves about other people's affairs.

81. 7. *Principatûs ;* for *principis.* The meaning of the sentence is, the favorite freedmen and principal physicians were sent to Agricola more frequently than was usual in the formal messages of the emperor ; whether from regard to Agricola, or as spies, is uncertain.

81. 9. *Sive . . . . erat ;* i. e. whether through anxiety for his recovery, or to inquire into the progress of the disorder. — *Momenta deficientis ;* the different stages of his death struggle.

81. 14. *Securus jam odii ;* that is, freed by the

death of Agricola from the hatred which he had conceived against him on account of his many virtues.

81. 22. *Caio Cæsare tertium consule.* A. U. C. 792; of Christ, 40.

81. 27. *Nihil metûs*; i. e. *nihil formidolosum.*

82. 12. *Futura*; sc. *mala sub Domitiano.*

82. 16. *Evasisse . . . . exhausit.* Seneca gives a similar account of Caligula, a man who meditated the destruction of the whole senate; who wished that the Roman people had but one neck, that he might satiate his love of blood at a single stroke.

82. 23. *Carus Metius*; an infamous informer, under Domitian. — *Censebatur*; for *æstimabatur.*

82. 24. *Intra Albanam arcem*; about twelve miles from Rome, where Domitian frequently called together his council.

82. 25. *Massa Bebius*; another informer, under Domitian. At the time of Agricola's death, he was prosecuted for rapine and extortion in the province of Bætica, in Spain.

Martial says of Hermogenes, a notorious pilferer,

> "*Hermogenes tantus mapparum, Pontice, fur est*
> *Quantus nummorum vix, puto, Massa fuit.*"
>
> Epig. xii. 29.

82. 26. *Nostræ . . . . manus.* As the senate permitted this indignity, Tacitus, who was a member of it, says the whole order did it. The Helvidius referred to was the son of Helvidius Priscus, who was banished and murdered in exile by the emperor Vespasian.

82. 27. *Maurici Rusticique.* These two brothers

were separated in the sight of the senate. The former was banished and the latter executed by order of Domitian. — *Sanguine Senecio perfudit.* The senate submitted with passive obedience to the tyrant's will, and therefore Tacitus says their hands were imbued in the blood of Senecio.

83. 5. *Subscriberentur:* "were registered against us;" it being considered treason to express sympathy, even by sighs, for those who were condemned. — *Sufficeret;* i. e. never tired.

83. 21. *Uxore;* of Agricola. — *Honori tuo;* i. e. *funeri et exequiis.*

83. 22. *Paucioribus lacrymis;* in allusion to the absence of his daughter, and son-in-law, the author of this biography. — *Compositus;* i. e. *sepultus.*

84. 19. *Famâ rerum;* i. e. in history. — *Nam multos . . . . superstes erit.* Our author's opinion was well founded; even at this day, his works, especially this portion of them, are amongst the most popular Latin classics.

85. 11. *Idem;* sc. *eloquentiæ decus.*

86. 12. *Curiatius Maternus;* probably a sophist, who was condemned to death by Domitian.

86. 13. *Offendisse potentium animos;* either because it asserted that they were not orators, or because, under the character of Cato, the tragedy had brought accusations against them as magistrates.

86. 22. *Ut . . . . exciperem:* "that I might eagerly catch their speeches, their discussions, and free conversations in seasons of retirement." — *Semotæ:* sc. *a vulgo.*

87. 12. *Malignorum;* those whom Maternus had, the day before, offended by reading his Cato, or who envied him on account of his success.

87. 22. *Libri hujus;* Cato. — *Novæ cogitationi;* Thyestes.

88. 2. *Coloniarum et municipiorum clientelæ.* It was the custom of the colonies and municipal towns to pay their court to some great orator at Rome in order to obtain his patronage, whenever they should have occasion to apply to the senate for a redress of grievances.

88. 4. *Etiamsi . . . . aggregare:* "even if you had not imposed upon yourself the composition of your Domitius and Cato, a new task, blending, as it were, our history and the Roman characters with the fables of the Grecians."

88. 5. *Domitium;* another subject of tragedy taken from the Roman story. Who he was does not clearly appear. Brotier thinks it was Domitius, the avowed enemy of Julius Cæsar, who moved, in the senate, for a law to recall that general from the command of the army in Gaul, and afterwards, on the breaking out of the civil war, fell bravely at the battle of Pharsalia.

89. 2. *Absolutissimum;* i. e. *præstantissimum.*

89. 5. *Saleius Bassus.* It is uncertain who this personage was. Juvenal mentions one of the name as an eminent poet in distress: —

> . . . . *" At Serrano tenuique Saleio*
> *Gloria quantalibet quid erit, si gloria tantum est?"*
> Sat. vii. 80

89. 8. *Societate.* This word is used as synonymous with *concordia* and *conspiratio.* See page 103, lines 14 and 17.

89. 21. *Semper armatus* et semper *præsidium amicis.*

91. 13. *Attulerit ;* sc. *orator.*

91. 21. *Latus clavus;* which was granted by Augustus to the sons of senators, after they assumed the *toga virilis.* Pliny the younger says it was also granted by the emperor as a favor on particular occasions.

91. 24. *Eos ;* sc. *dies.*

92. 5. *Codicillis.* Some suppose this to mean the codicils to the wills of the rich. It more probably signifies the letters patent by which an emperor bestowed honors on individuals at his discretion.

92. 12. *Ingerunt :* "offer as models."

92. 15. *Jam* ante, famâ, sc. *auditos.*

92. 23. *Nec . . . . eloquentia :* "nor at least does the sum of three hundred million sesterces (although these men may seem to have arrived at this wealth by the aid of eloquence) procure for them this distinction — a distinction which eloquence itself bestows."

93. 3. *Propria ;* sc. *nostri ævi et nostræ civitatis.*

93. 19. *Ipsi ;* sc. *principi.*

93. 27. *Honoribus ;* i. e. *magistratibus.* Marcellus had obtained the office of prætor under Nero, and afterwards, perhaps, the consulship. — *Ornamentis ;* such as statues, inscriptions, &c.

94. 26. *Libellos dispergit.* Those who intended to recite their poems, or similar productions, generally

circulated handbills and posted them in public places; their friends were invited verbally or by billets, (*codicillis.*)

94. 27. *Ut:* "although."

96. 10. *Cothurnum vestrum:* "your tragic style."

96. 19. *Ludicras artes;* theatrical amusements, which were not considered disreputable in Greece. Citizens of the highest rank engaged in them.

97. 25. *Recitatione;* which recitation supposes composition.

97. 27. *Improbatam;* in many editions *improbam.* Pliny, after enumerating Pollio, Messala, Hortensius, Brutus, Calvus, Scævola, Sulpitius, Varro, and many other distinguished men, who were poets, says, "I forbear to add Nero to the catalogue, though I am sensible that what is sometimes practised by the worst of men, does not therefore degenerate into wrong; on the contrary, it still maintains its credit, if frequently countenanced by the best."

98. 1. *Vatinii.* He was a favorite at the court of Nero, and recommended himself to that prince by his scurrility and vulgar humor.

98. 2. *Notitiæ;* i. e. *famæ, gloriæ.*

98. 7. *Æra;* statues or inscriptions.

98. 13. *Nemora et luci.* Horace describes the noise and tumult of a city life, and then says —

> "*Scriptorum chorus omnis amat nemus et fugit urbes.*"
> Epis. ii. 77.

98. 17. *Inter sordes;* in reference to the squalid appearance of the accused. It was customary, among the Romans, for any one charged with treason to

change his dress, lay aside every kind of ornament, and let his hair and beard grow. In this mean garb he went round to solicit the favor of the people.

98. 23. *Pectora ;* sc. *vatum.*

98. 25. *Recens.* It began under Tiberius, continued under Nero, and afterwards under Domitian.

99. 3. *Male admissa ;* i. e. *crimina commissa.*— *Nec ullis aut gloria major ; quam poetis ;* sc. *et vatibus.*

99. 14. *Lysiæ.* This celebrated orator was a native of Syracuse, in Sicily. He lived about four hundred years before the Christian era. Cicero says he did not practise at the bar, but his compositions were so judicious, so pure and elegant, that you might venture to pronounce him a perfect orator.

Hyperides flourished at Athens in the time of Demosthenes, Æschines, Lycurgus, and other famous orators.

99. 16. *Virgilii.* Pliny, *Epis.* iii. 7, speaking of Silvius Italicus, says, "His villas were furnished with large collections of books, statues, and pictures, which he more than enjoyed, he even adored; particularly the statue of Virgil, of whom he was so passionate an admirer, that he celebrated the anniversary of that poet's birthday with more solemnity than his own; at Naples he used to approach his tomb with as much veneration as if it had been a temple."—*Asinii ;* Asinius Pollio, a distinguished orator in the time of Augustus.

99. 17. *Messalæ ;* Messala Corvinus, who flourished in the Augustan age. See p. 105, l. 18. — *Varii.* The works of Varius, if we except a few fragments, are wholly lost. Horace celebrates him as a poet of sublime genius.

100. 6. *Ad quorum exempla me vocas*; i. e. *quorum exemplis adversus me uteris.*

100. 18. *Pallentem.* Fame is generally attended by danger, often by destruction, the effects of which are fear and paleness; hence the expression *famam pallentem.*

101. 15. *Inquit*; sc. *Messala.*

102. 1. *Novorum rhetorum*; who were perpetually declaiming in the schools; the ancient orators, on the contrary, exercised their skill in the senate, forum, &c.

102. 7. *Fratris tui*; Regulus. Pliny, *Ep.* v. 7, thus speaks of him: "He has a weak voice, an awkward address, an indistinct utterance, a slow imagination, and no memory; in a word, he is a composition of absurdities; and yet, by the assistance of a flighty turn, and much impudence, he passes with many for a finished orator."

102. 24. *Afer aut Africanus.* Domitius Afer and Julius Africanus; both are highly praised by Quintilian.

103. 11. *Ipse . . . . accingi*; i. e. *ipse satis* ultro et aperte demonstrat se *jamdudum accingi* ad contrarias partes tuendas.

104. 17. *Brutum*; M. Junius Brutus, who freed his country from the usurpation of Julius Cæsar.

105. 13. *Actionibus*; i. e. *causis forensibus.*

106. 7. *Catoni*; the celebrated Marcus Portius Cato.

106. 15. *Nec statim deterius esse* dicendi genus quia dissimile *est.*

107. 17. *Prior iste populus*; of the Roman republic in its early days.

107. 24. *Hermagoræ et Apollodori.* The former was a distinguished rhetorician in the time of Augus-

tus, the latter a rhetorician of Pergamus, a preceptor and friend of Augustus.

108. 10. *Nec . . . . testantur :* " do not, as formerly, observe the measure of time allowed to the advocate, but take upon themselves to prescribe the limit; who do not condescend to wait till the orator, in his own way, opens his case, but of their own authority remind him of the point in question, and, if he wanders, call him back from his digression, not without a hint that the court wishes despatch."

108. 16. *Principia ;* i. e. *exordia orationum.*

108. 27. *Tristem ;* i. e. *severam.*

109. 1. *Turpionis Ambivii.* In some editions, we find *Turpionis aut Ambivii.* That they were one and the same person, is evident from many passages in Terence and Cicero.

109. 12. *Lucani ;* a nephew of Seneca, and a poet of great celebrity. He was born at Corduba, in Spain.

109. 24. *Canutium ;* P. Canutius, of whom Cicero thus speaks: *P. Canutius æqualis meus, homo extra nostrum ordinem meo judicio disertissimus.*

109. 25. *Valetudinario.* The feeble orators are said to be in an infirmary, like invalids who were nothing but skin and bone. "These," says Cicero, " were admirers of the Attic manner; but it were to be wished that they had the wholesome blood, not merely the bones, of their favorite declaimers."

110. 12. *Cœlianis.* Of M. Cœlius Rufus, an orator of some eminence.

112. 7. *Sensus.* Quintilian gives the distinct meaning of each of the words *sensus* and *sententia.* The former signifies our ideas or conceptions as they

rise in the mind; the latter, a proposition in the close of a period, so expressed, as to dart a sudden brilliancy, for that reason called *lumen orationis.* These artificial ornaments, he says, which the ancients used but sparingly, were the constant practice of the modern orators.

112. 25. *Rotam fortunæ.* The remark in this place alludes to a passage in the oration against Piso, where we find a frivolous stroke of false wit. Cicero reproaches Piso for his dissolute manners and scandalous debauchery. "Who," he says, "in all that time, saw you sober? . . . . The house of your colleague resounded with songs and minstrels; he himself danced naked in the midst of his wanton company; and while he *wheeled* about with alacrity in the circular *motion* of the dance, he never once thought of the *wheel of fortune.*"

112. 26. *Jus Verrinum.* The passage here alluded to presents us with a double pun. The word *Verres* is the name of a man, and also signifies a boar pig. *Jus* has also a twofold meaning, importing *law*, and *sauce* or broth. The objection to Cicero is, that playing on both the words, and taking advantage of their ambiguous meaning, he says it could not be matter of wonder that the *Verrian jus* was such bad hog soup.

114. 9. *Ingenio ac spiritu;* i. e. *excelsâ et animosâ eloquentiâ.*

114. 16. *More veteri.* In the dialogues of Plato, and others of the academic school, the ablest philosophers occasionally supported a wrong hypothesis, in

order to provoke a thorough discussion of some important question.

115. 19. *Specie differant;* which he explains in the next line, *astrictior Calvus*, &c. — *Astrictior.* See p. 123. 15 — *Sunt . . . . delectat.*

115. 24. *Ferunt;* for *præferunt*, the simple for the compound word; this is frequently the case in Quintilian.

116. 17. *Malim . . . . Mæcenatis.* He compares the ancients, such as Gracchus and the elder Cato, with those who lived after the Augustan age, and prefers the vigor of Gracchus to the corrupted eloquence of Mæcenas; the style of the latter is alluded to in the terms *calamistros*, *fucatis*, and *meretriciis vestibus.*

117. 9. *Librorum;* his orations, which had been published. — *Vis.* This word is here synonymous with *iræ.* Cassius was remarkable for his passionate disposition; this was the cause of his banishment.

117. 17. *Ceteros.* The orators of his own time and those who came after him.

117. 25. *In publicum;* in a mass, not individually. -- *Excerpsisset;* i. e. *excepisset.*

118. 2. *Gabinianum;* a teacher of rhetoric in the reign of Vespasian.

118. 19. *Affectûs;* of friendship.

121. 1. *Ambitione salutantium;* i. e. *ambitione suâ et favore erga salutantes.*

123. 16. *Collectum;* comprehensive.

127. 19. *Incorruptâ;* by the vices of our time.

128. 26. *Crasso et Domitio.* They were censors, A. U. C. 662.

129. 23. *Est.* Here begins a chasm in the original. The remainder of the section, as it now stands, seems unintelligible. Brotier, in the supplement which he made to supply this deficiency, goes on thus after est; —*juvenes, puerilibus institutis sine ullâ privati publicique juris experientiâ per plures annos innutriti, nihil afferunt quod fori dignitatem deceat, aut clientium alat utilitates. . . . . Patriæ caritate, servitii odio, libertatis æstu instinctus, certâque immortalitatis spe, quam jam præsentiscebat, animatus, nihil valebat nisi excelsum, nisi sublime, sine ullo privatæ utilitatis studio, ob patriam tantùm et publicam* rem cogitare, nihil humile, nihil abjectum eloqui poterat. In this last paragraph Maternus is speaking.

130. 2. *Ea;* offices of honor in the gift of the Roman people, such as those of consul, prætor, &c.

130. 22. *Exterarum nationum;* meaning, probably, those in alliance with the Romans, for no others — the Germans and Parthians, for instance — would admit themselves to be the clients of Roman orators.

136. 12. *Erravit;* i. e. *fluctuavit.*

136. 18. *Nec tanti* momenti *reipublicæ Gracchorum eloquentia fuit ut* ideo ipsa vellet, deberet aut posset etiam pati ipsorum *leges.*